

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ
РОЗВИТОК КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(XVI – XXI СТ.)**

**ЗБІРНИК
МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ**

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Історичний факультет
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Державний архів Київської області
Державний архів Черкаської області
Державний архів м. Києва
Українське представництво канадської недержавної організації
«Українсько-єврейська зустріч»
ГО «Науково-освітнє історичне товариство (м. Київ)»

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК
КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(XVI – XXI СТ.)**

Збірник матеріали Всеукраїнської наукової конференції
з міжнародною участю
(9 травня 2024 р.)

Умань

2024

УДК [330.3+321](4-11)"15/20"(06)

*Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №14 від 29 травня 2024 р.)*

Редакційна колегія

Кривошея І. І., кандидат історичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри
всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини;

Скрипник О. М., кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої
історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини;

Фицик Л. А., кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії
та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені
Павла Тичини.

Рецензенти

Андрєєв В. М., доктор історичних наук, професор кафедри історії України
(Київський столичний університет імені Бориса Грінченка);

Куций І. П., доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук (Тернопільський
національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка);

Масненко В. В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії
України (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького).

Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи (XVI –
XXI ст.): зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною
участю (м. Умань, 9 травня 2024 р.) За ред.: І. І. Кривошея,
О. М. Скрипник, Л. М. Фицик. Умань : УДПУ ім. П. Тичини, 2024. 172 с.

До збірника ввійшли матеріали доповідей, подані учасниками
Всеукраїнської наукової конференції «Соціально-економічний і політичний
розвиток країн Східної Європи (XVI – XXI ст.), яка відбулася 9 травня 2024 р. на
базі історичного факультету Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини. Матеріали відображають результати досліджень науково-
педагогічних працівників, учених, здобувачів вищої освіти з актуальних проблем
історії країн Східної Європи.

© Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, 2024

© Автори, 2024

ЗМІСТ

Резолюція Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи (XVI – XXI ст.)»	6
Бабак О. Єжи Ґедройць та польсько-український діалог.....	8
Бакуменко О. Соціально-класова дискримінація в УСРР при створенні різних форм колгоспів у період НЕПу.....	11
Балановський Я. Особливості технологій віртуалізації соціальної реальності в умовах інформаційної війни.....	14
Бержанір А. Напрями співпраці країн Вишеградської четвірки в освітній сфері.....	17
Бойко А. Жорж Осман на шляху до реалізації проєкту перебудови Парижа (XIX ст.): віхи життя.....	20
Боровський І. Палац Сіте – найстаріша королівська резиденція Франції.....	24
Василенко А. Антиглобалізм як наслідок постмодерної доби.....	28
Гадинко О. Культурна архітектура міста Сторожинець у давнину.....	31
Герасименко М. Вступ Молдови до ЄС – реалії та перспективи.....	35
Гордієнко В. Молдавське князівство в системі Османської імперії XV – XVI ст.....	38
Гордієнко Г. Основні аспекти сучасних українсько-чеських відносин.....	41
Двірна К. Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. як проблема збереження української ідентичності.....	44
Дем’янюк А. Вплив італійського відродження на Францію.....	50
Діденко К. Віденський конгрес: підведення підсумків наполеонівських воєн в Європі.....	52
Доценко В. Місце українських земель у московській концепції збирання спадщини Київської Русі.....	57
Казьмирчук М. Освітні можливості та виклики для українських біженців у словацькій системі освіти.....	61

Карліна О. Становлення міського управління у Волинській губернії наприкінці XVIII століття.....	64
Клименко Т. Черкащина в роки Другої світової війни.....	67
Коваленко Р. Від хлопоманства до інсурекції: шлях Юзефа Поповського.....	71
Коломієць Д. Матеріали фіскального діловодства як джерело до вивчення регіональної історії (на прикладі Київського воєводства другої половини XVIII ст.).....	76
Коляда І. Володимир Нарбут: бунтівний дух гетьманського нащадка.....	77
Кучменко Е. Соціально-економічна постсоціалістична трансформація.....	82
Маляр Б. Європейське місто і мультикультуралізм.....	84
Марченко О. Модернізаційні реформи в Австрійській та Російській імперіях другої половини XVIII ст.: спільні та відмінні риси.....	87
Москальчук К. Поразка Південного фронту влітку 1941 року: чому А. Гітлер та Б. Муссоліні приїздили в Умань?.....	91
Мосора В. Вказівки німецької влади примусовим галицьким робітникам в Німеччині у 1941 – 1944 рр. (на матеріалах журналу «Вісті»).....	92
Мочалін А. Реконструкція Теплового храму Софії Київської 1869–1871 рр.: маловідомі факти (за документами Державного архіву Київської області).....	96
Никитенко В. Урядові спроби модернізації законодавчої бази дрібного сільськогосподарського кредиту в умовах підготовки та здійснення Столипінської реформи.....	100
Нікітін Ю. Роль земств Полтавської губернії у розбудові дошкільної освіти в середині XIX – на початку XX ст.....	103
Остропольська М., Рівна А. Ференц Ліст – засновник угорської композиторської школи.....	107
Пастухова Я. Александр Шеллехов – білоемігрант, який хотів працювати на Райх.....	110

Позднякова І. Літерне харчування як особливий вид забезпечення населення продовольством у 1940-х роках.....	113
Священко З. Аграрне законодавство Польщі у міжвоєнний період.....	116
Скрипник О. Історичні передумови становлення євроінтеграційного курсу Грузії.....	121
Скорнякова Н. Формування модних трендів в українському жіночому костюмі Правобережної України XVI – XVIII ст.: соціальні та економічні фактори.....	126
Стефанюк Г. Мемуарна спадщина Володимира Кубійовича як джерело до вивчення його діяльності.....	128
Тицький С. Відновлення економічного життя у Полтавській губернії доби відбудовного періоду нової економічної політики (1921 – 1925 рр.).....	132
Фицик І. Стан художнього ринку Польщі в останній третині XVIII – 30-х рр. XIX ст.....	137
Фицик Л. Приватний салон як фактор художнього життя Польщі другої половини XVIII – 30-х рр. XIX ст.....	140
Ходарченко Г. Діяльність Симона Петлюри на Кубані.....	143
Хоментовська Е. Schematyzmy jako źródło w badaniach geograficzno-przestrzennych oraz przykład ich wykorzystania w Ośrodku Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce.....	146
Чмихова А. Українська козацька держава середини XVII століття: особливості зовнішньої політики.....	152
Чорний О. Битва за Дніпро в роки Другої світової війни: воєнно-політичний та економічний аспекти проблеми.....	155
Шандра В. Становлення Києва регіональним центром Південно-Західного краю в 1796 – 1835 рр.....	158
Шорсткіна О. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка на Київщині у 1911 році (за документами Державного архіву Київської області).....	162
Яшин В. Архієпископ Василь (Богдашевський): шлях від викладача до ректора Київської духовної академії.....	168

РЕЗОЛЮЦІЯ
Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю
«Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної
Європи (XVI – XXI ст.)»

9 травня 2024 р. на базі історичного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини проведено Всеукраїнську наукову конференцію з міжнародною участю «Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи (XVI – XXI ст.), у якій взяли участь 100 учасників з України, з яких 5 науковці з Республіки Польща.

Співорганізаторами конференції були Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Державний архів Київської області, Державний архів Черкаської області, Державний архів м. Києва, Українське представництво канадської недержавної організації «Українсько-єврейська зустріч», ГО «Науково-освітнє історичне товариство (м. Київ).

Мультидисциплінарний характер конференції створив унікальний майданчик для комплексної рефлексії над різними аспектами розвитку східноєвропейських країн за більш як 400-літню історію та місцем у них української держави. Неодноразово під час виступів науковців обґрунтовувалася думка про значення правди про минуле, яка руйнує міфи, фальсифікації та фабрикації російської пропаганди.

До уваги слухачів на пленарному засіданні були презентовані результати наукових пошуків науковців у галузі соціальної, політичної, економічної історії, а також історіографічні та історико-біографічні розвідки. Зокрема, йшлося про місце українських земель у Московській концепції збирання спадщини Київської Русі, про битва за Дніпро в роки Другої світової війни.

У рамках п'яти секційних засідань, на яких було представлено понад 80 доповідей, дискутувалися питання, що охоплювали найрізноманітнішу тематику. Науковці у своїх виступах інформували слухачів про результати своїх досліджень у різних галузях історичної науки. Більшість доповідей були присвячені історичним персоналіям країн Східної Європи та України, історіографічним та джерелознавчим пошукам, концептуальним питанням історичного процесу у східноєвропейському регіоні.

За підсумками роботи конференції було одноголосно ухвалено Резолюцію. Учасники Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю

«Соціально-економічний і політичний розвиток країн Східної Європи (XVI – XXI ст.)», констатують і пропонують:

- засвідчити репрезентативність учасників конференції, важливість порушених ними актуальних питань з історії соціально-економічного і політичного розвитку країн Східної Європи у XVI – XXI ст. у контексті дослідження всесвітньої історії, високий науковий рівень представлених доповідей та акцентувати на необхідності донести практичні рекомендації до потенційних бенефіціарів;

- відзначити важливість проведення аналогічних академічних ініціатив з соціально-економічної, політичної та соціокультурної тематики та їх зв'язок із сучасними державотворчими процесами, проводити виховні заходи зі студентською молоддю із формування патріотизму, національної гідності та поваги до історичного минулого та героїчного сьогодення нашої країни;

- продовжувати активне висвітлення доробку українських та зарубіжних дослідників з проблем соціально-економічного і політичного розвитку країн Східної Європи, використовуючи різноманітний інструментарій, зокрема, шляхом проведення щорічних конференцій та за допомогою соціальних мереж;

- підтримувати співпрацю зі співorganizаторами конференції, академічними установами та вищими навчальними закладами;

- рекомендувати науково-педагогічним працівникам використовувати результати наукових досліджень східноєвропейської тематики у навчальному процесі для підготовки майбутніх фахівців у галузі європейської історії та туризму;

- присвятити наступну конференцію проблематиці співпраці України з країнами Східного партнерства з огляду на їх підтримку у військово-політичній, економічній та гуманітарній сферах в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією.

*Оксана Бабак,
кандидатка історичних наук,
доцентка, завідувачка кафедри
історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка*

ЄЖИ ҐЕДРОЙЦЬ ТА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДІАЛОГ

Єжи Ґедройць (1906 – 2000 рр.) – відомий польський діяч, який залишив невід’ємний вплив на розвиток українсько-польських відносин. Його життєвий шлях та інтелектуальна спадщина проникають у складні питання культурного спілкування, історичних традицій та національно-етнічної самосвідомості обох народів. Ґедройць вірив у крах комунізму та радянської імперії, зневажав деструктивний нігілізм, був державником і багато працював у справі друкованого слова [1, с. 315; 5, с. 18-19]. Єжи Ґедройць робив свою справу рішуче, був переконаний у правильності обраного шляху та вірив у перемогу своїх ідеалів.

Кшиштоф Пом’ян вважав, що Єжи Ґедройць завжди був спрямований у майбутнє. Редактор мав надзвичайно багате життя: активний учасник історичних подій; безліч зустрічей, взаємин із політиками, письменниками [1, с. 245]. У листах до політиків критикував повільні темпи зближення України та Польщі після здобуття незалежності, висував нові проєкти співпраці між політичними та суспільними об’єднаннями, звертав увагу на невикористані можливості взаємного співробітництва.

Єжи Ґедройць прагнув протидіяти брудним провокаціям і переконати громадськість, що поневолені нації мають об’єднатися у боротьбі за спільну мету. Редактор усвідомлював, що східноєвропейські народи самотні у своїх прагненнях до свободи, а зростання прокомуністичних настроїв у Європі після Другої світової війни, позбавили народи самостійної політичної перспективи.

Є. Ґедройць став ініціатором польсько-українського діалогу на еміграції. Українська стратегія Єжи Ґедройця передбачала дискусію навколо проблеми кордонів. Запровадження в часописі рубрики «Українська хроніка» сприяла інформаційному розблокуванню замовчаної української проблематики серед польської хроніки [2, с. 32-32]. Протягом 1952 – 1999 рр. «Українську хроніку» редагували Б. Осадчук, Б. Левицький, А. Вінценз, Ю. Дарський, Д. Моравський. «Хроніка», як окрема публіцистична форма, слугувала реалізації концепції Ю. Мерошевського [6, с. 50].

У 1977 р. Є. Гедройцем було організовано підписання «Декларації в українській справі», в якій представники польської, російської, чеської й угорської еміграції заявили про пріоритетність відновлення української державності для справи визволення решти країн комуністичного табору [4]. Редактори еміграційних часописів «Континент», Svedectivi, Irodalmi Ujsaq, «Культура» та 28 діячів демократичного Руху в Радянському Союзі підтвердили право українців на незалежне існування [5].

Розроблені публіцистами концепції щодо УЛБ, стають керівними принципами зовнішньої політики незалежної Польщі. Стратегія Гедройця щодо України була цілісною і логічною, незалежність України перебувала в колі інтересів Польщі. Вільна дискусія про східні кордони стала поворотною у стратегії «Культури» і була активною у зовнішній політиці незалежної Польщі [2, с. 32-32]. Польські політики після 1989 року на етапі закріплення політичного ладу в Східній Європі, часто посилалися на спадщину «Культури» щодо східного питання. Єжи Гедройць регулярно з 1995 року на шпальтах часопису повторював про «деполітизацію історичних дискурсів» та посиленню взаємної співпраці [6, с. 53].

Важливими проявами реалізації діалогу була рефлексія над історичною спадщиною та критичний аналіз минулого Польщі та України. У своєму листі І. Лисяк-Рудницький писав, що на «перешкоді стоять старі конфлікти, брак довіри..» [2, с. 486]. Не останню роль у польсько-українських взаєминах відігравали негативні стереотипи одного народу щодо іншого. Нормалізації польсько-українських взаємин сприяли статті Б. Левицького, В. Бончковського, Л. Ортинського. У журналі «Культура» своєрідне «українське лоббі» створили Єжи Стемповський, Станіслав Вінценз, Юзеф Лободовський і Богдан Осадчук [7].

Часопис висвітлював складні питання історичної спадщини, де руйнувалися міти, які заважали нормалізації взаємин. Історична правда – стала одним із принципів Є. Гедройця. Послідовна солідарність з українським визвольним рухом, протидія компрометації українських прагнень свободи і незалежності. Редактор робив ставку на спільну антикомуністичну діяльність українців та поляків. Для боротьби з російським імперіалізмом та комуністичною ідеологією важливим було пробудження національної свідомості.

Історична тематика, особливо найновіша історія, приваблювала Єжи Гедройця і часто порушувалася у «Культурі». За наявності значної кількості

матеріалів було прийнято рішення про виокремлення їх у видання «Історичні зошити». Серед істориків був значний резонанс, у публікаціях було багато посилань на «Зошити», але видавничий результат був збитковий [1, с. 211].

«Культура» була надійним речником порозуміння. Гейдойць і його публіцисти на сторінках часопису переконували читачів, що майбутнє Польщі не в антагонізмі, а в налагодженні діалогу з антикомуністичною опозицією у Польщі, співпраця з представниками східних сусідів в еміграції.

Ідея діалогу і співпраці здобувала прихильників в еміграції, і проникала на Схід. Партнером, і другом Єжи Гедройця був Богдан Осадчук, який допоміг встановити контакти з відомими українськими діячами, був «всебічним і розважливим інформатором про польсько-українські відносини» [3, с. 7]. Українські інтелектуали – Борис Левицький, Омелян Пріцак, Іван Кошелівець, Юрій Шевельов, Іван Кедрин-Рудницький, Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Лавриненко, Ярослав Пеленський, Роман Шпорлюк – співпрацювали з «Культурою» в різний спосіб, залежно від темпераменту, тематики, приналежності до генерації та регіонів [5, с. 14].

У Єжи Гедройця був талант обирати людей і теми. Часто після дискусії редактор змінював думку, зважаючи на реальність, але завжди зберігав принципи, на яких будував свою стратегію [1, с. 228-229].

Б. Осадчук і Є. Гедройць почали діалог, а подолати старі упередження і взаємні звинувачення допоміг журнал «Культура», який довго був єдиним місцем дискусій.

Список використаних джерел

1. Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. / Упорядк. та післямова Криштофа Помяна. Пер. з пол. Лесі Лисенко. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2015. 408 с.
2. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950-1982 років; пер. з пол. та англ./упорядкув., переднє слово і комент. Богуміли Бердиховської. Київ: Критика. 2008. 752 с.
3. Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані статті та репортажі. Київ: Смолоскип. 2001. 356 с.
4. Охріменко О. С. Історичні погляди Єжи Гедройця. Науковий часопис. Серія 6: Історичні науки. 2014. Випуск 12. С. 116-122. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11520/1/Okhrimenko.pdf>.
5. Роль Паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння: збірник наукових праць міжнародного круглого столу (м. Київ 25-26 травня 2000 р) / Відп. ред. Зарецька Т. І. Київ: Український фітосоціологічний центр. 2002. 111 с.

6. Українсько-польські відносини в умовах гібридних загроз безпеці: Монографія / Балюк В. та ін. Київ: Ніка-Центр. Люблін: Видавництво УМКС. 2019. 280 с.

7. Шаповал Ю. Богдан Осадчук: життя і діяльність українського полонфіла. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Shapoval_Yurii/Bohdan_Osadchuk_zhyttia_i_diialnist_ukrainskoho_polonofila.pdf

*Олександр Бакуменко,
Кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та
соціально-політичних дисциплін,*

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ В УСРР ПРИ СТВОРЕННІ РІЗНИХ ФОРМ КОЛГОСПІВ У ПЕРІОД НЕПУ

«Колгоспи – колективні сільськогосподарські підприємства в СРСР. Створ. під час суспільно-екон. перетворень, здійснюваних більшовиками, шляхом насил. колективізації індивід. селян. госп-в.» – таке визначення колгоспам дається в ЕСУ [1], подібне визначення читаємо і в ЕІУ [2]. На 100% з цим визначенням можна погодитися для періоду в історії України починаючи з 1929 р., з початку масової колективізації. Але чи підходить воно для періоду здійснення нової економічної політики в Українській СРР в 1921 – 1927 рр.? А з іншого боку постає питання: чи всі бажаючі могли створювати колгоспи, або вступати до колгоспів?

Існує велика кількість статей, брошур, монографій, дисертацій вітчизняних істориків як радянських, так і сучасних, в яких розповідається про колгоспи в Україні. Публікації радянського періоду [3] відверто компартійно заідеологізовані та носять явно апологетичний по відношенню до політики партії більшовиків характер. Разом з тим у них міститься чимало цікавих і науково достовірних фактів. Але цілий ряд фактів замовчується. Так, в СРСР існувала категорична заборона писати про голодомор 1932 – 1933 рр. Після 1991 р. опубліковано багато досліджень українських істориків в яких розвінчуються компартійні радянські історико-політичні міфи, переосмислюються відомі факти та наводяться нові дані, що замовчувалися в попередні часи. Одним із провідних сучасних дослідників історії України в 1920 – 1930-х рр. є автор понад 1,5 тис. публікацій, в тому числі 47 книжок, понад 70 розділів у колективних монографіях, ряду підручників доктор історичних наук, професор Станіслав Владиславович Кульчицький, який у 1977 – 2015 рр. завідував відділом історії України 20 – 30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України (у 1977 –

1986 рр. відділом соціалістичного будівництва, у 1986 – 1991 рр. відділом соціалістичного і комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР). Наукова школа С. В. Кульчицького налічує 27 кандидатів і 14 докторів історичних наук.

Мета доповіді показати характер створення колгоспів у 1921 – 1927 рр. в УСРР при проведенні непу та звернути увагу на соціально-класову дискримінацію в цьому процесі.

Як зазначає Марочко В. І.: «Термін «колективізація сільського господарства» набув офіц. вжитку після його оприлюднення влітку 1919 в листі наркома земельних справ УСРР В. Мещерякова до губернських земельних відділів, а от сама ідея масового створення колгоспів вперше була зафіксована в Декреті про землю 1917, ухваленому Другим Всеросійським з'їздом рад 1917. Планове здійснення колективізації окремих галузей с. госп-ва та вироб. процесів у межах с-ща, волості та р-ну накреслив 5-й Всеукр. з'їзд рад (25 лют.–4 берез. 1921)»[4]. Далі Марочко В.І. пише: «Суть колективізації полягала в масовому створенні колективних госп-в шляхом примусового усупільнення земельних ділянок, реманенту, робочої та продуктивної худоби; адм. усунення приватно-кооперативного сектору силовими методами; запровадження соціаліст. форм господарювання та утвердження держ. власності на засоби вир-ва в с. госп-ві» [4]. Стосовно примусового характеру колективізації з Марочко В.І. можна погодитись, коли мова йде про здійснення суцільної колективізації сільського господарства в СРСР починаючи з 1929 р., але в 1921 – 1927 рр. ситуація була іншою. Після провалу політики «воєнного комунізму» щодо селянства, партія більшовиків вимушена була в 1921 р. перейти до «нової економічної політики». Ще до непу 11 квітня 1919 р. всім повітовим і волосним парткомам ЦК КП(б)У відправив циркулярний лист про найсуворіше дотримання добровільного принципу при організації комун. 19 травня 1920 р. Наркомзем УСРР затвердив Нормальний статут трудових землеробських артільей [5, с. 56-67]. Членами колгоспів могли бути всі громадяни незалежно від статі, релігії, національності та професії, які досягли 18-річного віку та не позбавлені виборчих прав у ради відповідно до статті 65 Конституції (Основного закону) УСРР. Членами колгоспів не мали права бути: а) особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, які жили на нетрудовий дохід (проценти з капіталу, доходи з підприємств, надходжень з майна тощо); в) приватні торгівці, торгові та комерційні посередники; г) ченці та духовні служителі церкви та релігійних культів; д) колишні службовці й агенти поліції, особливого корпусу

жандармів та різних відділень, а також члени дому, що раніше царював у Росії; є) особи, визнані в установленому порядку психічнохворими, та рівно особи що знаходилися під опікою; ж) особи, засуджені за корисні та ганебні злочини на термін, встановлений законом або судовим вироком. 28 травня 1920 р. Наркомзем УСРР видав Положення про реєстрацію сільськогосподарських виробничих колективів[5, с. 67-69]. «Кожен сільськогосподарський колектив: кооператив, комуна, артіль, а також товариство зі громадського обробітку землі зобов'язаний зареєструватися в губернському земельному відділі ...» [5, с. 67]. У 1921 – 1927 рр. колгоспи в УСРР існували переважно в трьох основних формах – сільськогосподарської комуни, сільськогосподарської артілі та товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ). Вони могли створюватися та діяти тільки відповідно до нормативних актів УСРР. 7 червня 1924р. Наркомземом УСРР були затверджені: Типовий статут трудової сільськогосподарської артілі (знову членами артілі не могли бути, особи, що судом позбавлені всіх прав або обмежені в правах, а також, «особи, що Конституцією УСРР позбавлені горожанських прав» [5, с. 218]); Типовий статут товариства по спільному обробітку землі. Архівні документи свідчать, що в 1921 – 1927 рр. колгоспи в УСРР були добровільними кооперативами селян для спільного виробництва сільськогосподарських продуктів. Було чимало випадків коли заможні селяни вступали в колгоспи і навіть організовували їх створювання. Намагалися створювати колгоспи деякі священники та монастирі (наприклад, спроба створити при Мошнагорському монастирі селянську артіль у Черкаському повіті Кременчуцької губернії в 1922 р. [5, с. 304 306]). Але для того щоб зареєструвати колгосп необхідно було мати довідку від місцевого комітету незаможних селян (КНС, комнезами, діяли в УСРР у 1920 – 1933 рр.) про соціальний склад його членів. Саме комнезами були основним зряддям диктатури проти заможних селян, на яких навіщувався соціально-класовий ярлик «куркулі». Подібні «вето» та тавро «куркульський лжеколгосп» накладались і сільрадами. Наприклад, в одній тільки Одеській губернії у жовтні 1922 р. було ліквідовано як «куркульські» бл.40% колгоспів, протягом 1923 – 1924 рр. у Ново-Одеському районі з 48 розформованих колгоспів 37 ліквідували як «куркульські», а в 1924 р. у Балтському районі, де на той час було 600 колгоспів, ліквідували 101 з них.

Таким чином, у 1921 – 1921 рр. в УСРР колгоспи створювалися на добровільній основі, але існувала відверта соціально-класова дискримінація, закріплена як в Конституції УСРР, так і в інших нормативних актах, у т.ч. типових статутах сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Колгоспи. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-1445>
2. Кульчицький С. В. Колгоспи. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolgospy>
3. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). К.: Наук. думка, 2006. Т. 2. 653 с.
4. Марочко В. І. Колективізація сільського господарства в УСРР/УРСР. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolektyvizaciya>
5. Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917 – 1937). Збірник документів і матеріалів у трьох томах. Том І. Колгоспне будівництво на Україні (1917 – 1927 рр.). Упорядники: І. Х. Ганжа, Г. П. Карташова, А. З. Міщенко, А. Ф. Сергєєва, Є. П. Шаталіна, І. Л. Шерман. К.: Вид-во АН УРСР, 1962. 852 с.

Ярослав Балановський,

кандидат політичних наук, доцент

кафедри соціальних і правових дисциплін,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Національна безпека держави – це системне соціальне явище, тому і заходи, спрямовані на реалізацію цього завдання також мають носити цілісний характер. Водночас, необхідно наголосити, що інформаційна безпека має бути *primus inter pares*, в іншому разі, тобто без першочергового її забезпечення усі інші заходи у безпекових сферах можуть виявитися запізнілими, неефективними, марними.

В умовах інформаційних війн велику роль відіграють технології маніпуляції поведінкою великих соціальних спільнот. Розглянемо моделі віртуалізації соціальної реальності або, іншими словами, проаналізуємо те, як соціальні технології творять такі образи соціальної реальності, які мають буття тільки у свідомості соціальних суб'єктів як віртуальне відображення дійсності.

Важливо акцентувати увагу на тому, що віртуальні образи соціальної реальності, локацій соціальної матерії тут творяться не природнім шляхом, наприклад, люфтом між об'єктом та його відображенням свідомістю, а цілеспрямованою дією того соціального суб'єкта, який чинить агресію, який

прагне у свідомості своєї жертви створити неадекватний образ дійсності. Неадекватний образ дійсності стає причиною неадекватних дій, отже причиною поразки у протистоянні із агресором.

Першою із технологій віртуалізації соціальної реальності розглянемо ту, що дістала назву «латентна». Технологія зорієнтована на формування у свідомості жертви такого образу соціальної реальності, у якому приховуються, робляться невидимими реальні, ті, що існують насправді виміри цієї реальності. Соціальний суб'єкт, у свідомості якого існує такий образ соціальної реальності, ігнорує дійсні властивості соціальної реальності, поводить себе так немов би соціальна реальність названих характеристик немає. У результаті суб'єкт дії стикається із непрогнозованими, непередбачуваними перепонами, такими, яких він «не бачить». Вони унеможливають досягнення ним раціонально визначеної мети. Конкретними прикладами латентностей можуть бути і масовий голод, вчинений комуністичним режимом в Україні та поданий комуністичною пропагандою як неврожай, і геноцид українців, деукраїнізація України, здійснювана під прикриттям боротьби з українським «буржуазним націоналізмом» і багато інших явищ цього штибу.

Друга технологія буде позначена терміном «симулякр». Н Зінченко вважає: «Симуляція, яку Ж. Бодрійяр визначає як «породження моделей реальності без першопричин: гіперреальності». У процесі симуляції реальне співпадає з моделями симуляції, зникає відмінність між симуляцією та реальним, між сутністю та явищем, «залишки реального стали пустелею самого реального». Руйнується традиційна дихотомія «реальне–уявне», замість неї утворюється новий симбіоз «гіперреальне–уявне», єдине, що залишається у спадок – «орбітальне циркулювання моделей та симульоване породження відмінностей» [1].

Запропонований Жаном Бодрійяром термін «симулякр» нами застосований для позначення тих вимірів соціальної реальності яких вона насправді немає, які тільки вдаються, симулюються, видаються за дійсні, існуючі, реальні [2]. Наприклад, симулякром був так званий «радянський народ». Етнічної спільності, яка б мала назву «радянський народ» в історії не існувало, адже етнічна спільність має низку об'єктивних індикаторів. Серед інших ними є спільна культура, зокрема, мова. На території специфічного типу імперії, якою у дійсності був радянський союз, не існувало етнічної спільності, яка б розмовляла радянською мовою. Буття такої етнічної спільності тільки вдавалася комуністичними засобами масової дезінформації.

Іншим прикладом симулякра може бути так звана велика вітчизняна війна. Ця війна була тільки одним із темпоральних епізодів Другої світової війни. Симулякром великої вітчизняної маскувалася та обставина, що радянський союз брав участь у другій світовій війні ще до нападу на нього гітлерівської Німеччини. Восени 1939 р. сталінські війська прийшли на допомогу гітлерівським та вторглися на територію Польщі, окупували частину її території.

Третьою технологією маніпулювання поведінкою великих спільнот людей шляхом створення у їх свідомості неадекватних образів соціальної реальності є продукування фейків. У нашому дослідженні ним буде позначено «чисту» вигадку або, іншими словами, такий образ локації соціальної матерії жодного із вимірів якої, власне і самої локації соціальної матерії із характеристиками перерахованими у фейку як системній цілості, реально не існує. Історія взаємин України з її північно-східним ворогом у певному аспекті власне є історією фейків, створених цим ворогом. У часі національно-визвольної війни України проти вторгнення московії кількість фейків, створених нашими ворогами зростає у геометричній прогресії.

Симулякри і латенти мають спільну рису – вони є своєрідними деформаціями, перекрученнями, спотвореннями дійсних вимірів локацій соціальної реальності шляхом або додавання до них властивостей, яких у дійсності немає, або, навпаки, приховування, маскування ознак, які існують насправді. Тобто, існують об'єктивні фрагменти соціальної реальності, які мають деяку сукупність реальних, таких, що існують насправді властивостей. Ці фрагменти деформують додаванням до них властивостей, яких насправді немає, які тільки симулюються, вдаються, які є віртуальними.

Таким чином, симулякр – це своєрідний симбіоз, поєднання реального і удаваного, симульованого, віртуального. Латенти, навпаки, маскують, приховують, нівелюють частину із реальних властивостей соціальної реальності. І у першому, і у другому випадках існують реальні локації соціальної матерії. Кожна із них має іманентну сукупність дійсних, таких, що існують насправді атрибутів.

У свідомості соціальних суб'єктів, за допомогою відповідних соціоінженерних технологій образи цих локацій деформуються шляхом або маскування деякої сукупності властивостей і, таким чином, створення латентів. Або, навпаки, створення такого образу, у якому локація соціальної матерії набуває вимірів, яких вона насправді немає, які симулюються іншою соціоінженерною технологією. І у першому, і у другому випадках у свідомості

соціального суб'єкта формується віртуальний образ соціальної реальності, якого за межами свідомості цього соціального суб'єкта насправді немає.

Латенси і симулякри набагато важче відрізнити від «чистого» фейка. Пояснюється це тим, що перші два позірні образи соціальної реальності вибудовуються на підґрунті реальних, дійсних ознак соціальної реальності. Соціальному суб'єкту без належної освіти, без практичного досвіду важко ідентифікувати які із властивостей є приховуваними, а які – симульованими. Саме ці дві соціоінженерні технології є найефективнішими щодо формування неадекватних образів соціальної реальності, саме вони потребують особливих зусиль для протидії.

Список використаних джерел

1. Зінченко Н. О. Теорія симулякра Ж. Бодрійяра: історико-філософський аспект : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Київ, 2011. 20 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/5215/1/Zinchenko%20N.O._avto_referat.pdf (дата звернення: 17.04.2024).
2. Jean Baudrillard Simulacres et simulation. Paris : Galilée, 1981. URL: https://monoskop.org/images/4/4b/Baudrillard_Jean_Simulacres_et_simulation_1981.pdf (дата звернення: 18.04.2024).

Анатолій Бержанір,

кандидат соціологічних наук, доцент,

в. о. завідувача кафедри соціальних і правових дисциплін,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Новітні передумови соціально-економічного розвитку, повсюдне поширення інформаційних технологій, значні зміни у структурі зайнятості, розширення можливостей громадянського суспільства, підвищення значущості людського капіталу, поживлення міжкультурної взаємодії обумовлюють потребу кардинальних змін у галузі освіти, зокрема, і країн Східної Європи.

Важливим чинником впровадження усіх необхідних освітніх змін у сучасних умовах стає тісна співробітництво різних держав. Спільна діяльність країн Східної Європи в освітній сфері може включати обмін досвідом, розробку спільних програм і проєктів, а також створення мережі університетів і наукових центрів для спільного дослідження та розвитку. Такі ініціативи сприяють підвищенню якості освіти, обміну знаннями та розвитку наукового співробітництва між країнами регіону.

Практичною імплементацією проголошеного плану дій став документ Європейської Комісії «Доповідь про конкретні майбутні завдання для освіти та професійної підготовки у Європі» (2001), затверджений Європейською Радою на засіданні у Стокгольмі, який містить пропозиції щодо спільних дій країн- членів ЄС у сфері освіти до 2010 р. Зазначена доповідь стала першим документом, що пропонує уніфіковану стратегію розвитку національних освітніх політик. Стратегія включає три кардинальні цілі: підвищення якості та ефективності систем освіти та підготовки в країнах ЄС; спрощення доступу до усіх форм освіти протягом життя; посилення відкритості систем освіти [1].

Співпраця східноєвропейських країн у сфері освіти може бути обумовлена кількома чинниками, включаючи:

1. Підвищення якості освіти – країни співпрацюють для обміну кращими практиками, методиками викладання та оцінки, щоб підвищити якість освіти у регіоні.

2. Обмін студентами та викладачами – програми обміну, такі як Еразмус+, дозволяють студентам і викладачам з різних країн отримати досвід навчання та викладання в інших установах.

3. Розвиток спільних освітніх програм – країни можуть співпрацювати у створенні спільних програм або курсів, які відповідають сучасним вимогам ринку праці.

4. Дослідження та інновації – спільні дослідницькі проекти у сфері освіти сприяють розвитку нових методів викладання, технологій та підходів.

5. Підтримка мовної та культурної різноманітності – співпраця у сфері освіти допомагає зберегти та розвинути мовну та культурну спадщину кожної країни.

6. Зближення з Європейськими стандартами – співпраця сприяє адаптації освітніх систем до стандартів та рекомендацій Європейського союзу.

Країни Вишеградської четвірки (В4), що включає Польщу, Чехію, Словаччину та Угорщину, активно співпрацюють у сфері освіти через різноманітні програми та ініціативи. Ось деякі з них:

– Visegrad Scholarship Program: програма надає стипендії для студентів, аспірантів, викладачів та дослідників з країн Вишеградської четвірки для здійснення академічного обміну та досліджень у партнерських країнах;

– Visegrad Fund: Фонд Вишеградської четвірки фінансує проекти у різних сферах, включаючи освіту. Ці проекти можуть бути спрямовані на розвиток

спільних навчальних програм, обмін студентами та викладачами, а також організацію конференцій та семінарів;

– Visegrad University Studies Grant: програма орієнтована на сприяння спільним дослідницьким та навчальним проектам між університетами країн Вишеградської четвірки;

– Visegrad School of Political Studies: навчання молодих лідерів у галузі політики та громадянського суспільства з країн Вишеградської групи;

– Erasmus+: хоча ця програма не є специфічною для країн Вишеградської четвірки, проте вони активно беруть у ній участь, співпрацюючи з іншими країнами Європейського Союзу у галузі вищої освіти та молодіжних обмінів.

Усі ці програми сприяють розвитку співпраці між країнами Вишеградської четвірки у сфері освіти, забезпечуючи обмін знаннями, досвідом та культурою.

Кожний провідний університет у країнах В4 сьогодні має змогу відкрито пропонувати своїм студентам обрати ту освітню програму, яка їм підходить, активно популяризує її на сайті з-поміж багатьох програм мобільності, ознайомлює з вимогами навчання, стажування, відгуками студентів-учасників тощо. Нові перспективи для співпраці в освітній галузі, а отже і для активізації академічної мобільності студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів відкриває Європейський простір вищої освіти [2].

Удосконалення і розширення спектрів співробітництва країн Вишеградської четвірки у сфері освіти може включати:

1. Обмін студентами та викладачами. Збільшення різноманітних програм обміну студентами та викладачами між університетами країн Вишеградської групи для сприяння культурному обміну та збагачення академічного середовища.

2. Спільні проекти досліджень. Стимулювання спільних дослідницьких проектів у галузі науки та технологій, що сприяє обміну знаннями та інноваціями.

3. Взаємне визнання кваліфікацій. Спрощення процедур визнання дипломів та кваліфікацій між країнами для підвищення мобільності студентів та випускників.

4. Розвиток спільних програм навчання. Створення спільних програм навчання та магістерських програм з акцентом на трансграничну співпрацю та вирішення спільних викликів.

5. Обмін найкращими практиками: Організація конференцій, семінарів та воркшопів для обміну найкращими практиками у сфері освіти та сприяння взаємному удосконаленню систем освіти.

Кожна країна-учасниця В4 пройшла свій шлях інтернаціоналізації та змогла розширити міжнародну співпрацю з відомими світовими інституціями. Університети Чехії, Польщі, Угорщини і Словаччини, виконуючи завдання Болонської реформи, Європейського Союзу, накопичили досвід із залучення магістрів до освітніх програм академічної мобільності [2].

Системна цілеспрямована діяльність у цьому напрямі сприятиме зближенню країн Вишеградської четвірки у сфері освіти та позитивно вплине на зміцнення взаєморозуміння між країнами, розвиток регіональної співпраці. Освітня міждержавна співпраця має значний потенціал для суттєвого покращення якості освіти, міжкультурних комунікацій, інтенсифікації наукових досліджень, впровадження інновацій, сприяння розвитку культури у цих країнах.

Список використаних джерел

1. Poriuk M., Stepanowa I. Підґрунтя для нормативно-правової бази країн Вишеградської четвірки у процесі інтеграції до європейського освітнього простору. Scientific Bulletin of Chełm. 2012. URL: <http://surl.li/sirog> (дата звернення: 6.04.2024).
2. П'ятакова Г. Академічна мобільність як стратегія професійної підготовки магістрів: на прикладі університетів країн Вишеградської групи. Věda a perspektivy. 2021. №6(6). С. 154–166. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/677/680> (дата звернення: 7.04.2024).

Андрій Бойко,

магістрант історичного факультету

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ЖОРЖ ОСМАН НА ШЛЯХУ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ

ПЕРЕБУДОВИ ПАРИЖА (XIX СТ.): ВІХИ ЖИТТЯ

Жорж Ежен Осман (27.03.1809 – 11.01.1891), відомий як барон Осман, був французьким державним діячем, префектом департаменту Сена (1853–1869), сенатором (1857), членом Академії образотворчого мистецтва (1867), містобудівником, який багато в чому визначив сучасний вигляд Парижа [1].

Народився Ж. Осман в Парижі, в протестантській родині німецького походження, був хрещеником принца Євгенія. Його батько був військовим комісаром під час Першої імперії. Матір походила з родини Дентцелл, була донькою генерала барона Дентцелла [2]. Ж. Осман отримав гарну освіту в

Парижі. Навчався в ліцеї Кондорсе, потім вивчав право, паралельно займаючись музикою. Призначення сина його сім'я бачила в професії нотаріуса. Певний час він таки працював другим клерком у паризькій конторі, коли спалахнула революція 1830 р. Осман брав участь у подіях Липневих днів, був легко поранений перед Театром-Франсез, чим пізніше скористався.

Новою владою призначений генеральним секретарем префектури В'єнни (22 травня 1831 р.). Коли посада генеральних секретарів була вилучена Палатою в проєкті бюджету 1833 р., Ж. Осман зайняв першу ж вакантну префектуру в Ісінжо (Верхня Луара) (14 червня 1832 р.). Наступного 9 жовтня він призначений до префектури Нерак, а 17 лютого 1840 р. до префектури Сен-Жірон, 23 листопада 1841 р. – до префектури Блей [2].

Революція 1848 р. могла зруйнувати його кар'єру, але Ж. Осман, який одружився в Бордо з Октавією де Лагарп і мав там друзів, указом від 17 березня 1848 р. був призначений до ради префектури Жиронди. Осман радо сприйняв прихід до влади принца Луї-Наполеона, адже його приваблювали авторитарні ідеї. Його сторону він прийняв швидко та рішуче, що повернуло Османа до активної діяльності. Призначений 24 січня 1849 р. до префектури Вара, він відкрив у цьому департаменті, розхитаному політичними перипетіями, правління «сильних префектів», чинив опір бунту зі справжньою особистою мужністю [2]. Мусив при цьому заарештувати пана Еміля Олів'є, тоді палкого поборника демократичних доктрин, однак вважав за краще не робити з нього «мученика», і вміло дозволив йому втекти. За це рішення колишній в'язень образився і пізніше помстився.

11 травня 1850 р. барон Осман був призначений префектом Йонни. В Осері він подружився з Фремі, колишнім державним радником, а потім представником цього департаменту в Законодавчих зборах і який, дуже добре знаючись у юриспруденції, з того моменту став активно сприяти його політичній долі [2].

26 листопада 1851 р. Ж. Осман вже призначений префектом Жиронди. Тут він приймав принца-президента в Бордо за кілька тижнів до відновлення Імперії. Вправність заходів, вжитих ним у Жиронді під час державного перевороту, його відданість новому режиму та підтримка пана Фремі посприяли його призначенню 23 червня 1853 р. префектом Сени [2].

На цій посаді Ж. Осман оточив себе талановитими інженерами (Жан-Шарль Альфан, Ежен Бельгран) для реалізації проєктів з упорядкування міста й вдосконалення комунальної інфраструктури. За вказівкою Наполеона III

облаштував для прогулянок парижан Булонський ліс і кілька парків в самому Парижі, зокрема парки Монсурі та Бютт-Шомон [1].

Ж. Осман проявив надзвичайні наполегливість і адміністративний талант для віднайдення фінансових ресурсів для реалізації проєктів, чим посприяв дивовижній трансформації та оздобленню столиці. Спочатку він мав надію та амбіції, які спочатку здавалися цілком обґрунтованими, зробити так, щоб існуючі доходи міста, без створення нових податків, прогресували, що дозволило б йому збалансувати нові витрати. Однак незабаром Осман, після перебудов і відселень, вдаючись до додаткових податкових заходів, переказів, позик для перебудови Парижа, зіткнувся з фінансовими труднощами. Осман не падав духом, не гальмував роботи, забезпечував найнагальніші потреби фінансовими коштами. Однак у Законодавчому органі, навіть у Сенаті, куди барон Осман увійшов імператорським указом від 9 червня 1857 р., ці процедури гальмувалися опозицією, яка мала вплив на уряд, і міністри іноді були досить збентежені, щоб захищати, як того хотів імператор, всевладного префекта Сени [2]. Наприкінці 1860 р., занепокоєний діяльністю міністра внутрішніх справ де Персіньї, Осман запропонував свою відставку та відкликав її лише після того, як отримав імператорський указ, який відновлював контроль префектурою муніципальних актів, що до того часу підлягали санкції міністра.

Ж. Осман перебудував ряд кварталів Парижа: зніс безліч старих (в тому числі середньовічних) будинків і проклав багато бульварів, що пізніше здобули популярність. Загалом під керівництвом Османа було реорганізовано близько 60% нерухомості Парижа. У 1865 р. для своїх робіт отримав кредит у 250 млн франків, в 1869 р. – ще один, на 260 млн франків. Ці кредити сприймалися громадськістю, як не зовсім чисті [1].

Памфлет Ж. Феррі «Фантастичні рахунки Османа», популяризував боротьбу лівих проти префекта, і в 1868 р. останній був змушений погодитися на перевірку Законодавчого органу. Договір, укладений містом з Credit Foncier, членом якого був пан Фремі тодішній губернатор, був винесений на обговорення в Палаті представників 22 лютого 1869 р. та в Сенаті 6 квітня [2]. У сенаті його захищав сам барон Осман. У палаті цей договір рішуче атакували М.М. Гарньє-Пажес, Пікар і Тьєра, однак талановито захищали Жентер, державний радник, і міністр внутрішніх справ Форкад де Ла Рокетт. Та все ж Роуєр визнав дії незаконними, засудив договір і запропонував випуск цінних паперів. Надзвичайний бюджет міста відтепер мав затверджуватися законом. Ситуація барона Османа, якого завжди підтримував імператор, здавалося, не похитнулася,

однак прихід кабінету Еміля Олів'є прискорив негативні події. Новий хранитель печаток імперії не забув образи і вимагав відставки префекта Сени. Барон Осман, пишаючись виконаним завданням, з гордістю віддав перевагу звільненню, і відмовився піти у відставку за власним бажанням. Тому імператор указом від 5 січня 1870 р. звільнив його і 26 лютого Осман пішов у відставку з посади префекта Сени [2].

У березні барону Осману призначили пенсію на рівні 6000 франків. Мешкав у прекрасній віллі в Ніцці. На деякий час покидав Францію і повернувся після укладення миру. У липні 1871 р. під час додаткових виборів, які відбулися в Сені для заміни представників, які померли або обрали інші департаменти, було висунуто барона Османа, але він офіційно відмовився перед відкриттям голосування. Був призначений директором *Crédit Mobilier* у вересні 1871 р. [2].

Ж. Осман балотувався в депутати на виборах 20 лютого 1876 р. в 1-му окрузі Парижа, утім, набравши лише 2950 голосів у першому турі, зняв свою кандидатуру. На виборах 14 жовтня 1877 р., які відбулися після розпуску Палати кабінетом 16 травня, він балотувався як офіційний кандидат в окрузі Аяччо проти принца Наполеона. В циркулярі його кандидатура була представлена як схвальна, на відміну від кандидатури принца Жерома. Його підтримав монс. Мелья, папський нунцій. Він переміг із 8 027 голосами з 12 499 виборців і 18 259 зареєстрованих проти 4 419 голосів за принца Жерома Наполеона. У парламенті Ж. Осман займав праві позиції, однак не втягувався у парламентські дебати. Не переобраний у 1881 р., він так само зазнав поразки на виборах у жовтні 1885 р. за монархічним списком Жиронди, отримавши 72 085 голосів із 162 236 виборців [2].

Барон Осман не заробив статку завдяки високим посадам. Після поразки на виборах став президентом ради директорів *Magasins Générales*. У 1890 р. опублікував перші два томи своїх «Спогадів» [3; 4]. Титул барона Осман отримав від імператора, також був нагороджений Великим хрестом Почесного легіону з 7 грудня 1862 р., а ще цей відомий француз нагороджений усіма орденами Європи та був вільним членом Академії образотворчих мистецтв з 7 грудня 1867 р. [2].

«Великий рушій», «Аттіла», «бобер», прізвиська Жоржа-Ежена Османа численні. Трудоголік, далекоглядний по-своєму, колосальний фізично та розумово, домінуючий з висоти свого 1,92 метра, над міністрами і банкірами, він, передусім, людина, яка втілила в Парижі з 1853 по 1870 р. мрії Наполеона III про розвиток [5]. Але щоб досягти посади префекта Сени, він повинен був

примножувати свій досвід і, завжди запевнювати у своїй лояльності того, хто був Президентом Республіки і хто планував державний переворот. Не випадково промова про відновлення імперії була виголошена в Бордо в жовтні 1852 р., коли Осман був префектом Жиронди. Співпраця між Імператором і футуристичним руйнівником-будівельником міста Парижа мала вирішальне значення. Утім Осман залишився назавжди прив'язаним до регіону Бордо. Його дружина, мудра Октавія де Лагарп, була представницею протестантської жирондиської буржуазії, і останні роки життя він провів у Грейвсі в замку, оточеному виноградниками, де написав свої мемуари, згадуючи про минулий блиск [5].

Осман помер у Парижі 11 січня 1891. Похований на кладовищі Пер-Лашез. Його ім'ям названо один з бульварів у центрі Парижа [6].

Список використаних джерел

1. Жорж Ежен Осман. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Haussmann Georges-Eugène. URL: https://www.senat.fr/senateur-2nd-empire/haussmann_georges_eugene0103e2.html
3. Haussmann, Georges Eugène. Mémoires du Baron Haussmann. 1 V. Havard (Paris). 1890-1893. 587 p.
4. Haussmann, Georges Eugène. Mémoires du Baron Haussmann. 2 V. Havard (Paris). 1890-1893. 576 p.
5. Le baron Hausmann. le grand aménageur Pierre Brana, Joëlle Dusseau, [Saint-Macaire]: Memoring éditions, DL. 2022.
6. Moiroux J. Le cimetièrre du Père-Lachaise. Paris: 1908.

Іван Боровський,

магістрант історичного факультету

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПАЛАЦ СІТЕ – НАЙСТАРІША КОРОЛІВСЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ ФРАНЦІЇ

Острів Сіте – один з двох островів Сени, що збереглися в центрі Парижа і водночас найстаріша частина міста. Бульвар дю Пале поділяє острів на дві приблизно рівні частини, східна частина належить до 4-ого, а західна – до 1-го округу. Острів Сіте з'єднаний з обома берегами та сусіднім островом Сен-Луї дев'ятьма мостами [2]. Сіте був заселений уже в античні часи – спочатку на острові оселилося кельтське плем'я паризіїв, потім (з 52 р. до н. е.), після приєднання Галлії до Римської імперії, Лютеція стала римським поселенням.

У VI ст. (ймовірно в 508 р.) король франків Хлодвіг вибрав острів Сіте для спорудження палацу і таким чином вперше Париж став офіційною резиденцією короля. Хлодвіг прожив у ньому до своєї смерті в 511 р. В епоху династії Каролінгів центр імперії перемістився на схід, монархи закинули свій палац і

місто спорожніло [4]. У кінці X ст. Гуго Капет (перший король династії Капетингів) розмістив в палаці королівську раду і адміністрацію. Так замок став резиденцією французьких королів, а столиця короля Франції знову перемістилася до Парижа, тоді як за останніх Каролінгів нею був Лан. Протягом чотирьох століть Капетинги займалися переоблаштуванням своєї резиденції [4].

Син Гуго Капета Роберт II Благочестивий (972 – 1031), одружившись з Констанцією Арльською (третя дружина), амбітною жінкою, яка народила королю дев'ять дітей, вирішив збільшити королівський замок [1]. На північному сході замку побудував Королівський Зал, де засідала Курія (Велика королівська рада), на заході – Королівську палату. На тому ж місці, де Людовик IX поставить Сент-Шапель, Роберт звелів спорудити каплицю Сен-Нікола, оскільки старовинну королівську каплицю його батько заповів ченцям ордену Святого Маглуара [4].

Людовик VI Товстий (1081/1078 – 1137) і його друг абат Сюжер з монастиря Сен-Дені робили все, щоб могутність церкви поставити на служіння монархії та приборкати васалів. Перебуваючи в облозі, король зміцнив стіни із західної сторони фортеці, зніс старовинний донжон і побудував потужну вежу 11,7 м в діаметрі зі стінами 3-метрової товщини, яка отримала в XVI ст. ім'я «Монтгомері», і простояла до XVIII ст. Людовик VII Молодий (1120 – 1180) збільшив королівські покої та звелів прибудувати до них молитовню, нижню каплицю яка згодом стане каплицею Консьєржері. Філіп II Август (1165 – 1223) – войовничий король став новатором у галузі військової архітектури. За допомогою інженерів, особисто спостерігаючи за ходом робіт, він забудував увесь королівський домен фортецями, захистивши їх вежами й донжоном. Палац в Сіте ставав центром влади. У 1187 р. Філіп Август приймав в замку Річарда Левине Серце, в 1193 р. справляв весілля з Інгеборгою Данською, і в королівських грамотах вперше згадується про «консьєржа», який отримує платню за виконання «малого й середнього правосуддя» на території палацу. Крім того, за свідченням літописця і лікаря Ригора, Філіп II наказав забрукувати смердючі болота навколо палацу, запах яких йому надто докучав [4].

Людовик IX Святий (1214 – 1270) уславився як добродієць монарх, але не був позбавлений честолюбства. Він прагнув стати світочем Західно-християнського світу і в 1239 р. придбав святі реліквії Страстей Господніх, виставив їх у палаці, спеціально побудувавши для них за рекордний термін (1242-1248) розкішний релікварій – каплицю Сент-Шапель. Він же розпорядився спорудити Скарбницю Хартії; галерею де Мерсьє, що з'єднала верхню каплицю

палацу з королівськими покоями; «Залу на Водах», що служила для проведення церемоній [4].

Поступово замки-фортеці втратили оборонну роль і стали місцем проживання. Відтепер королівське помешкання повинне відповідати вимогам комфорту і розкоші. У XIV ст., за Філіпа IV Красивого (1268 – 1314), резиденція перетворилася на найрозкішніший палац у Європі. Філіп доручив коад'юторові королівства Французького Ангеррану де Мариньї (майбутньому в'язневі Консьєржері) будівництво палацу, новий вигляд якого став би відображенням королівського величі. Крім того перед коад'ютором стояло завдання зробити замок якомога просторішим, щоб у ньому помістилися адміністративні служби. Заради цього експропріювали багато будинків, що стояли біля палацу. Було побудовано: Слідчу Палату, вежу Цезаря, Срібну вежу, галерею для переходу в вежу Бонбек, новий фортечний мур на півдні, Рахункову Палату навпроти Сент-Шапель. На місці Королівського Залу споруджено Великий Зал, набагато просторіший за перший. У ньому поставили величезний стіл з чорного мармуру, привезеного з Німеччини, стіни обшили дерев'яними панелями, а на кожній з опорних колон стояли створені Еврардом Орлеанським поліхромні статуї королів Франції [4]. Іоанн II Добрий (1319-1364) останнім доклав руку до середньовічного палацу: наказав надбудувати поверхи над галереєю де Мерсьє для челяді, вибудував будинок для кухонь, квадратну вежу (Годинникова вежа), на якій його син Карл V Мудрий в 1370 р. наказав встановити перші міські годинники.

У кінці XIV ст. завершилася історія королівського палацу. 1358 р. відбулося народне повстання під керівництвом паризького прево Етьєна Марселя. Скориставшись відсутністю короля Іоанна II, взятого в полон англійцями, організував вбивство двох його радників, причому на очах у майбутнього короля Карла V. Ставши королем, Карл V залишив замок і острів Сіте та влаштував резиденцію в особняку Сен-Поль, а потім у Луврі. Втративши роль резиденції короля, палац Сіте перетворився на Палац Правосуддя [1].

Сучасне дослідження історії королівської резиденції Сіте починається в XIX ст. Теодор Вакер, відомий французький архітектор і археолог, проводив розкопки в Парижі з 1844 р. В часи модернізації міста бароном Ж. Османом Т. Вакер керував наглядом за археологічними дослідженнями в локаціях перебудови. Завдяки розкопкам Т. Вакер відкрив незнану тоді Лютецію римських часів. Нині архів Т. Вакера складає 19 тис. документів [3]. На острові Сіте археолог розкопав римський палац. Він цікавий нам, передусім, через те, що

потім на цьому ж місці постав королівський палац Сіте доби середньовіччя. Чи співпадали вони за розмірами? Під час недавніх розкопок археологи знайшли людський скелет IV ст., без голови. Поховання засвідчує його розміщення за межами римського палацу. А значить палац римського часу був меншим за палац французьких королів [3].

Острів Сіте тоді був менше 10 га, а тепер втричі більший. Римський палац збудований в середині оборонних мурів. Вхід розміщувався на місці нинішнього входу в палац Правосуддя. Замок був чотирикутний, стороною в 100 м. На той час – дуже престижна споруда. Після падіння Римської імперії цей палац ще 400 років слугував правителям як тимчасовий прихисток. У 885 р. на Париж напали вікінги і палац Сіте став центральним в обороні міста від нападників [3]. Граф Едд відповідав за оборону. Король Карл III був далеко від основного місця подій, в палаці Карла Великого. Незважаючи на тривалу і вдалу оборону, король Карл злякався і здався, заплативши викуп вікінгам. Це дало підставу графу Едду позбавити короля влади.

З цього часу почалася нова доба палацу Сіте, що був однією з найважливіших резиденцій французьких королів до XIV ст. У замку Шантії є книга, що засвідчує вигляд королівського палацу Сіте. В картинній галереї замку є бібліотека. Книга датується XV ст. Це ілюстрований часослов герцога Берійського. Тут є ілюстрація палацу Сіте часів Карла V. Це розквіт цієї резиденції. Ще одне зображення старого палацу є на карті Парижа XVIII ст. Тут вміщено зображення частини старого палацу. Особливо впадає у вічі велика кругла вежа. Пожежа 1771 р. знищила цю вежу. Нині від старого палацу Сіте вціліла лише капела Сент-Шапель [3].

Згадана вище вежа резиденції була зведена в часи правління Філіпа Августа, який перебував на троні 43 роки. З допомогою сучасних технічних приладів науковці зробили лазерне сканування основи вежі. На ілюстрації часослова добре видно стіни. На основні зображень і сканувань археологи створили віртуальну схему королівського палацу Сіте. Частину старих стін будівлі дослідники знайшли в стінах палацу Правосуддя. Також ретельно дослідили залишки ще однієї частини старого королівського палацу – стару вежу Бонбек. Це вежа-темниця для катувань [3].

Сучасні чотири вежі палацу Правосуддя збудовані в XIX ст. А вежа Бонбек була перебудована. Таким чином археологи віртуально реконструювали старий палац. Покої короля розміщувалися в центрі резиденції. Поруч знаходився королівський сад, розбитий в часи Людовика Святого. Ближче до Сени стояв Зал

для зібрань, інша назва якого – Водний. Ще частина палацу – Консьєржері – нижня частина палацу Філіпа Красивого, також вціліла до нашого часу. Його розміри 67 на 27 м. Тут розміщувалося одночасно більше 2 тис людей. Звідсіль сходи вели в іншу залу, ще важливішу – Велику залу палацу, теж збудовану Філіпом Красивим. Вона згоріла у 1618 р. Тоді згорів майже увесь палац. Вціліла лише капела Сент-Шапель. Тепер від цієї будівлі збереглася частина стіни Великого залу в палаці Правосуддя. Вздовж стін Великої зали стояли 43 статуї французьких королів. Саме ці королі жили в палаці Сіте. Однак до сьогодні вціліла лише одна статуя без голови [3]. Вчені відновили фарбу, афганський синій лазурит, яскравий і дуже дорогий в той час. Відновили й інші фарби, якими були покриті статуї і стіни Великої зали. Результатом стало створення віртуальної копії зали і палацу.

Палац на о. Сіте був резиденцією французьких королів більше 350 років. А Версаль був резиденцією менше 100 років. Чому палац Сіте втратив свою роль? Звісно події Жакерії, коли 22 лютого 1358 р. повстанці захопили палац та увірвалися в спальню принца, майбутнього короля Карла V, зіграли важливу роль. Однак цей палац перестав бути місцем резидування короля через значно складніший комплекс причин, зокрема й через потребу збільшення розміру палацу задля зростання його багатофункціональності.

Список використаних джерел

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: вид-во УКУ, 2002. 412 с.
2. Острів Сіте. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>
3. Париж: таємниця втраченого палацу. Документальний фільм. 2023. URL: https://viasat.com.ua/channel/viasat_history
4. Lorentz Phillipe, Dany Sandron. Atlas de Paris au Moyen Âge. Paris: Parigramme, 2006. 238 p.

Анастасія Василенко,

магістрантка історичного факультету

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

АНТИГЛОБАЛІЗМ ЯК НАСЛІДОК ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ

Проблема глобалізації отримала своє наукове осмислення наприкінці ХХ ст. Теорії глобального образу світу та глобалізму сьогодні розробляються вченими різних дисциплін, зокрема політологами, соціологами, антропологами, філософами та істориками [1, с. 401]. У цей – же час на міжнародну арену несподівано вийшов рух антиглобалістів. З того часу в наукових колах точаться активні суперечки про природу глобалізації та антиглобалізму, про взаємозв'язок

цих двох явищ. Вочевидь, що від наукового осмислення феномена глобалізації залежать засоби боротьби з негативними наслідками становлення глобального співтовариства.

Антиглобалізм – суспільно-політичні рухи, спрямовані проти певних аспектів процесу глобалізації в її сучасній формі, зокрема проти домінування глобальних транснаціональних корпорацій та торгово-урядових організацій. Глобалізм трактується як визначальний принцип підходу до формування, організації, функціонування та розвитку світу як цілісної економічної, соціокультурної та політичної системи [2, с. 54]. Однак, насправді його прихильники не беруть до уваги той момент, що в будь-якому випадку новонародженій системі необхідний чітко структурований керуючий механізм, який при цьому зможе задовольняти потреби кожного гравця політичної арени, при цьому лавіруючи між різницею рівня їхнього культурного, соціального, економічного та політичного розвитку, а також, між протиріччями з іншими акторами цього супернового єдиного простору.

Звичайно, такого механізму просто не може існувати. Або ж, як часто показує практика, він може бути вельми умовним, оскільки якщо якусь групу акторів будуть задовольняти об'єднуючі правила, інших можуть не влаштовувати єдині соціальні та культурні цінності.

Породжені глобалізацією кластери проблем рухають дисбаланс світового порядку, що не може не позначитися на стабільності в регіонах. У результаті можемо спостерігати, як починають консолідуватися та поляризуватися дві популярні сили, які доводять суперечки на корисність глобалізації та її затятих противників – антиглобалістів.

Цей конфлікт не може мати продовження без набору певних інструментів, які зможуть закріпити позицію і одних, і других представників, переманити на свій бік тих, хто досі вагається, і виставити ідеї протилежної сторони в поганому світлі.

Відмінності антиглобалістів від глобалістів дають другим своєрідну перевагу перед першими в боротьбі за групу тих, хто сумнівається, тому що дозволяє заявити про нетерпимість, природну злобу і ксенофобію, властиву антиглобалістам, хоча по суті обидва образи не є чимось незвичайним і нічим не провокують негативне ставлення до себе [3, с. 121].

Головна проміжна мета антиглобалістського руху – це формування глобального громадянського суспільства, яке охоплює сукупність недержавних некомерційних учасників світополітичної взаємодії, – таких, як міжнародні

неурядові організації, незалежні ЗМІ, експертні спільноти, організації, які представляють інтереси приватного сектора (бізнес-асоціація), приватні особи, котрі діють поза інституційними рамками (найчастіше в цій якості виступають лідери громадської думки, такі, як один із апологетів антиглобалізму Ноам Чомські) або реалізують свої інтереси через створені ними бізнес-структури, соціальні рухи (Білл Гейтс, Джордж Сорос, Усама бен Ладен) [4, с. 263].

Величезну роль у поширенні антиглобалізму відіграє Інтернет та інші інформаційні й мереживі технології. Сапатисти в Мексиці, безземельні селяни в Бразилії та аналітики з «Монд дипломатик», які ініціювали створення Асоціації за оподаткування фінансових операцій для допомоги громадянам, працюють та діють завдяки Інтернету; всесвітні соціальні форуми були організовані головним чином через Інтернет; знакові акції в Сіетлі своїм успіхом багато в чому завдячують Інтернету та мобільним телефонам.

Вирізняють такі основні особливості антиглобалізму у сучасних умовах постмодерної доби: його соціально-політичну незрілість, мережевий характер організації; відсутність традиційної пірамідальної ієрархії; неоднорідність; стихійний характер проявів. Ці особливості стають основним об'єктом критики з боку анархістів і марксистів, які вважають, що цей рух не є ефективним у боротьбі проти капіталізму, а також, натякають на деяку заангажованість лідерів руху. Найзатягішим звинуваченням антиглобалісти піддаються від неолібералів, які їх критикують за прагнення зупинити «об'єктивний процес розвитку цивілізації» [5].

Проте критика антиглобалізму з боку лібералів, анархістів, марксистів тощо не заважає ставити йому все більш вагомим політичним громадським рухом і мати ще більше прихильників. На наш погляд, виступи антиглобалістів (але не погроми, що вчиняються їх екстремістським крилом), які привертають увагу до протиріч глобалізації, корисні в тій мірі, в якій опозиція корисна в будь-якому демократичному суспільстві.

На жаль, альтернатив глобалізації немає: цей процес об'єктивний. Країни і народи ніколи не повернуться до доглобального, вільного від взаємовпливу життєвого стану, так як і постмодерне сьогодення не повернеться до минулого: їх рух можливий лише єдиним шляхом – шляхом поглиблення та зміцнення глобального взаємовпливу, а не самоізоляції та відступу від загальнолюдських магістралей. Проте, єдиною можливою економічною, політичною та духовною формою цього процесу не повинно бути нинішнє всевладдя «глобальних гравців».

Антиглобалізм як соціальний рух та ідеологічна концепція розвиватиметься в міру наростання протиріч, які породжуються сучасною глобалізацією та формування суб'єкта антиглобалізму. При цьому варто наголосити, що антиглобалізм спрямований не проти глобалізації як такої, а проти переважаючої неоліберальної форми глобалізації (насамперед, проти міжнародних фінансових організацій, урядів провідних держав, а також, транснаціональних корпорацій). Перебудова міжнародного світопорядку, яка вже стукала у двері світової політики в останній чверті ХХ ст., нині знову на порядку денному та потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Білорус О. Г. Лук'яненко Д. Г. Глобалізація і безпека розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2001. 733 с.
2. Трофименко М. В. Історіографія дослідження антиглобалістського руху. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2010. Випуск 40. С. 401-411.
3. Healdy S. Our globalization against yours. Sydney, Australia, October 14, 2000.
4. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. N. Y.: Simon and Schuster. 2002. P. 368.
5. Rosenau J. N. New Dimension of Security. The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics. *Security Dialogue*. 1994. P. 255-281.

Олександр ГАДИНКО,

учитель історії,

Красноільський ліцей №3

КУЛЬТОВА АРХІТЕКТУРА МІСТА СТОРОЖИНЕЦЬ У ДАВНИНУ

Сторожинець належить до того історичного ареалу області, який має багатовікову історію, багате історичне минуле, є зразком мультинаціональної культури різних народів краю. Це один із давніх населених пунктів Буковини і один з наймолодших міст Чернівецької області [6, с. 42].

Уперше в історичних джерелах Сторожинець згадується 18 лютого 1448р. в грамоті молдавського господаря Романа II (1447 – 1448рр.), який подарував село пану Петра, сину Томи. У той час село вже існувало та мало давні усталені межові границі. Очевидно, час появи населеного пункту Сторожинець на території Буковини потрібно відносити до кінця XIV – початку XV ст. [5, с. 8], [8, с. 546-547]. Скоріш, населений пункт виник ще за часів існування Молдавського князівства. Ймовірно є й те, що поселення Сторожинець могло входити до території Шипинської землі, яка в останнє згадується в грамоті 1436 та 1444 рр. [3, с. 27], [13, с. 3-4]. Відомо, що Петра, син Томи служив ще батькові Романа II – господарю Ільї I (1432 – 1433, 1435 – 1443). Починаючи з кінця XIV

ст., враховуючи археологічні дані, і до 1774 р. це поселення перебувало у складі Молдавського князівства [7, с. 8-9], [12, с. 66-67].

На час приєднання Буковини до Австрійської імперії в 1774 р. у Сторожинці разом з с. Комарівці проживало всього 42 родини. Тут мешкав один боярин та священник. Приєднання Буковини і водночас поселення Сторожинець до складу Австрійської імперії в 1774 р. вочевидь позитивно вплинуло на його соціальний, духовний, економічний та політичний розвиток [15, с. 4-5]. У складі нової держави Сторожинець перебував до 1918 р. [1, с. 91], [8, с. 547].

З грамоти молдавського господаря Стефана III Великого (1457 – 1504) від 15 березня 1490 р., що написана в Сучаві, відомо про існування в Сторожинці церковного приходу. У документі йде мова про підпорядкування господарем цілого ряду церков Радівецької єпископії. Серед їх переліку знаходимо і сторожинецьку церкву. Відомо, що певна частина прибутку надходила до церкви святого чудотворця Миколи в Радівцях.

На сьогодні найдавнішою пам'яткою церковної архітектури вважається православний храм, який розташований на південній околиці Сторожинця, який носить назву Майдан. За переказами, церква була побудована на місці давнішої церкви, що згоріла. За документальними свідченнями церква була зведена в 1796 – 1798 рр. Церкву капітально реконструювали наприкінці 1970-х рр. За іншими даними (за Д. Лібенвайном) «храм святих архангелів Михаїла та Гавриїла» був збудований як дерев'яна церква в 1687 р., де проживала більшість румунів. Церква невелика за розміром, дерев'яна, тризубна, побудована з хвойних півколод, з'єднаних у вінці простим замком з лишком, стоїть на дубових підвалинах, покладених на низький кам'яний цоколь. Храм належить до церков «хатнього типу». На території церкви знаходиться також старий цвинтар, окремо могили поміщицької родини Флондорів та не одне покоління церковної родини священників Філієвичів, пам'ятна стелла жертвам політичних репресій 1940-х рр. Свято-Михайлівська церква знаходиться на хуторі Майдан (провулок Б.Хмельницького). Храмовий день – 21 листопада.

Найбільшою православною церквою міста є храм святого Георгія (Юрія), розташований у центрі міста на вулиці ім. Т.Шевченка. За даними документів церква вже існувала в 1829 р. і була зведена на кошти Катерини Гарсте, дружини Миколи Флондора. У сучасній літературі роком будівництва вважається 1888р. У цій церкві з самого початку і до 1940 р. пройшли три покоління родини Філієвичів, які проводили тут службу Богу. Тривалий час священнослужителем тут був Николай Філієвич (1850 р.н.), хористом Георгій Пожога (1863 р.н.).

Церква була духовним осередком румунської общини міста. Сьогодні храмовий день відзначають 6 травня. Св. Юрїївська церква збудована у стилі історизму. Розташовується храм на вул. Т. Шевченка, 32.

В 1885 р. силами української громади та місцевих землевласників була споруджена греко-католицька церква, відома ще як «Українська церква». За іншими відомостями храм був зведений в 1896 р. Греко-католицька кам'яна церква була зведена на тодішній Крайовій вулиці і була споруджена у готичному стилі. [1, с. 107-108], [7, с. 14]. Храм носив ім'я святої Марії. Днем свята церкви стало 8 вересня. У церкві тривалий час правив священник Микола Волянський. Навесні 1900р. під час візитації деканатів греко-католицької парафії, названий храм відвідав та відслужив там службу єпископ Андрей Шептицький (1865 – 1944) [11, с. 66]. На протязі усього часу храм був центром духовного та культурного життя української громади міста. Сьогодні українська Церква Різдва Пресвятої Богородиці є православною та знаходиться по вулиці Чернівецькій, 53. Храмовий день парафїяни святкують 21 вересня.

Присутність значної частини осіб польської національності сприяло зведенню костьолу. Перший костел був дерев'яний і звели його за допомогою місцевого поміщика Георгія Флондора та капелана з с. Красна Ігнація Барти в 1857 р. Храм був освячений іменем святої Анни. У сучасній літературі часом зведення храму зустрічається період між 1865 та 1870рр. Кам'яного вигляду споруда набрала лише на початку ХХст. [1, с. 109-110], [11, с. 13]. В костелі у різний час священнослужителями були А.Пташинський, Й.Крижановський, Ф.Волощук, І.Кукла. Окрім костелу у місті було дві католицькі каплиці. Храм святої Анни був осередком духовного життя католицьких сімей польської та німецької національностей [14, с. 14-15], [16, с. 90-91]. Будівля костелу св.Анни – яскравий приклад пізньої неоготики. Знаходиться костел св.Анни на вулиці Т.Шевченка,30.

З прибуттям у Сторожинець німецьких родин переважно євангелістського віросповідання повстало питання проведення релігійних обрядів, служби Божої в своєму приміщені. Спочатку був зведений невеличкий дерев'яний приходський дім, який дійшов до наших днів по вул. Б. Хмельницького, пізніше – викуплена у землевласника Георгія Флондора земельна ділянка на Будинецькій вулиці (вже згадувана вулиця Б.Хмельницького). Протягом 1909 – 1911 рр. за проектом лейпцігського архітектора Цаулека було зведено гарну євангелістську святиню [1, с. 129-130]. Пресвітером у ній тривалий час був Макс Вайдауер. Керував будовою храму Фрітц Шваб. При освяченні храму в липні 1911 р. були

присутні сеньйор Йозеф Фроніус з Чернівців, парафіяни з усієї Буковини, представники різних товариств зі Сторожинця. Євангелістська община у Сторожинці була чи не найзгуртованішою у місті. У великій шані городян міста були порядні та потрібні державні службовці Рудольф Стелік і Ганс Адам, префект поліції В.Гоффман (після переселення займав високі посади у Бреслау та Мюнхені), директор державної лікарні др.Ромуальд Кешман, євангелістський священник Едгар Мюллер та багато ін. Споруда лютеранської кірхи виконана у стилі пізнього модерну. Сьогодні тут здійснює службурелігійна конфесія євангельських християн-баптистів. Розташована кірха на вул. Б.Хмельницького,31.

Сьогодні сліди міської єврейської самобутності можна побачити по вул. Ю.Федьковича. На самому початку євреї у Сторожинці мали лише невеликий молитовний дім (молитовня). Визначальною датою побудови синагоги вважаються 1890 – 1900 рр., а потік імігрантів цієї національності слід краще відносити до подій польського повстання 1861 р. [1, с. 139-141], [5, с. 14]. Велика синагога (темпл) та молитовня, що тут же була поряд, знаходились практично в центрі міста, на тодішній Залізничній вулиці. Це було велике та просторе приміщення, яке мало багато залів різної величини. Обидва храми оточував бук. Єврейська община міста дотримувалася ортодоксального напрямку в іудейській релігії. Всі молитви та проповіді велися виключно на івриті. Синагога є яскравим прикладом стилю історизму, знаходиться сьогодні по вул. Ю.Федьковича,12.

Культурна присутність храмів на вулицях Т.Шевченка, Ю. Федьковича, Б. Хмельницького, Чернівецької свідчить про етнічну структуру поселення того часу, його набожність, місце розселення етнічних груп за чітким національним принципом. Планувальна структура міста остаточно була сформована наприкінці ХІХ ст. Місто Сторожинець перерізають 4 головні артерії – вулиці Чернівецька, Богдана Хмельницького, Пантелеймона Видинівського та Ольги Кобилянської. Всі вони відповідають напрямкам доріг на Чернівці, Красноільськ, Вижницю – Кіцмань та Глибоку – Серет, перетинаються в центральній частині міста. Домінантами старовинного міського центру Сторожинця є вежі ратуші (магістрату, вул. М.Грушевського №6), костелу св. Анни (вул. Т. Шевченка №30) та св. Георгіївського храму (вул. Т.Шевченка №32). Історичними вулицями міста слід також вважати сьогоднішні вулиці М. Грушевського, Головну, Ю. Федьковича, тобто центр старого міста, де свого

часу знаходився старий ринок, муніципалітет (ратуша), інші повітові та культові споруди.

Список використаних джерел

1. Антошкіна Л., Гадинко О., Красовська Г., Сигеда П., Сухомлинов О. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія. Донецьк: вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. 237 с.
2. Буковина. Історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
3. Буковина. Загальне краєзнавство / Пер. з нім. Ф.С. Андрійця, А.Т.Квасецького. Чернівці: Зелена Буковина, 2004. 484с.
4. Гадинко О.О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці: Прут, 2013. 208 с.
5. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. 966 с.
6. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. Чернівці: 2016. 100 с.
7. Малишко В.М. Сторожинець. Історія міст і сіл Чернівецької області. К.: УРЕ, 1969. С.546-558.
8. Речмедін А.П. Сторожинець. Ужгород: Карпати, 1977. 63 с.
9. Сторожинець: обличчя міста. К.: ДНВП «КАРТОГРАФІЯ». 2007
10. Гадинко О.О. Місто Сторожинець: культова мозаїка населеного пункту у давнину. Кожолянківські читання: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 14 червня, 2023 р. С. 63-67.
11. Демченко В., Гадинко О. До питання про походження міста Сторожинець. Буковинський історико-етнографічний вісник. Чернівці: Місто, 2000. Вип.2. С.66-68.
12. Тимошук Б.О. Знай і вивчай свій рідний край. Радянське село. 1963. 13 червня.
13. Bujak J. Swieta Anna. Kosciol i parafia Storozyniec – Strozyniec (1864-2005). Krakow: 2005. 87s.
14. Liebenwein D. Storozynez. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. Darmstadt: 1983. 206 s.
15. Mittelman H. Illustrierter Fuhrer durch die Bukowina. – Czernowitz, 1907-1908. Wien: 2001. 148 s.

Максим Герасименко,

аспірант історичного факультету,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВСТУП МОЛДОВИ ДО ЄС – РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Республіка Молдова ввійшла у XXI ст. як країна яка прагне бути частиною Європейської спільноти. Після розпаду СРСР, колишні держави радянського табору розділилися на проросійські та проєвропейські. У даному питанні Молдова схожа на Україну з її політичними настроями. Оскільки на очільників обох країн досить довгий час лобювали росіяни. Проте наразі, Україна та

Молдова стали на шлях порозуміння та європейської інтеграції до консолідуючої спільноти Європи – Європейського Союзу.

Першим документом між Молдовою і ЄС була Угода про партнерство й співробітництво (УПС), підписана 28 листопада 1994 р. Молдова стала третьою пострадянською країною, з якою була укладена УПС. У жовтні 1995 р. підписано Тимчасову угоду, яка охоплювала торгові аспекти УПС (у травні 1996 р. вступила в дію), оскільки УПС вступила в дію тільки в липні 1998 р. після її ратифікації всіма країнами ЄС. Такий тривалий процес її ратифікації, у порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами, викликав деяке розчарування молдовської еліти, оскільки Європейським Союзом навіть у далекій перспективі не намічався розгляд членства Молдови в даній організації [4, с. 306].

З кінця 90-х років молдовське керівництво неодноразово зверталось за підтримкою до ЄС про підписання Угоди про асоційоване членство й підтвердження можливості повноправного членства РМ у ЄС на перспективу. У березні 1998 р. членство в Європейському Союзі було визначено основною стратегічною метою молдовської зовнішньої політики. В «Основних принципах зовнішньої політики» говорилося про необхідність створення інституційних структур, які би проводили більш активну політику, спрямовану на можливий вступ у ЄС. Втім, проєвропейський уряд, сформований після виборів 1998 р. пішов у відставку, а парламентська більшість, яка його підтримувала, розпалася. Реформи й зобов'язання Молдови, передбачені УПС, або не були прийняті, або гальмувалися вже прийняті рішення [4, с. 307].

Від ЄС Молдову всіляко відштовхувала Росія, яка прагнула зберегти країну під своїм впливом. Чинником який на два десятиліття відкинув інтеграцію Молдови від Європейського Союзу – це конфлікт у Придністров'ї, який країна не може розв'язати досі. Очільники країни часто були маріонетками Росії, які зберігали сліпу вірність планам Кремля. Тому цей конфлікт був – замороженим до часу приходу до влади Маї Санду, яка повернула країну у сторону ЄС.

Дві сторони підписали Угоду про асоціацію, включаючи поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ), на полях саміту ЄС, що відбувся 27 червня 2014 р. Молдова негайно ратифікувала Угоду 2 липня, і обидві сторони виконали необхідні формальності. Угоди про спрощення візового режиму та реадмісію між ЄС і Молдовою набули чинності в січні 2008 р., а в червні 2008 р. було підписано ширше Партнерство з мобільності. З 28 квітня 2014 р. громадяни Молдови можуть подорожувати до ЄС без віз [1, с. 115].

З 2020 р. держава фактично продовжила курс на євроінтеграцію. Країна отримала від ЄС економічну, гуманітарну, медичну підтримку, а також підтримує курс Санду у напрямку подолання олігархії та корупції.

Лідери Європейського Союзу на саміті в Брюсселі схвалили рекомендацію Європейської комісії про відкриття переговорів про вступ із Україною та Молдовою. Про це оголосив голова Європейської ради Шарль Мішель, повідомляє «Європейська правда». «Європейська рада вирішила розпочати переговори про вступ до ЄС з Україною та Молдовою», – написав Мішель [3].

Президентка Молдови Мая Санду розглядає можливість вступу до ЄС у два етапи. Голова держави каже, що 2030 р. – це крайній термін, який Молдова встановила для себе всередині країни, аби бути готовою до вступу в ЄС. «Ми наполегливо працюємо, і ми сподіваємося, що це буде позитивне рішення в грудні щодо початку переговорів. І ми сподіваємося, що ЄС буде готовий прийняти Молдову в найближчі кілька років», – зауважує президентка.

Говорячи про майбутній вступ до Євросоюзу ще двох країн – України та Грузії, – Санду наголосила, що демократії повинні підтримувати одна одну, а демократичний світ має бути разом. Вона сподівається, що «підє разом» з Україною [5].

У Кишиневі не виключають вступу до ЄС у два етапи: спочатку правий берег Дністра, а потім – лівий. Але це може створити небезпечний прецедент для України й дати згоду на статус-кво, якого хоче Путін. На саміті 14-15 грудня 2023 р. в Брюсселі ЄС почав офіційні переговори про вступ України та Молдови. Проте, як Україні, так і Молдові ще треба виконати всі рекомендації Єврокомісії (ЄК), щоб на останньому перед виборами до Європарламенту саміті ЄС у березні 2024 року країни-члени технічно відкрили для України та Молдови ці переговори про вступ. Але політичне рішення вже ухвалене. До того ж, якщо говорити відверто, не реформи наразі є ключем до дверей ЄС, а перемога України. Закінчення війни й вирішення питання окупації Росією територій України та Молдови не є умовою вступу до ЄС, як, наприклад, у випадку з НАТО. Проте це буде вагомим фактором під час ухвалення цього політичного рішення країнами-членами Євросоюзу [2].

Таким чином, Республіка Молдова має реальну можливість вступити до Європейського Союзу виконавши усі вимоги та стати поряд з країнами Європи. Проте, найбільшою загрозою на цьому шляху, залишається політика РФ у регіоні та війна в Україні.

Список використаних джерел

1. EU Relations with Moldova. Official Journal of the European Union. 2014. Volume 57. 739 p.
2. Вступ до ЄС «частинами»: чому Молдова всерйоз розглядає таку можливість і як це вплине на Україну. Х. Зеленюк. 2023. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vstup-do-yes-chastinami-chomu-moldova-vseryoz-rozglyadaye-taku-mozhlyvist-i-yak-ce-vplyne-na-ukrayinu-2479141.html> (дата звернення: 04.01.2024).
3. Лідери ЄС підписали відкриття переговорів з Україною і Молдовою. Європейська Правда. 2023. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/12/14/7175588/> (дата звернення: 17.12.2023).
4. Мельничук Г. Інтеграція Республіки Молдова до ЄС – реалії і перспективи (90-ті рр. ХХ – перша пол. ХХІ ст.). *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці, 2018. Т. 37-38. С. 305–314.
5. Молдова розглядає можливість вступу до ЄС у два етапи – президентка Санду. Ю. Кузьменко. 2023. URL: <https://suspilne.media/595509-moldova-rozgladae-mozhlyvist-vstupu-do-es-u-dva-etapi-prezidentka-sandu/> (дата звернення: 19.04.2024).

*В'ячеслав Гордієнко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та методик навчання*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
МОЛДАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО В СИСТЕМІ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
XV – XVI СТ.

Молдова належить до числа пострадянських країн, які прагнуть втілити в життя євроатлантичний вибір більшості своїх громадян. Розбудова новітньої молдавської державності спирається на значний історичний досвід, який містить, крім іншого, й османський компонент.

Молдовське князівство увійшло у систему Османської імперії в період її найвищого піднесення і експансії в Європі. Перемоги османських військ у битвах при Нікополі 1396 р. і при Варні 1444 р. над арміями європейських хрестоносців створили умови для посилення позицій Туреччини у Південно-Східній Європі. Дунайські князівства Валахія і Молдавія вимушені були встановлювати особливі відносини з новим гегемоном на Балканах. В Османській Порті до цього часу були розроблені особливі форми взаємодії з християнськими державами. Норми ісламу передбачали лише терпимість до іновірців, однак не допускали визнання їх рівними мусульманам. Європейські правителі, встановлюючи дипломатичні стосунки з Портою, вимушені були добиватися від турецького уряду для своїх

підданих права екстериторіальної юрисдикції та деяких інших прав, які закріплювалися особливими документами «капітуляціями». «Капітуляції» були документом про пільги, які дарував султан іновірцям, проте, які він міг і скасувати на свій власний розсуд. Порта видала «капітуляції» таким країнам як Франція, Венеція, Англія, Республіка Сполучених Провінцій.

Під час турецької експансії в Південно-Східній Європі у XIV – XVI ст. Дунайські князівства Валахія і Молдавія опинилися в залежності від Османської імперії. З часом характер цієї залежності змінювався від данницького стану до становища васальних держав, особливою формою якого на початку XVIII ст. став так званий фанаріотський режим. Еволюція форм залежності Молдавського князівства від Порти визначалася зовнішньополітичними планами султанів у Південно-Східній Європі, від геополітичного розкладу в регіоні на відповідний період, від внутріполітичної ситуацій в князівстві і в самій Османській Порті [1, с. 56].

Крім «капітуляцій», регламентуючим документом між імперією і залежною державою були султанські хаттішерифи. Як і «капітуляція» хаттішериф мав односторонній характер і дія його обмежувалася терміном правління султана, який його видав. Під час зовнішньополітичної експансії Османська Порта, загрожуючи війною або окупацією слабшим сусіднім державам, змушувала їх відкуплятися цінними дарами, або ставати данниками. Статус держави-данника Османської Порти султан затверджував актом-ахднаме. Держава-данник сплачувала регулярно чітко встановлений розмір дані, але зберігала внутрішній суверенітет і свободу зовнішньополітичної активності. Згідно з ахднаме, держава-данник виключалася турками із зони війни. Слід зазначити, що данницький статус ніколи не супроводжувався чітко визначеними хронологічними рамками. Якщо виникала зовнішньополітична потреба, султан міг його скасувати і перетворити таку державу у провінцію Османської Порти, або перевести у статус васала. Стосунки імперії з васальною державою скріплювалися хаттішерифом. На відміну від європейського васалітету, османський васалітет передбачав сплату данини, юридичний зміст якої змінювався. Васальне князівство платило данину не тільки як відкуп від війни, але й як вираження підлеглості. Підтвердженням цього була й назва такої данини – харадж.

Молдавське князівство з XIV ст. платило данину султану, зберігаючи внутрішню автономію. З часом данина стала регулярною і набула характеру щорічної податі-хараджу. Звісно, з волі султана розмір такого хараджу постійно

зростав. Перехід Молдавського князівства у статус васала Османської Порти супроводжувався розширенням зобов'язань щодо сюзерена. Крім хараджу султанський уряд вимагав від правителя князівства – господаря виставляти військові контингенти для участі в походах османів як на Балканах, так і в Азії. Незважаючи на збереження автономії, Молдавське князівство вимушене було миритися з правом султана затверджувати на молдавському престолі господаря, якого обирали на правління молдавські аристократи – бояри. Зовнішня політика Молдавського князівства мала відповідати зовнішньополітичним інтересам Порти. Молдавський господар, який сходив на трон, був зобов'язаний відправляти в Стамбул свого сина, або іншого близького родича як заручника, котрий гарантував вірність господаря султанові.

Ще наприкінці XIV ст. молдовський господар отримав від султана право мати в столиці імперії свого представника – протектора. Як правило, це була досить заможна і освічена особа зі зв'язками в центральній османській адміністрації. Господар через протектора інформував султана про політичну ситуацію в регіоні і в сусідніх країнах, про антиосманські наміри їх правителів. Протектор передавав від господаря султанові і найвищим сановникам імперії «пешкеші» (коштовні подарунки). З часом протектор виконував місію передачі в казну султана й данини з князівства. Наприкінці XV ст. султан дозволив господарю Молдавії, як і правителю Валахії, направити в столицю імперії своїх постійних представників з князівства. Європейці називали їх «агентами», а турки – «капукегаями». Тут мало місце великодержавне чванство, оскільки в імперії «капукегаями» називали уповноважених султана в провінціях. Застосування цього терміну до представника молдавського господаря в повсякденні державного управління Порти означало підкреслення підлеглого статусу Молдавського князівства.

Як правило, господар на посаду «капукегая» призначав вірного боярина, або досвідченого родича. Призначення на цю посаду обмежувалося відповідним терміном від одного до трьох років. Молдавський «капукегай» отримував від господаря і його уряду детальні інструкції для виконання своєї місії. Слід зазначити, що османський уряд виділив для представника молдавського правителя у Стамбулі окрему резиденцію, яка називалася Богдан-сарай. Незважаючи на досить обмежені повноваження, молдавський представник мав опікуватися інтересами князівства в імперії, сприяти зміцненню довір'я султана до господаря, що посилювало його позицію в самій Молдавії.

За господаря Богдана III відбулося подальше правове унормування васальних відносин з Османською Портою. Так звана «капітуляція» 1511 р. визнавала Молдавське князівство не завойованим силою, а таким, що добровільно підкорилося султанові [2, с. 312]. Князівство зберегло досить широку автономію – власне законодавство, рідну мову в шкільництві і богослужіннях, право обирати свого правителя – господаря. Султан зобов'язувався захищати Молдавію від зовнішніх ворогів. Щорічна данина Молдавського князівства Порті становила 4 тисячі золотих.

Отже, відносини між Османською Портою і Молдавським князівством склалися в кожен окремих історичний період під впливом різних чинників, провідним з яких була геополітична ситуація в Південно-Східній Європі.

Список використаних джерел

1. Стати В. История Молдовы. Кишинев : Ф.Е.Р. «Tipografia Centrală», 2002. 480 с.
2. Вирський Д. Богдан III Одноокий. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України.* Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А – В. 688 с. С. 311–312.

*Галина Гордієнко,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії
та методик навчання*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСНОВНІ АСПЕКТИ

СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКИХ ВІДНОСИН

Україна переживає складні трансформаційні процеси під впливом глобалізації. Набувають нової якості економічна політика держави, її зовнішньополітична активність; зазнають істотних змін практично всі компоненти державного механізму. Перебуваючи в центрі європейської та світової геополітики, наша країна мусить чітко визначати свої орієнтири на майбутнє. Безсумнівно, провідним напрямом розвитку України нині є Європейський Союз. Тісні торговельні зв'язки поєднують нашу державу з усіма країнами об'єднання. До числа найбільш потужних торгових партнерів України належить Чехія, про що свідчить обсяг торговельного обороту. Невелика за масштабами, але з економікою, яка динамічно розвивається, Чехія займає четверте місце серед країн Європейського Союзу за показниками обміну товарами і послугами з Україною. Втім, не тільки цим визначається науковий інтерес до Чехії. Між нашими народами завжди існували тісні взаємини, історія

наших стосунків ніколи не була затьмарена політичними конфліктами. Досвід Чехії, як постсоціалістичної країни, яка досягла найбільших успіхів у подоланні важкої спадщини тоталітаризму, розбудови сучасної ефективної економіки, демократичної держави і громадянського суспільства, є цінним для України. Варто осмислити чеський шлях до Європейського Союзу, Північно-атлантичного альянсу. Отож, вивчення історії українсько-чеських взаємин відповідає сучасним потребам.

Перші контакти між українським та чеським народами припадають на епоху середньовіччя, коли на сході Європи постали такі держави як Богемія і Русь-Україна. Через володіння руських та богемських правителів проходили важливі торгові шляхи, які з'єднували Азію і Європу. Транзитна торгівля приносила значні прибутки обом державам і тому стосунки між ними були мирними і взаємовигідними.

Упродовж наступних століть королівство Богемія увійшло до складу Священної Римської імперії, а Русь-Україна – до складу Великого Князівства Литовського та Польщі. Чехія втратила свою незалежність у 1620 році. Русь-Україна у результаті національної революції 1648 – 1676 рр. змогла відродитися у формі козацької держави Гетьманщини (Війська Запорізького), але упродовж наступних 150 років потрапила у залежність від Московії. Характер контактів між українцями і чехами в цей період зумовлювався тим, що народи перебували у складі інших держав.

Інтенсифікація взаємозв'язків між Чехією й Україною відбулася під час бурхливого національно-культурного відродження XIX – початку XX ст. Лідери і учасники культурного піднесення обох народів обмінювалися досвідом культурницької діяльності, політичними ідеями та концепціями. На українських землях виникли чеські організації, які перейшли від роботи на ниві національної культури до активної політичної діяльності і здійснили значний внесок у відродження власної державності. В роки існування Української Народної Республіки було закладено основи міждержавної взаємодії в галузях економіки і культури. Після падіння УНР уряд відродженої Чехо-Словаччини надав велику допомогу українській політичній еміграції. У Празі та інших містах країни за підтримки уряду було засновано багато освітніх, культурних та кооперативних установ українців.

Чехословаччина була однією з перших країн, які визнали незалежну Україну в 1991 р. 30 січня 1992 р. між Україною і Чехословаччиною було відновлено дипломатичні відносини. Звільнення від тоталітаризму сприяло

встановленню рівноправних, демократичних, взаємовигідних стосунків між обома народами. Українська меншина в Чехословаччині, як і досить численна чеська діаспора в Україні, неодмінно перебували в сприятливих умовах.

Після демократичного і правового розділення на дві окремі держави – Чехію і Словаччину процес реформування посилювався. Чехія як і Україна обрала шлях демократизації, розбудови громадянського суспільства, утвердження політичних та економічних структур європейського штабу. В Україні залишалося занадто багато пережитків радянщини і тоталітаризму, що спричинило уповільнення темпів реформ. Чехія ж, з-поміж усіх постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи, розбудувала основи загальноєвропейських стандартів у політиці, економіці та культурі. Результатом цього стало те, що Чехія потрапила в «першу хвилю» розширення ЄС 2004 р. Визнанням успіхів демократичних реформ у Чехії стало прийняття її 12 березня 1999 р. в Північно-атлантичний альянс (НАТО). Помітне відставання України від Чехії уповільнило розвиток торгово-економічного співробітництва між країнами [1, с. 132].

Упродовж 1993 – 1999 рр. Україна й Чехія зосереджувалися на політичній та торгово-економічній співпраці, наш уряд орієнтувався більшою мірою на політичні аспекти співробітництва, сподіваючись на сприяння Чехії у просуванні України до ЄС та НАТО, а чеське керівництво у стосунках з Україною віддавало перевагу торгівлі та господарським зв'язкам. Чеський бізнес виявляв зацікавленість в українському металі, хімічній продукції, деревині. В Україну з Чехії поставлялася готова промислова продукція. Оскільки технологічні чеські товари були вартісними, сальдо зовнішньої торгівлі України з Чехією було від'ємним майже упродовж останніх тридцяти років. Як виняток, дослідники називають 1999 р., коли торговельне сальдо було для України позитивним і склало 10 млн. американських доларів [2, с. 10].

Вступ Чехії до Європейського Союзу істотно ускладнив економічну взаємодію її Україною. Чехія вимушена була дотримуватися загальноєвропейських правил і норм зовнішньоекономічної активності і враховувати інтереси всього співтовариства. Незважаючи на це, чеське керівництво ініціювало цілу низку геополітичних ідей, спрямованих на зближення України з Європою. Так, під час головування Чехії в Європейському Союзі у 2009 р. було організовано в Празі установчу зустріч в рамках програми «Східне партнерство». Відомо, що Чехія й була натхненником і провайдером цієї програми [1, с. 133].

Варто вказати на такі положення програми «Східного партнерство» щодо України як заохочення торгівлі та інвестицій в українську економіку і формування умов для сталого розвитку стосунків між Україною та ЄС; сприяння цивільному науково-технічному, фінансовому та економічному співробітництву; підтримку українського керівництва у питаннях зміцнення демократії, розбудови ринкової економіки. Осібно в означеній програмі відзначалася необхідність адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу.

У 10-х рр. все ще зберігалася в економічній складовій співпраці України і Чехії попередня тенденція – чеські бізнесмени поставляли на наш ринок високотехнологічну продукцію, а з України до Чехії поставляли, переважно, різноманітну сировину. Нині фахівці відзначають істотне розширення перспектив економічної співпраці між країнами. Йдеться про спільні проекти в автомобільній промисловості, плани модернізації українських АЕС, активізація транспортного машинобудування тощо.

Окремо слід відзначити особливий внесок Чехії в обороноздатність України під час російсько-української війни. Чехія виступає як надійний партнер і військовий союзник нашої країни. Відкриваються нові можливості економічної співпраці для майбутньої відбудови української економіки після завершення війни.

Список використаних джерел

1. Поцелуйко А. М. Українсько-чеське співробітництво: політичний та економічний аспект 1993 – 2011 рр. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 63(№ 8). 730 с.
2. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991 – 2005 рр. Автореферат. Ужгород, 2008. 20 с.

Катерина Двірна,

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри історії та етнології України,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932 – 1933 РР. ЯК ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1 січня 2023 року вперше в історії незалежної України набув чинності Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Його прийняття продиктовано викликами сучасності. Він містить основні важливі складові – мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації

державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України [1]. В цьому важливому законі є визначення понять української національної та громадянської ідентичності, національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти. Нині українська національна ідентичність визначається як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [2].

Значне місце в Законі відведено популяризації історії України та збереження історичної пам'яті як напрямів національно-патріотичного виховання, адже ми маємо і нині, в умовах російсько-української війни, продовжувати вивчення питань національно-визвольного руху в Україні, опозиційних рухів проти сталінського тоталітаризму, свідомо замовчуваних владою звірств проти власного народу, до яких слід долучити й Голодомор-геноцид 1932 – 1933 рр.

Масовий голод в ці роки з боку влади та особисто Сталіна – це була свідомо спланована акція, яка покликана змінити колективну ідентичність українців, або ж просто її знищити. Нині ми можемо з впевненістю сказати, що питання Голодомору – це питання ідентичності, а колективна пам'ять формує національну ідентичність.

У 30-і роки ХХ століття сталінська управлінська система всіляко замовчувала цю людську трагедію через ідеологічно-інформаційну складову СРСР. Газети писали «про голод, злидні та виродження в капіталістичних країнах», переконуючи всіх в успіхах першого п'ятирічного плану та перевагах соціалізму над капіталізмом, а проблеми на селі трактували як «боротьбу з ворожим класом – куркульством». Тогочасні періодичні видання рясніли заголовками: «Викрити куркульські хитрощі, примусити класових ворогів здати хліб державі». Однак, в тих жахливих умовах Голодомору значна частина вижила, чинила спротив офіційній владі та прагнула зупинити «тиху війну на селі», зберегти життя людей, історичну пам'ять, а головне – українську націю та її духовно-культурні цінності [3].

Відомо, що в основному процес нищення нації був направлений на селянство, яке становило 90% населення України. Водночас автор концепції геноциду Рафаель Лемкін писав, що тоталітарна сталінська система вела

боротьбу проти мозку нації – української інтелігенції, а також проти її душі – церкви. Саме на роки Голодомору припадають сплановані акції нищення української інтелігенції, партійного керівництва радянської України, представників українського національного духовенства тощо [4].

Так, «у 1932 та 1933 роках було заарештовано близько 200 000 людей, проведено чистки від українських впливів у культурних, релігійних, освітніх установах і видавництвах, українська мова зазнавала утисків, або була штучно уподібнена до російської». Репресії проти передової української інтелігенції призвели до знищення цілого покоління соціальної еліти країни, а отже, до руйнування української національної свідомості [5].

У роки Голодомору було покінчено з процесом українізації, яку офіційно влада утвердила в 1923 році. На відміну від доби НЕПу, на початку 30-х років йшов свідомий наступ на видавничу справу, культуру та мистецтво, навчальний процес. У січні 1933 р. за рішенням влади в університетах були скасовані курси з української історії та мови, а також дитячі підручники з української мови. Наступ був на професорів у вузах, вчителів у школах, яким, як і тисячам інших, ставили тавро «шкідників», «класових ворогів народу» чи «буржуазних націоналістів». Продовжувався також наступ на духовно-релігійне життя українців. Зауважимо, що « між 1931 та 1936 роками в Україні було знищено тисячі церков – три чверті від загальної кількості. На початку 30-х років лише в Києві знищено майже 70 церков, а в Донецькій, Вінницькій та Миколаївській областях не лишилось жодної діючої церкви» [4].

Ці факти демонструють організований наступ радянського тоталітаризму та Сталіна на українство з метою знищення духовності та самобутності, освіченості та господарності, а також жадоби до волі та самостійності. Спланована політика Кремля в першій половині 30-х років ХХ століття дійсно мала негативний вплив на українців, адже кінцевою метою її реалізації мало стати основне – змінити або ж ліквідувати їх національну та колективну ідентичність.

Українські селяни довгий час зберігали свідомість української національної єдності та української національної ідентичності, що так не подобалось Сталіну та його оточенню. Атака на куркулів та знищення куркулів як класу стали особливим проявом геноциду в українських селах. Спогади старожилів переконують, що навіть на пограниччі з Росією у російських селах в 1932 – 1933 рр. ситуація була набагато кращою, ніж в українських. Так, І. М. Поволоцький із села Ганнусівка Новопсковського району Луганської

області у своїх спогадах про Голодомор стверджував, що його односельці йшли в село Бондарево (Росія), що за сім кілометрів від їх, несли те, що свято зберігалось в сім'ї від діда-прадіда (лижники, вишивки, рушники) в надії, що там дадуть за це кусок хліба, щоб не вмерти... «А росіяни тут не голодували і жили на цей час краще» [6].

Голодомор-геноцид 1932 – 1933 рр. вплинув на демографію українців та їх унікальність. Влада прагнула поставити господарників-українців на коліна, насадити нове світосприйняття дійсності або ж знищити їх голодом як непокірний елемент. Ті, хто був свідком або ж переніс на собі ці жахливі «випробування», були фізично та психологічно травмовані. Ця травма залишалась на все життя болючою раною як для їх самих, так і їх дітей та внуків. Українці втратили сімейні цінності. До Голодомору сім'ї українських селян були багатодітними, а після Великого Голоду ні фізично, ні морально народжувати та виховувати багатьох дітей стало неможливо.

Голодомор 1932 – 1933 рр. вплинув на формування «нового типу» людини, для якої головна цінність – це самозбереження за будь-яких умов. Ця людина стала покірливою, не впевненою в собі, адже перебувала в постійному страху.

Нанесена психологічна травма вбивала природні людські цінності та моральні якості, робила з людини просто «гвинтика» єдиного сталінського механізму, яким легко було управляти або ж просто знищити. Голодомор вплинув на зникнення багатого українського села, носія традиційної української культури, звичаїв та обрядовості. Тут переважала українська мова спілкування з її колоритом та регіональними діалектами. У 30-і роки ситуація змінилася. Проявляти власну ідентичність українця означало бути другосортним, безперспективним, меншовартісним у порівнянні з росіянами. Для багатьох приховати свою приналежність до українства ставало свідомим вибором для виживання чи майбутнього кар'єрного росту.

З метою захистити себе як людину-господарника, спасти свою родину від голодної смерті та поневірянь селяни чинили спротив проти радянських методів колективізації. «Лише у 1930 році в Україні відбулося 30% селянських виступів проти радянської влади з усього СРСР. У них взяло участь близько 1,2 млн людей. У тому самому році в українському селі зареєстрували 2779 нападів на активістів, уповноважених з хлібозаготівлі, працівників ДПУ. Вони склали 20,12% від подібних випадків загалом по Радянському Союзу» [6].

Масовий голод в УСРР довгий час свідомо приховувався імперською владою. Результати перепису населення у 1937 році за вказівкою Сталіна були

засекречені, а організатори репресовані. Архівні матеріали та документи про Голод-геноцид Москва узурпувала з метою замаскувати злочини, скоєні сталінським тоталітарним режимом. В умовах російсько-української війни путінський режим проводить подібну імперську політику знищення України як незалежної держави та українства як нації, адже з Москви ідуть постійні накази – вбивати, знищувати, депортувати... Активно ведеться робота щодо «стирання» історичної пам'яті, фальсифікацій історичних фактів причин та наслідків Голодомору-геноциду 1932 – 1933 рр. з метою збереження московських наративів та ідеології імперії зла.

Пам'ять про Голодомор нині стала важливою складовою української національної ідентичності, збереження та утвердження якої є одним з основних завдань державної політики сучасної України. Для українців це важливо, адже пам'ять про Голодомор-геноцид є застереженням того, що може трапитися з народом, який в 30-і роки не зміг дати відсіч більшовицькому тоталітаризму та поплатився мільйонами життів українців.

Звісно, війна змінює особистість та впливає на її ментальність. Українці глибоко переконані, що нинішня війна з Росією – це не війна виключно за українські території, а це є війна за знищення національної ідентичності країни. А якщо держава втрачає свою ідентичність, то вона може ніколи не відновитися та знову стати незалежною, адже буде поглинута країною – агресором та підвладна їй. Росія і нині не визнає Голодомор 1932 – 1933 рр. геноцидом. Сучасна путінська політика заперечує свідомо спланований Голодомор і тим самим продовжує злочини сталінського тоталітаризму минулих років. Історики та політики Кремля оперують нині цифрою жертв Голодомору 3,5 млн на відміну від більшості істориків України, які переконливо доводять, що жертвами Голоду стали понад 10 млн. осіб, із них 4 млн дітей [7]. Чисельні публікації російських ЗМІ прагнуть довести, що Голод, як інструмент геноциду, був спрямований не лише на українців, а й на інші народи СРСР. Так, це правда. Однак, коли Голод поширювався на теренах всього Радянського Союзу, то квоту на відбір зерна зменшували скрізь, і лише в Україні її залишили незмінною. Виникає просте запитання, а чому так сталося і з якої причини?

В умовах російсько-української війни міжнародна громадськість активно підтримує Україну. Шириться міжнародне визнання Голодомору 1932 – 1933 рр. геноцидом українського народу. На 2024 рік вже 32 країни світу визнали цей злочин проти людства геноцидом, а також Європейський Союз та Рада Європи [8].

До нині Голодомор-геноцид 1932 – 1933 рр. є частиною колективної пам'яті, що сприяє об'єднанню українців як нації в боротьбі з ворогом – російським агресором на шляху до перемоги.

Список використаних джерел

1. Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Верховна Рада України. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
2. Довідкова інформація щодо Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Міністерство у справах ветеранів України: веб-сайт. URL: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/Довідкова%20інформація%20щодо%20Закону%20України.pdf>
3. Печерський А. Голодомор 1932–1933 років і сучасний напад рф на Україну – дві ланки одного ланцюга. АрміяInform: веб-сайт. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/11/25/golodomor-1932-1933-rokiv-i-suchasnyj-napad-rf-na-ukrayinu-dvi-lanky-odnogo-lancyuga/>
4. Хотин Р. Нищення інтелігенції і духовенства в 1932–33 роках: чому Голодомор є геноцидом. Радіо Свобода: веб-сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29613329.html>
5. «Голод як зброя для вбивства» – стаття про Голодомор в Україні 1932-33 років в авторитетній німецькій газеті «Вельт» з коментарем Посла України у ФРН А. Мельника. Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина: веб-сайт. URL : <https://germany.mfa.gov.ua/news/7041-golod-jak-zbroja-dlya-vbivvastattya-pro-golodomor-v-ukrajini-1932-33-rokiv-v-avtoritetnij-nimecykij-gazeti-velyt-z-komentarem-posla-ukrajini-u-frn-amelynika>
6. Бухта Я., Діденко В. Міфи про голодомор. Ukraïner: веб-сайт. URL : <https://www.ukraïner.net/mify-pro-holodomor/>
7. Міжнародний форум «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо»; Київ 7 вересня 2021 року URL : <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/mizhnarodnyj-forum-masovi-shtuchni-holody-pam-iataiemo-vshanovuiemo-2/>
8. Омельченко М. Із сімейної пам'яті – у пам'ять національну: як родина нащадків жертв Голодомору допомогла оновити Національний музей. Українські новини: веб-сайт. URL : <https://ukranews.com/ua/publication/3776-iz-simejnoyi-pam-yati-u-pam-yat-natsionalnu-yak-rodyna-nashhadkiv-zhertv-golodomoru-dopomogla>

*Анастасія Дем'янюк,
магістрантка історичного факультету,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

ВПЛИВ ІТАЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА ФРАНЦІЮ

Епоха Відродження, яка охоплювала XIV – XVII ст., була і залишається одним із найяскравіших та визначальних сторінок у світовій історії. Це був період, коли Європа переживала бурхливі зміни у сферах культури, мистецтва, науки, філософії та політики. Франція, з її розквітом в епоху Відродження, відіграла ключову роль у цьому процесі, а французький королівський двір став одним з епіцентрів соціокультурних трансформацій.

Прогресивні ідеї в країні підтримувало насамперед передове дворянство, яке захоплювалося гуманістичною культурою Італії. Розвитку гуманістичного руху сприяли і французькі монархи, запрошуючи італійських художників, імпортуючи твори мистецтва з Італії та підтримуючи учених, поетів і художників.

Італійське Відродження мало величезний вплив на Францію, особливо наприкінці XV – на початку XVI століть, що призвело до виникнення так званого «французького Відродження». Цьому культурному та мистецькому обміну значно сприяло вторгнення Франції в Італію та зв'язок із бургундським двором, відомим своїм яскравим мистецьким середовищем. Перші художні перетворення у новому стилі в культурному просторі Франції здійснювалися італійськими художниками (Россо Фіорентіно, Франческо Приматічо та Нікколо дель'Аббате), а також фламандськими митцями (Жаном та Франсуа Клуе) [1].

Зазначений період відзначався у Франції не лише економічним та політичним зростанням, а й неабияким культурним розмаїттям та інтелектуальним піднесенням, що сприяло формуванню нових ідей і цінностей у французькому суспільстві. У французьких аристократичних колах досить швидко поширювалися ідеї гуманізму та просвітництва. Так, їх палкою прихильницею була королева Маргарита Наваррська, відома покровителька гуманістів. Її внесок у літературу, зокрема роман «Гептамерон», де розкривалися теми любові та моралі, був на той час відомим та популярним, хоча й інші твори письменниці демонстрували високу літературну майстерність.

Глибокі зв'язки з поезією та гуманізмом демонстрував відомий поет, паж Маргарити Наваррської Клеман Маро. Його вірші були присвячені королеві та вражали своєю лірикою. Проте, через свої релігійні погляди, він згодом опинився у в'язниці та знайшов притулок у Женеві, де прийняв кальвінізм. Знаним поетом

свого часу був Ронсар, творчість якого відзначалася глибоким знанням класичних форм та італійської поезії, та була різноманітною і багатогранною. Його твори були надруковані наприкінці XVI століття та отримали величезну популярність [3].

Одним із найпомітніших прикладів італійського впливу на французьке мистецтво стало запрошення до Шато д'Амбуаза французьким королем Франциском I Леонардо да Вінчі, де Леонардо провів останні роки свого життя. Художник привіз із собою три свої найвідоміші картини, в тому числі «Мону Лізу», які зараз належать музею «Лувр» у Парижі. Запрошення Леонардо да Вінчі до Франції ознаменувало собою ключовий момент у культурному обміні між Італією та Францією в епоху Відродження, а переїзд Леонардо Шато д'Амбуаза мав «прямий італійський вплив» на французький двір. Його присутність, а також передача основних робіт художника, ознаменували собою глибокий вплив італійського Відродження на французьке мистецтво та культуру [2, с. 16].

Мистецький період від Франциска I до Генріха IV у Франції відзначався схильністю до пізніх італійських художніх розробок, зокрема до маньєризму. Саме у ці часи відбувся розквіт французького Відродження, яке було глибоко пронизане італійськими мистецькими принципами. Мистецтво маньєризму, відоме своїми витягнутими формами, витонченістю фігур і складними композиціями, справило великий вплив на французьких художників. Цей стиль характеризується наголосом на візуальній витонченості, використанні алегорії та включення міфологічних тем, створюючи основу для унікального поєднання італійських і французьких художніх традицій.

Французьке Відродження, збагачене італійським маньєризмом, було поєднанням стилів, де елегантність і складність італійського мистецтва були адаптовані відповідно до французьких смаків і почуттів. Загалом, вказаний період ознаменував нову еру у французькому мистецтві, відзначену інноваціями, впровадженням нових технік і переходом до більш декоративної та складної естетики.

Архітектурні досягнення французького Відродження, зокрема будівництво замків у долині Луари, демонстрували також значний культурний вплив Італії. Ці замки, задумані не як фортеці, а як палаци розваг у стилі естетики Ренесансу, мали надзвичайну архітектурну цінність. Вважається, що найдавнішою архітектурою спорудою епохи Відродження у Франції є частини замку в долині Луари в Амбуазі, який король Карл VIII почав перебудовувати на італійський манер близько 1495 року, найнявши італійського архітектора Доменіко да

Кортонна. За часів Франциска I ренесансне мистецтво та архітектура справді розквітли у Франції, а король відіграв вирішальну роль у заохоченні ренесансного стилю мистецтва та ініціював важливі будівельні проєкти, – такі, зокрема, як чудовий замок у Шамборі та королівський палац у Фонтенбло [1].

Фонтенбло став центром мистецького розвитку під час правління Франциска I, який залучив багатьох італійських художників-маньєристів, таких як Россо Фіорентіно та Франческо Приматічо, для оздоблення свого палацу. Галерея Франциска I у Фонтенбло, прикрашена фресками, вишуканою ліпниною та позолотою, вважається одним із найкращих проявів маньєризму, що відображає класичний, «сучасний» стиль італійського Відродження [2, с. 15].

Таким чином, міжкультурний обмін між Італією та Францією у період Відродження не тільки збагатив французьке мистецтво та архітектуру, але й заклав підвалини для власного внеску Франції в рух Відродження, змішавши італійські впливи з місцевими традиціями для створення унікального стилю французького Відродження.

Список використаних джерел

1. Брагіна Л. М. Історія країн Західної Європи в епоху Відродження. URL:https://stud.com.ua/141303/kulturologiya/istoriya_kulturi_krayin_zahidnoyi_ye_vropi_v_epohu_vidrodzhennya#google_vignette
2. Ващук Л. В. Ренесансний правитель: образ Франциска I за його ордонансами та свідченнями сучасників: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2016. 18 с.
3. France, 1490-1715. URL: <https://www.britannica.com/place/France/France-1490-1715>

*Катерина Діденко,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії
та методик навчання*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС:

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН В ЄВРОПІ

Кінець XVIII – початок XIX ст. поставили перед європейськими державами питання про визначення нових міжнародно-політичних і політико-дипломатичних умов співіснування. Після завершення Наполеонівських воєн 1812 – 1814 рр. Європа постала перед завданням визначення нової системи міжнародних відносин. Саме з цією ціллю було прийнято рішення зібрати у Відні конгрес представників усіх європейських країн.

Різні аспекти діяльності та наслідків Віденського конгресу досліджувалося багатьма науковцями. Варто відзначити, що важливі питання розглядали зарубіжні дослідники Лоуренс Дж. Флоккерзі [4], Хайнц Духардт [5], Вольф Д. Грюнер [2] та ін. У їх працях добре окреслено події, послідовність прийняття рішень Віденського конгресу. Серед українських праць, в яких висвітлюються аспекти перебігу Віденського конгресу та його наслідків, слід виділити дослідження В. Г. Ціватого [6, 7, 8], Дудка І. [3], Н.-Т. Ю. Аношиної [1].

Віденський конгрес став достатньо значимою подією для постнаполеонівського часу, що започаткувала нове мирне життя у Європі. Варто зауважити, що основою Віденської системи, принаймні протягом перших десятиліть її функціонування, стало прагнення її членів досягти компромісних позицій.

Учасники Віденського конгресу не мали на меті започаткування вічного миру, але намагалися створити таку систему міжнародних відносин, яка б забезпечила б тривалий мир у Європі.

Віденський конгрес, що тривав з 1 листопада 1814 р. до 8 червня 1815 р., став найдовшим та найчисельнішим переговорним процесом в історії міжнародної політики та світової дипломатії. Усі учасники конгресу юридично визнавалися рівноправними, проте по факту визначальні рішення приймали тогочасні монархи провідних європейських країн – Австрії, Англії, Пруссії, Франції та Росії. Загальних засідань усіх дипломатів не скликали, а сам Віденський конгрес загалом не був навіть офіційно відкритим [8, с. 115].

Під час Конгресу між учасниками підписано ряд договорів про державні кордони, прийняті численні декларації та постанови, значна частина яких увійшла до Заключного акту Віденського конгресу і додатків до нього. Вперше вся Європа була охоплена системою загальних договорів.

Серед основних питань Конгресу був територіальний перерозподіл Європи на користь держав-переможниць, поновлення монархічної влади у Європі й запобігання будь-якій можливості повернення Наполеона до влади. Осмислення наслідків перекроювання Європи початку ХІХ ст. і відбувалося саме у Відні на конгресі. І цим процесом впевнено керував «Комітет чотирьох» (Росія, Австрія, Пруссія, Англія) [4, с. 123].

По завершенню Віденського конгресу дипломати роз'їхалися із Відня, чітко усвідомлюючи, що хоча формально в Європі і виокремилися п'ять «великих держав», проте насправді напрямок усієї міжнародної політики й дипломатії зосереджується в руках Росії, Австрії та Англії, а Пруссії та Франції

потрібно буде ще докласти чимало зусиль для досягнення цілком самостійного статусу і політико-дипломатичного впливу [9, с. 45].

Основна увага Віденського конгресу була зосереджена на проблемах мирного врегулювання в Європі. Однією з гострих дискусій серед учасників була територіальна. На підставі рішень Віденського конгресу Францію позбавили всіх раніше загарбаних земель. Росії вдалося приєднати до своїх територій Варшавське герцогство, яке тепер називалося Царством Польським. Рейнську область, Познань, Вестфалію і більшу частину Саксонії отримала Пруссія. Австрія приєднувала до своєї території Ломбардію, Галіцію і Венецію. Українські землі, Підляшшя та Холмщина, які Австрія захопила за третього поділу Польщі, за рішенням Віденського конгресу залишилися в складі польського князівства, переданого під владу Олександра I. В Італії відновили Сардинське королівство, приєднавши до нього Савойю і Ніццу. Тоскана, Модена й Парма перейшли під владу Папи Римського, якому повернули всі попередні права. Було утворено окреме Нідерландське королівство у складі Голландії, Бельгії та Люксембургу. Англії вдалося захопити колоніальні землі Іспанії, Франції та Голландії – острови Мальта і Цейлон, мис Доброї Надії, Гвіана, Іонічні острови. Норвегію передали під владу Швеції, вилучивши її зі складу Данії. Швейцарська республіка була збережена й отримала статус вічно нейтральної держави [7, с. 90].

За підсумками конгресу великі держави брали на себе відповідальність за збереження європейського світопорядку і за необхідності втручалися військовою силою заради забезпечення рівноваги або придушення революцій і повстань. Для прикладу, Франція у 1823 р. вторглася в Іспанію, щоб покласти кінець політичній боротьбі й відновити абсолютну монархію, а у 1848 р. Росія прийшла на допомогу династії Габсбургів і придушила повстання угорців під час «Весни народів». Але коли та ж Росія у 1853 р. розпочала чергову війну проти Туреччини за панування на Балканах, то великі держави встали на захист Османів, бо перемога Росії могла зруйнувати баланс сил й існуючий світопорядок [5, с. 150].

Варто зауважити, що ця система мала й слабкі місця, одним із яких було Східне питання. Фактично, система проіснувала до Кримської війни (1853 – 1856 рр.), оскільки трималася на балансі сил «великих держав». І коли Росія порушила цей баланс, сама система похитнулася.

Військові та політико-дипломатичні обставини та реалії сьогодення як в Україні, так і в Європі, наштовхують на роздуми і спонукають поставити перед суспільством гострі політичні питання: «Коли збереться Віденський конгрес для

врегулювання кризи в Європі, пов'язаної з російсько-українською війною?», «Що на сьогодні являє собою Європа, куди вона рухається і чи рухається вона з Україною?»; «Чи можливе створення в майбутньому такої інституції, яка стане реальним гарантом миру в Європі?». Питань багато, проте однозначним є те, що сьогодні політико-дипломатичний діалог європейських держав має вестися цілодобово за участі України з метою пошуку способів нейтралізувати больові безпекові точки, зняти загострення з історичних проблем і задовольнити потребу відчувати себе в комфорті серед провідних європейських держав.

Віденський конгрес можна назвати предтечою наступних самітів і дипломатичних форумів. Крім того, він став прообразом єдиної Європи. Як правильно зазначив колишній верховний представник ЄС із зовнішньої політики Хав'єр Солана: «Цей континент – спільний для нас, тож ми повинні вести переговори. Щоб прийти від нинішнього конфронтаційного середовища до такого результату, необхідна смілива дипломатія, принаймні, така ж, яку вели державні діячі в 1815 р.. Проте на даний момент голови можуть бути захоплені іншими варіантом. Як попередив один високопоставлений посадовець..., що чим довше тліє український конфлікт, то більша небезпека його поширення на інші частини Європи... це вже буде війна в значно ширшому масштабі, який важко собі навіть уявити...» [10, с. 169].

На політико-правовому й дипломатичному рівнях Віденський конгрес юридично закріпив такі засадничі терміни геополітики, як рівновага й баланс сил, великі держави, домінуючі держави, коаліція держав, нові кордони й території, плацдарми тощо. Віденська система заклала підвалини геополітичної епохи, основу якої становив імперський принцип контролю географічного простору, закріпила статус-кво європейських кордонів, які залишалися в такій конфігурації незмінними до середини ХІХ століття, уперше розробила систему мирного врегулювання міжнародних відносин і здійснено спроби створити дієві нові механізми взаємовідносин між монархами та їх народами.

Завдяки Віденській системі міжнародних відносин, її ефективній системі важелів впливу та противаги локальні конфлікти, що виникали на теренах Європи (австро-пруська війна 1866 рр., франко-пруська війна 1870-1871 рр., російсько-турецька війна 1853-1856 років тощо), не призвели до загальноєвропейського конфлікту [2, с. 146].

Віденська система забезпечила великий проміжок часу для Європи у безконфліктності міжнародних відносин. Практичними здобутками європейської дипломатії та міжнародного права за підсумками Віденського

конгресу стали: створення нової системи міжнародних відносин у Європі, що забезпечила унормування взаємовідносин між європейськими державами. Також Віденський конгрес склав прецедент регулярного скликання міжнародних конференцій великих держав, під час яких ті отримали можливість обговорювати і знаходити шляхи для ефективного вирішення міжнародних проблем.

Список використаних джерел

1. Аношина Н.-Т. Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX – початку XX століття: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 192 с.
2. Вольф Д. Грюнер. Віденський конгрес. URL: <https://networks.h-net.org/node/35008/reviews/77816/vick-duchhardt-der-wiener-kongress-die-neugestaltung-europas-181415>
3. Дудко І. Віденська система міжнародних відносин з погляду постнаполеонівських і постбіполярних часів. Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії. К.: Фенікс, 2013. С. 44-56.
4. Лоуренс Дж. Флокерзі. Державотворення та націотворення у «третій Німеччині»: Саксонія після Віденського конгресу. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/central-european-history/article/abs/statebuilding-and-nationbuilding-in-the-third-germany-saxony-after-the-congress-of-vienna/DC9AE401A1D90521C6EC56B3077B78DA>
5. Хайнц Дугарт. Віденський конгрес. URL: <https://core.ac.uk/download/83956199.pdf>
6. Ціватий В. Г. Віденський конгрес (1814–1815 рр.): інституціональний вимір європейського державотворення, зовнішньої політики і дипломатії (міжнародно-правовий аспект). Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2015. Вип. 22. С. 114–123.
7. Ціватий В. Г. Дипломатичні битви на європейській шахівниці доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) та Віденський конгрес (1814–1815 рр.): інституціональний фінал. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 43–49.
8. Ціватий В. Г. Європейське відлуння і дороговкази Віденського конгресу: інституціональні та політико-дипломатичні витоки Європейського Союзу (теоретико-методологічний аспект). Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 15. С. 162–170.

*Віктор Доценко,
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова*

**МІСЦЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У МОСКОВСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ
ЗБИРАННЯ СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

Велике князівство Московське (ВКМ) з моменту створення розглядало свою зовнішню політику через призму її спадковості від Золотої Орди, як один з улусів, так і через призму історичної тяглості її державності від часів Київської Русі. Його правлячий клас, який на засадах підлеглості інтегрувався з правлячим класом Золотої Орди, після її розпаду увібрав у себе її еліту та дух організації владних інститутів. Русифіковані і воцерковлені представники татаро-монгольського нобілітету дістали рівні з великоруською елітою права. В роки царювання Івана IV Грозного соціальні відносини у народжуваній імперії остаточно утвердилися в своїй азіатській формі. Сільське населення, яке в добу татаро-монгольського панування міцно трималося за християнство православного обряду, стало перетворюватися на холопів своїх панів, а пани – на холопів свого царя [1].

ВКМ мало свої власні об'єктивні і суб'єктивні інтереси в регіоні Центрально-Східної Європи, до якого належить територіально і сучасна Україна. До суб'єктивних передумов війн Московії з Річчю Посполитою та Литвою можна віднести її суперництво за першість в регіоні, нові територіальні надбання, недовіру і страх до католицько-протестанського оточення, прагнення слави і перемог її правлячої династії та еліти, а також відновлення престижу. В Московії за Івана Грозного панував дух християнської вищості та месіанства. На думку царя, завдяки Божому благословенню та «руській набожності» саме Московія має вигнати протестантів з Балтійського узбережжя, поширити свою владу на інші руські землі та одночасно проводити експансію на Схід – на землі Орди. В результаті нової християнізації сусідів Московії постане нова Православна світова імперія з богоугодним царем на троні.

Серед об'єктивних інтересів ВКМ, а згодом Московського царства у регіоні Центрально-Східної Європи є прагнення виживання та процвітання еліти за рахунок інших народів, захист державного суверенітету, а також зміна існуючого політичного розкладу та досягнення світового панування. Саме прагнення Московії досягти влади над іншими державами регіону та поширити свій домінуючий вплив на інших суб'єктів міжнародних відносин сформувало в

московських правителів та їх народу імперський характер національного інтересу. На думку Г.М. Перепелиці «імперський характер зовнішньополітичних інтересів Росії зумовлений тривалою еволюцією російської державності, котра формувалася на підвалинах східної деспотії, монголо-татарської політичної культури, основною потребою якої було розширення, захоплення велетенського географічного простору і підкорення сусідніх народів» [2, с. 24].

Саме імперські ідеї приросту новими територіями, поширення свого впливу не тільки на сусідські держави, а й в цілому в світі, визначали всю зовнішню та внутрішню політику Московії-Росії упродовж її історії. На задоволення імперських потреб держави працювала вся московська економіка, всі верстви російського суспільства. Для пересічного москвича інтереси «Матушки Росии» завжди були вищими за власні. Виходячи з такого способу існування російської державності, її пріоритетними, життєво важливими інтересами завжди вважалися геополітичні інтереси [2, с. 24].

Ще за правління Івана III ВКМ проводить серію затяжних воєн за першість в регіоні під гаслом «повернення руських земель» в єдину православну християнську державу. Війни супроводжувались особливою політикою втягнення окупованих територій до єдиного московського політичного простору. Паралельно відбувалось руйнування існуючих суспільних моделей. Московити розмивали еліти, замінюючи їх на свій люд, що призводило до відсутності у інших завойованих верств можливості протидіяти асиміляції та інкорпорації. Знищуючи еліту, московські урядовці розривали історичну цілісність держав-сусідів, завойовані землі втрачали зв'язок з центром.

Проводячи експансіоністську політику, московські князі формували і власну ідеологічну модель організації держави та її інститутів. В цьому їм активно допомагали представники московського православ'я. Православна церква, маючи в особі великого князя, а згодом царя, свого покровителя, обґрунтувала його сакральне право на владу в державі, так і на всі території, заселені православними. Титул князя у середньовічній титулатурі стояв нижче за титул царя. Тому в другій половині XV – на початку XVI ст. виникає потреба зміни титулу великого князя на царя. Цар для його підданих і сусідів ставав в один ряд з європейськими та азійськими володарями. Крім того новий титул давав московському володарю право претендувати на спадщину його попередників – київських князів, родинні зв'язки з якими були частиною міфу «про неперервність київсько-московської династії Рюриковичів». «У договорі з Габсбургами 1490 року московські дипломати згадали «Київське князівство» як

можливу ціль подальшої військової експансії Івана III. У 1490-ті роки прикордонні сутички, характерні для литовсько-московських стосунків у 1480-х роках, переросли у відкриту війну. Вона закінчилася підписанням договору 1494 року, за яким литовці не тільки змирилися з переходом Новгород і Твері під владу Москви, а й тимчасово визнали Івана III правителем усієї Русі. Поновлення бойових дій у 1500 – 1503 рр. призвело до того, що Москва завоювала низку нових руських територій, зокрема, сусідній з Києвом Чернігів (згадку про який ще раніше було додано до титулу Івана III) [3, с. 151]. Отже, міф «про збирання православно-руських земель» сформував у свідомості пересічного росіянина віру в духовний праведний характер московського імперіалізму.

Ще однією важливою особливістю розростання Московського царства до розмірів величезної континентальної поліетнічної імперії була наявність власної ідеологічної моделі обґрунтування потреби в нових землях та нових народах. Для внутрішнього користувача «збирання втрачених земель та спадковість», «відновлення історичної справедливості», «особлива роль» стали сакральними ідеологемами. Пересічний росіянин розглядав завоювання та експансію, як справедливу війну.

«Вирішення українського питання» вписувалось у розроблену ще в XV – XVI ст. концепцію «збирання руських земель». В моделі життєвого простору Московії, який увібрав у себе всі руські землі, православний люд Польсько-Литовської держави мав разом із землею стати частиною нової Московської Русі. Це передбачало стирання всіх мовних, культурних політико-соціальних розбіжностей між московитами, українцями та білорусами, як це сталося після завоювання Новгородської і Псковської земель. «У «збиранні земель Русі» московські правителі, – на думку А. Каппелера, – розвинули основні принципи політики експансії, в якій застосовувались найрізноманітніші методи: вишукана дипломатія, яка часто послуговувалась принципом переманювання тубільних еліт і призначення їх на службу; послідовний перехід від підкріпленого проголошенням лояльності протекторату до пізнішої остаточної анексії; купівля невеликих територій; узаконення анексії такими політичними аргументами, як звинувачення у співробітництві з іноземними ворогами Москви, або історичним обґрунтуванням» [4, с. 16]. Всі ці прийоми активно використовувались московською дипломатією у ранньомодерну добу XVI – XVIII ст. стосовно українських земель та козацької держави Гетьманщини.

Вперше гнучку дипломатію та завоювання Московія застосувала до Великого князівства Литовського в кінці XV – на початку XVI ст. Постійні війни,

переманювання православних еліт порубіжних земель стали звичною схемою територіального приростання Московії у XVI ст. А. Каппелер стверджує: «Московський великий князь, який тепер іменував себе «правителем усієї Русі», продовжуючи «збирання Руських земель», став претендувати й на вотчину всієї Київської держави, що підтримував також митрополит православної церкви, резиденція якого знаходилась в Москві» [4, с. 16]. Саме в цей час до складу Московії увійшли землі північно-східної України, заселені православними українцями.

Отже, тяжіння московської держави до українських земель існувало з моменту її створення. Приєднання Києва, у минулому великої східнослов'янської столиці, центру східного православ'я, означало для Москви значний цивілізаційний крок вперед, до імперської величі й європейської могутності [5, с. 8].

Загалом, Україна посідає центральне місце в системі життєво важливих інтересів Росії, обумовлених потребою пошуку «своєї» «ісконно руської землі», того середовища, яке було би природним для існування й розвитку російської держави [2, с. 48]. Заселена православними русинами територія Речі Посполитої ще з часів Івана III розглядалась московськими володарями, як тимчасово втрачена територія. Зовнішньополітичний курс московських наступників Івана III розвивався в контексті відновлення історичної справедливості – відновлення православної імперії з московським царем династії Рюриковичів на чолі держави. Чільне місце відводилось Києву, як другому Єрусалиму – центру православ'я після краху православної Візантійської імперії.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. Українсько-російські відносини в часі і просторі. Короткий огляд у 16 тезах. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1637-stanislav-kulchytskyi-ukrainsko-rosiiski-vidnosyny-v-chasi-i-prostori-korotkyi-ohliad-u-16-tezakh>.
2. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Стилос, 2015. 880 с.
3. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії. Київ: Критика, 2015. 456 с.
4. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад. Львів: Ви-во УКУ, 2005. 360 с.
5. Цивілізаційний крах Переяславського проекту (Україна і Московія: історія співіснування та ворожнечі) / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. Київ: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 256 с.

*Марія Казьмирчук,
докторка історичних наук, професор, дослідник
Університет Коменського в Братиславі,
професорка кафедри етнології та краєзнавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

**ОСВІТНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ
БІЖЕНЦІВ У СЛОВАЦЬКІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ**

Тема освітніх можливостей та викликів сьогодні стоїть на першому місці, адже вона є на перетині актуальних проблем соціокультурної адаптації та освітньої інтеграції українських біженців в Словаччині. Справжні виклики, з якими стикаються мігранти в новому культурному середовищі, визначаються, серед інших аспектів, і їх освітніми перспективами. Саме освіта є ключовим елементом, який формує не лише інтелектуальний капітал, але й допомагає в створенні взаєморозуміння, усуненні стереотипів та визначенні власного місця в новому суспільстві. Висвітлення цієї проблеми спрямоване на вивчення освітніх можливостей та викликів, з якими стикаються українські біженці у словацькій системі освіти. Ми розглянемо різноманітні аспекти цього питання, починаючи від доступу до освіти та закінчуючи інтеграцією в академічне середовище.

Зрозуміло, що українські біженці стикаються з унікальними викликами, пов'язаними з мовною, культурною та соціальною адаптацією. Однак освіта виступає як найміцніший інструмент для подолання цих викликів і побудови стійкого майбутнього в новому суспільстві. Ми спробуємо відзначити не лише труднощі, але й успіхи, які вже досягнуті, а також визначити перспективи для подальшого розвитку освітніх можливостей для цієї групи нашого суспільства. Метою є не лише висвітлити проблеми, але й пропонувати конструктивні рішення та надихати на дії.

Насамперед, слід розглянути такі аспекти доступу до освіти, як мовні бар'єри. Мова, безсумнівно, визначає шлях освітньої інтеграції для українських біженців в Словаччині. Їхні мовні труднощі стають не лише перешкодою в доступі до знань, але й критично впливають на їхню самооцінку та можливості соціокультурної адаптації. Українські біженці, зіштовхуючись із незнанням словацької мови, зазнають труднощів при розумінні навчального матеріалу, спілкуванні з вчителями та спільнотою шкільного оточення. Це може викликати відчуття ізольованості та неефективності, що негативно впливає на мотивацію та успішність у навчанні. Аналіз існуючих програм мовного навчання дозволяє оцінити їхню адаптивність та практичність для українських біженців. Зокрема, розгляд ефективності таких програм в умовах словацького освітнього

середовища дозволить визначити оптимальні підходи до розв'язання мовних труднощів.

Культурна взаємодія також грає ключову роль у процесі освітньої адаптації. Зіткнення культурних особливостей українських біженців та словацької системи освіти визначає їхнє розуміння навчального процесу та взаємодію з педагогічним колективом та однолітками [1].

Також потрібно розглянути систему загальної освіти та освітніх програм для дітей, а також професійної освіти та навчання. Нинішнє покоління українських біженців в Словаччині стоїть перед викликом інтеграції в словацьку освітню систему. Це завдання набуває особливого значення, оскільки воно визначає подальший розвиток цих дітей та їхню здатність пристосуватися до нової культурної спільноти. При цьому дуже важливими є проблеми ефективності існуючих програм інтеграції та їх відповідність потребам українських дітей, підтримка вчителів, адаптація учнів та взаємодія з батьками [4]. Також серед актуальних проблем є відсутність представлення української культури та історії, тобто елементів культурної різноманітності в навчальному процесі.

Професійна підготовка є важливим етапом для успішної інтеграції українських біженців в словацьке суспільство. Взаємодія з професійно-технічними училищами та вищими навчальними закладами визначає майбутнє їхньої кар'єри та соціального статусу. Насамперед, це стосується можливостей вступу українських біженців до вищих навчальних закладів та професійно-технічних училищ та їхню подальшу підтримку у процесі кар'єрного розвитку та інтеграції в ринок праці словацького суспільства [2].

Сучасний світ ще від початку пандемії захопило дедалі більше використання у навчальному процесі технологій. Це стає ключовим чинником для покращення доступу до освіти та забезпечення ефективного навчання для українських біженців як у вітчизняній так і у словацькій системі. У контексті навчання українських біженців онлайн-ресурси та електронні платформи розглядаються як засоби для здобуття знань та розвитку мовних навичок. Адаптація освітніх матеріалів до онлайн-формату сприяє гнучкості та ефективності навчання. Проте довкола ефективності віртуального навчання та його впливу на навчальний процес українських біженців досі точаться дискусії. Тому особливо актуальними є проблеми доступу до технологій та оцінка придатності віртуальних платформ для різних вікових груп та рівнів навчання.

Міжкультурна освіта визначається як ключовий елемент для розуміння та прийняття різноманітності українських біженців в словацькому оточенні. Розвиток цих програм та інтерактивних підходів може значущим чином сприяти подоланню культурних бар'єрів та зміцненню взаєморозуміння. Перед біженцями відкриваються можливості міжкультурних обмінів та інтерактивних проєктів [2].

Соціальна інтеграція українських біженців у словацьке суспільство через освіту видається як завдання, яке вимагає уваги та системного підходу для вирішення проблем та визначення перспектив. Тому слід з'ясувати причини інтеграційних труднощів, з якими стикаються українські біженці в словацькій освітній системі. Також важливою є роль громадських ініціатив та організацій у вирішенні соціальних викликів, зокрема оцінити внесок громадських ініціатив та неприбуткових організацій у полегшення соціальної інтеграції через освіту [3].

Подальший розвиток освітніх можливостей українських біженців у словацькій освітній системі – це завдання, що потребує долання різних викликів та вдосконалення стратегій. Освітні виклики, що стоять перед українськими біженцями в Словаччині, є складними та багатограними. Намагаючись забезпечити своїм дітям якісну освіту та шукаючи можливості професійної адаптації, українські біженці зіштовхуються з різноманітними перешкодами від мовних труднощів до культурних розбіжностей. З одного боку, важливо визнати успіхи, досягнуті у забезпеченні освітніх можливостей для біженців. Словацька система почала адаптуватися до нових реалій, пропонуючи програми мовного навчання та спеціалізовані освітні ініціативи. Використання технологій та підтримка міжкультурної освіти стали важливими кроками у створенні дружнього середовища для українських біженців. З іншого боку, визначення та вирішення проблем соціальної інтеграції та необхідність сприяння професійній адаптації залишаються високопріоритетними завданнями. Проблеми, такі як мовні бар'єри та культурні розбіжності, вимагають комплексних стратегій для їх вирішення. Ключовим напрямком подальших дій повинна стати інтеграція вже існуючих ініціатив у цілісний план, що охоплює всі аспекти освітнього процесу для українських біженців. Сприяння соціальній інтеграції вимагає залучення громадських ініціатив та організацій, що мають розуміння та досвід у роботі з мігрантами. Важливо також спрямовувати увагу на створення довгострокових стратегій, що забезпечать сталу інтеграцію українських біженців у словацьке суспільство через освіту. Це можливо лише за умови співпраці між урядовими та неприбутковими організаціями, обміну досвідом та постійного вдосконалення

програм. Загалом, тільки шляхом об'єднання зусиль, розуміння викликів та наполегливої роботи можна досягти успішної соціокультурної адаптації українських біженців у словацькому освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Міносвіти хоче ввести обов'язкове відвідування школи для українських дітей у 2024 році. SME. The Slovak Spectator. 6 липня 2023. URL: <https://novyny.sme.sk/c/23190884/oboviazkove-vidviduvannia-shkoly-u-slovachchyni.html>
2. Жуков Є. «Йти до школи не можна залишатися». Питання для українських батьків у Словаччині та освітня підтримка від міністерства. SME. The Slovak Spectator. 24 жовтня 2023. URL: <https://novyny.sme.sk/c/23230304/oboviazkove-vidviduvannia-shkol-ukrainskykh-ditei.html>
3. Ukrainian refugees' pathways to inclusion in education: Insights from host countries. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/ukrainian-refugees-pathways-inclusion-education-insights-host-countries>
4. Johanyak C. Education for Ukrainian refugee children – how European countries help. Hype&Hyper. 2022. URL: <https://hypeandhyper.com/education-for-ukrainian-refugee-children-how-european-countries-help/>

Оксана Карліна,

*кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри всесвітньої історії,*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СТАНОВЛЕННЯ МІСЬКОГО УПРАВЛІННЯ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Формування Волинської губернії як адміністративної одиниці у складі Російської імперії почалося в 1793 р., коли було створено Ізяславське намісництво з поділом на 13 округів (повітів) [1, с. 417–419]. Губернським центром мав бути Ізяслав, але до особливого розпорядження резиденція губернатора залишалася у Житомирі. У травні 1795 р. до Росії була приєднана «решта Волинського та частини Холмського воєводств на правому березі Бугу». У тому ж році Ізяславське намісництво поділили на Волинське та Подільське. Повітовими містами Волинського намісництва були визначені Новоград-Волинський (на який перейменовувався Звягель, куплений казною у приватного власника), Овруч, Житомир, Радомисль, Чуднів, Заслав, Лабунь, Острог, Рівне, Луцьк, Володимир, Ковель і Дубровиця (всього 13 міст). Губернським містом називався уже Новоград-Волинський, а «начальство намісництва» надалі залишалось у Житомирі [2, с. 694–695; 3, с. 728; 4, с. 940].

Приватні містечка, визначені повітовими містами, підлягали викупу. Якщо цього не вдасться зробити, то передбачалося перенесення центрів повітів навіть у державні села [5, арк. 12–13 зв.]. Як показав час, рекомендації указів 1795 р. ніколи не були виконані.

За правління імператора Павла I були ліквідовані намісництва. 12 грудня 1796 р. вийшов указ про утворення двох губерній: Подільської та Волинської. Кожна з них поділялася на 12 повітів [6, с. 229–230; 7, с. 279–280].

Відповідно до указу від 29 серпня 1797 р. Волинська губернія мала складатися з Житомирського, Новоград-Волинського, Овруцького, Острозького, Рівненського, Старокостянтинівського, Заславського, Луцького, Володимир-Волинського, Ковельського, Кременецького і Дубенського [8, с. 706–709]. Міста Чуднів, Лабунь, Дубровиця, Базалія і Ямпіль, які виявилися «за штатом», мали бути «приписані за зручністю до інших повітів, які увійшли до штатної кількості». Надалі вони залишались у статусі містечок.

Система міського управління, яка склалася в результаті реформ 1775 і 1785 рр., була досить розгалуженою, але функціонально не зовсім структурованою. Для городян мали діяти дві судові інстанції: міський магістрат (в малих містах – ратуша) і губернський магістрат. Членами магістрату були два бургомістри і чотири ратмани, котрі могли засідати у половинному складі почергово. Склад магістрату вибирався міськими купцями і міщанами один раз на три роки. У містах мала створюватися загальна і шестигласна дума, сирітський і словесний суди. Міський староста відповідав за збір державних податків і виконував різні доручення думи. Губернському магістратові у складі двох департаментів (карних і цивільних справ) підлягали міські магістрати, ратуші і сирітські суди.

Волинський губернський магістрат розпочав роботу 6 серпня 1796 р. З його протоколів відомо, що Володимирський магістрат відкрився 27 серпня, Луцький – наступного дня, Ковельський – 2 вересня. Тоді ж розпочали роботу магістрати в Житомирі, Овручі та Новоград-Волинському (отже, всього шість магістратів) [9, арк. 43, 60, 92 зв., 102]. Членів магістратів вводили на посади радники Волинської казенної палати.

В 1798 р. губернські магістрати були ліквідовані Павлом I. Олександр I після вступу на престол відмінив адміністративні зміни батька, але губернські магістрати не були відновлені.

Найраніше, ще 24 травня 1796 р., відкрився Старокостянтинівський магістрат і була вибрана шестигласна дума [10, арк. 1–1зв., 11 зв.]. Відразу виникла проблема про кошти, на які будуть функціонувати ці міські інституції,

адже «з міських статей ніяких доходів не мають, оскільки це місто не державне, а поміщиці княгині Любомирської, яка зі всіх встановлених його статей отримує всі доходи» [11, арк. 156]. Тому вже в липні дума разом з магістратом ухвалили рішення про самооподаткування купців і міщан міста і повіту [10, арк. 73–74 зв.]. Однак вже за кілька місяців виявилось, що не вдається зібрати потрібного суми для роботи магістрату [10, арк. 137–138зв., 242–243 зв.].

У травні 1797 р. Сенат затвердив в таке важливе рішення: «Магістрати за місцевими правами і окремими даними привілеями повинні бути залишені в містах Житомирі, Овручі, Луцьку, Володимирі, Кременці, Ковелі і містечку Дубно, які всі мають привілеї на встановлення магістратів за магдебурзьким правом і як в тих привілеях назначено по скільки саме вибирати в магістрат і під яким точно іменем, то повинна бути вибрана саме та чисельність із міщан християнського закону, а до них на підставі Височайше виданого про євреїв від 3 травня 1795 року указу [...] повинно бути вибрано з євреїв рівно третя частина від перших [...] і разом з християнськими засідателями чинити в магістраті правосуддя і судочинство за місцевими правами і привілеями» [12, арк. 81]. Далі говорилось, що «в Новоград-Волинському як непривілейованому до майбутнього рішення магістрат залишати не потрібно, і “граждан” Новоград-Волинського повіту як християнського, так і єврейського закону, а також такі ж “гражданські товариства” повітів, які не мають ще державних повітових міст, а це Заславського, Острозького і Рівненського, повинні бути приписані лише для судів до магістратів інших сусідніх міст». У Старокостянтиніві, оскільки «жителі на міщанське право ні оригіналу привілея, ні засвідченої судом копії не надали», магістрат має бути закритий, а «купців і міщан-євреїв, а якщо будуть і християн-міщан Старокостянтинівського повіту приписати до магістрату іншого ближчого міста» [12, арк. 81 зв.]. У «привілейованому містечку Олика» зберігалось міське управління, але замість магістрату відкривалась ратуша, юрисдикція якої поширювалась на місцевих міщан-християн і євреїв.

На городничих міст, в яких мали бути магістрати, покладалась організація проведення «на підставі даним цим містам привілеїв виборів на посади [...] з тими назвами і такою чисельністю, як у привілеях назначено» [12, арк. 82]. Список обраних членів магістрату мав бути поданий губернатору на затвердження. Міста отримували права Міського положення 1785 р.

У лютому 1798 р. вийшов указ про утворення в Новоград-Волинському магістрату, сирітського і словесного судів та шестигласної думи [12, арк. 137].

Указ Сенату від 7 вересня 1798 р. вимагав приписати до Новоград-Волинського магістрату купців і міщан Острозького, Заславського, Рівненського повітів.

При введенні нових порядків містечка прирівнювалися до сіл, тому підпорядковувалися нижнім земським судам. Проти такого порядку протестували міщани-землероби у формі судових позовів. Посилаючись на королівські привілеї, вони доводили як неправильність запису їх до кріпосного стану, так і свої права на землю. Такі справи розглядалися місцевими та вищими судовими й урядовими інстанціями, але вирішувалися на користь землевласників. Закріпачення підтверджувалося посиланням на ревізські списки 1795 р., а чинш і податки на користь власника – правами його власності на землю.

Отже, при введенні міського управління за реформами 1775 і 1785 рр. на Волині пройшли значні зміни. Уряд повинен був взяти до уваги рівень соціального розвитку регіону. Були також й такі відхилення від реформ, які не були санкціоновані центральною владою, але визнані на рівні губернської ланки державного управління. Поділ функцій між міськими установами в кінці XVIII – на початку XIX ст. в кожному місті мав свої відмінності: в одних містах на це вплинула влада, в інших вирішальну роль зіграла соціально-політична ситуація.

Список використаних джерел

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі: ПСЗ РИ. Собр. перв.). Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIII. № 17 112.
2. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXX. № 17 327.
3. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIII. № 17 354.
4. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIII. № 17 512.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. (далі: ЦДАК України). Ф. 442. Оп. 1. Спр. 3845.
6. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIV. № 17 634.
7. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXV. № 17 735.
8. ПСЗ РИ. Собр. первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXIV. № 18 117.
9. ЦДАК України. Ф. 946. Оп. 1. Спр. 3.
10. Державний архів Хмельницької області (далі: Держархів Хмельницької області). Ф. 722. Оп. 1. Спр. 2.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 722. Оп. 1. Спр. 4.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 692. Оп. 1. Спр. 29, арк. 81.

Тетяна Клименко,

кандидатка історичних наук, доцентка,

директорка Державного архіву Черкаської області

ЧЕРКАЩИНА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Знамення сучасної доби: народу повертається історія, а історії – правда...

У роки Другої світової війни, за неповними даними, загинуло 168481 черкашан, в тому числі 151031 – безпосередні учасники бойових дій – військовослужбовці, партизани, бійці народного ополчення та винищувальних батальйонів.

На території Черкащини гітлерівці знищили понад 120 тис. чоловік цивільного населення. Так, за період окупації у Звенигородському районі було розстріляно понад 5 тис. чоловік, стільки ж у Монастирищенському та Христинівському районах, у Корсунь-Шевченківському – понад 3 тис., Канівському – 482, Чорнобаївському – 500 чоловік. Після звільнення Золотоноші на околиці міста було виявлено 30 поховань, в яких знаходяться останки близько 13 тис. чоловік. У невеличкому містечку Умань, в якому до війни нараховувалося трохи більше 50 тис. чоловік, було розстріляно гітлерівцями в Сухому яру понад 25 тис. мирних жителів. Крім цього, щодня в Уманському таборі для військовополонених в, так званій, Уманській ямі від нелюдських умов утримання гинуло по 60-70 військовополонених [1, с. 151].

Протягом перших місяців окупації на території краю була створена розгалужена мережа концтаборів і в'язниць. Зокрема, в Драбівському районі діяли концтабори в сс. Жорнокльови та Шрамківка, в Чорнобаївському районі – в с. Хрестителеве, в Христинівському районі – в с. Івангород, в Тальному – в гранкар'єрі. У с. Бабанка Уманського району та с. Буки Маньківського району на концтабори були перетворені місцеві середні школи, у Золотоноші та Смілі – на території військових містечок, у Каневі – в музеї ім. Т. Г. Шевченка та ін.

Згідно з розпорядженням окупаційної влади кожен, хто переховував військовополонених чи надавав медичну допомогу пораненим червоноармійцям – підлягав розстрілу. Але, не зважаючи на загрозу, населення краю не лише переховувало оточенців, євреїв, лікувало поранених, допомагало партизанам, а й за допомогою патріотів була створена ціла мережа підпільних шпиталів. Крім широковідомого шпиталю Силіна у с. Вереміївка Чорнобаївського району діяли подібні заклади в Драбові, Шполі, Умані, Тальному, в с. Верхнячка Христинівського району, в с. Цибулів Монастирищенського району та ряді інших містечок і сіл Черкащини.

З перших днів окупації Черкаського краю гітлерівці почали насильно відправляти місцевих жителів на каторжні роботи до Німеччини. Так, з Умані було вивезено в неволю 7 тис. юнаків та дівчат, Іркліївського району – 4482, Черкас – 8 тис., Городища – 1869, с. Вільшана – 649, Христинівського району – 4 тис., с. Моринці – 529, Тального – 436, Чигирини – понад 1000, Чорнобая –

1527, с. Цибулів – 496, с. Ротмистрівка – 370, с. Ладижинка – 319, с. Жовтине – 360, с. Макіївка – 297, с. Жаботин – 405, Кам'янки – 400, Золотоноші – 433, с. Гельмязіва – 270, с. Бузівка – 350, Маньківки – 350, Канева – 242, Лисянки – 385, с. Старосілля – 884 та ін. [2, с. 281].

На терор загарбників Черкащина відповідала розгортанням масового опору. В жодному селі, місті окупанти не знали спокою. У серпні 1941 року силу партизанського натиску відчули німці у Кам'янці, військова колона яких була розгромлена загоном А. С. Куценка. Вже на початку 1942 року на всю Україну гриміло ім'я патріота Івана Калашника. На рахунку загону Сергія Пальохи 1680 знищених гітлерівців, 95 автомашин, 6 танків, 3 радіовузли, 2 німецькі штаби, 12 поліцейських дільниць, 15 мостів, 3 склади боєприпасів і продовольства.

У роки війни в краї з ненависним ворогом боролися члени 30 організацій та 39 підпільних патріотичних груп, 24 партизанські загони, 2-га Українська партизанська бригада, діяло 4 районних і один міжрайонний антифашистські центри Опору. Як свідчать архівні документи на Черкащині підпілля очолювали істинні патріоти української землі, і не завжди «анкетно чисті активісти». Так, у Тальному підпільну організацію очолили брати Григорій і Віталій Проценки, батько яких Володимир Боніфатійович, директор Веселокутської середньої школи, 20 листопада 1937 року був засуджений трійкою при Київському обласному управлінні НКВС, як член «української націоналістичної організації» на 10 років концтаборів. У Христинівському районі підпільну організацію створили брати Панченки – сини, так званого, «ворога народу». І таких прикладів чимало. Тому, можливо, і не випадковим було те, що про боротьбу партизан і підпільників України тривалий час замовчували. Багатьох керівників партизанських і підпільних груп за сфальсифікованими справами відправили у концтабори, чи просто розстріляли, як «агентів гестапо», як це трапилось, зокрема, з організатором підпілля с. Тальянки Тальнівського району Кузьмою Грибом, комісаром одного з Черкаських загонів Фокіним, партизаном Гречухою та іншими [2, 13].

У меморіальному комплексі «Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», що у Києві, увагу кожного відвідувача привертають вишиті червоні прапори, які були вручені партизанам в 1943 році від імені трудящих Монастирищенського району 2-й Українській партизанській бригаді, а також полку «За Батьківщину» і 4-му батальйону автоматників-підпільників, що діяли на території Черкащини. Вишиті вони жінками сіл Коритня, Жовтневе – Катериною Іщук, Надією Паламарчук, Ганною і

Анастасією Поліщук, Олександрою Саморухою, Варварою Карпенко, Анастасією Пісочною, Яриною Бринюк та іншими.

Як символ жорстокості та злочину фашизму проти мирних громадян, відомо на Черкащині більше десятка сіл, які були спалені, а мешканці розстріляно. Зокрема, 18 червня 1943 року було повністю спалено хутір Буда Чигиринського району і знищено 82 його жителя, у жовтні-листопаді, в тому ж районі, спалено у селі Мельники 352 двори і знищено 300 мешканців, а у селі Вдовин Хутір – 140 дворів і 409 жителів. 10 січня 1944 року у селі Острівець Уманського району було спалено 200 дворів і розстріляно 156 жителів. Така ж доля спіткала і села Будище Черкаського району, Шестеринці Лисянського, хутір Павлопіль Маньківського, Ленінське Чигиринського районів та ряд інших [3, с. 27, 28].

Шевченків край волею долі став ареною жорстоких боїв, як на початку війни, так і в період визволення від нацистів. Саме ціною свого життя, гіркотою оточення, стражданнями полону, воїни 12-ої та 6-ої армій південно-західного фронту зірвали в липні-серпні 1941 р. плани ворогів, які прагнули навальним наступом оволодіти Києвом. [4, с. 7]. Саме взимку 1944 року на землі Т. Г. Шевченка була здійснена одна з блискучих операцій – оточення та знищення крупного угруповання німецьких військ – Корсунь-Шевченківська битва [5, с. 11].

22-ом з'єднанням і частинам на знак їх видатних перемог у боях за визволення Черкащини було присвоєно найменування Черкаських, 23 – Корсунських, 20 – Уманських, 6 – Звенигородських. 2069 воїнів-українців були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, з них 153 – черкащанина [6, с. 88] та місто Корсунь-Шевченківський нагороджено орденом Вітчизняної війни [6, с. 89].

Немає такої країни в Європі, де б не билися з ненависним ворогом черкащани, як немає такого міста, через яке б не проходив фронт, яке б не звільняли чи не захищали вихідці з землі Тараса. Чимало черкащан брали участь у антифашистському русі Опору в країнах Західної Європи, штурмі останньої цитаделі гітлеризму – рейхстагу. Історія так розсудила, що саме уродженцю черкащини генералу К. М. Дерев'янку із с. Косенівка Уманського району випала честь поставити крапку в останній трагічній сторінці Другої світової війни.

Черкащани пишаються своїми земляками – двічі Героями Радянського Союзу генералом армії І. Д. Черняхівським і мужнім соколом І. Н. Степаненком, повним кавалером ордена Слави і Героєм Радянського Союзу І. Т. Драченком,

воїнами-героями Г. Г. Бриком, О. К. Клинківським, І. Я. Лисенком, С. О. Литовченком, С. С. Запорожцем, А. І. Дробахою й багатьма іншими.

Навічно застиг на постаменті в Карантинній Слободі у Севастополі легендарний торпедний катер № 52, яким командував Герой Радянського Союзу уманчанин А. Я. Кучерський. А на Сапун-Горі стоїть пам'ятник небесному соколу – сину колгоспного конюха із с. Цибулів Монастирищенського району М. Я. Дзигунському. У складі легендарного десантного загону Вільшанців у Миколаєві до останнього подиху билися з ворогом черкащани – заступник командира відділення БТР І. М. Удот та санітар – матрос Г. Є. Тященко.

Тож хай буде вічною народна пам'ять. Пам'ять про минуле, його тріумф і трагедію. Саме пам'ять дає в кінцевому підсумку неупереджену оцінку епосі, події, особі, дозволяє зберегти зв'язок часів.

Список використаних джерел

1. История Второй мировой войны 1939 – 1945 гг. М., 1982. Т. 12. С. 151.
2. Книга пам'яті України. Черкаська область. К., 1998. Т. 8. С. 281.
3. Державний архів Черкаської області, ф. П-5644, оп. 6, спр. 248, арк. 27, 28.
4. Державний архів Черкаської області, ф. П-5644, оп. 6, спр. 384, арк. 7.
5. Державний архів Черкаської області, ф. П-864, оп. 10, спр. 15, арк. 11.
6. Державний архів Черкаської області, ф. П-5644, оп. 6, спр. 1, арк. 88, 89.

Рена Коваленко,

*головний спеціаліст відділу використання
інформації документів,*

Державний архів Київської області

ВІД ХЛОПОМАНСТВА ДО ІНСУРЕКЦІЇ:

ШЛЯХ ЮЗЕФА ПОПОВСЬКОГО

Січневе повстання 1863 – 1864 рр. пролягло остаточною вододілом між тою частиною польської шляхти, що прагнула зближення з українським народом, і тими, хто хотів відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 р., – «хлопоманами» і «патріотами». Як відомо, польські хлопомани, насамперед В. Антонович і Т. Рильський, не підтримали і засудили польське повстання 1863 – 1864 рр., не визнавши «історичних претензій» поляків щодо українських територій [1, с. 20–22; 2, с. 117–118; 3; 4]. Але були серед них і такі, що стали активними учасниками Січневого повстання. Мова тут піде про Юзефа Поповського (у документах – Іосифа Поповського).

5 листопада 1860 р. в.о. київського урядника Г. Подгурський доповідав начальнику Київської губернії генерал-лейтенанту П. І. Гессе щодо діяльності «товариства комуністів» у Сквирському повіті, що його члени розповсюджують

серед селян ідеї рівності, їдять, п'ють і сплять зі своєю прислугою і вимагають від неї, аби та зверталася до них не «пан», а «брат» [5, арк. 11–12]. Це товариство, очолюване В. Антоновичем, складалося з близько ста студентів Університету Св. Володимира, серед яких названі брати Поповські, поміщики Сквирського повіту, і брати Рильські. У середині січня 1861 р. у Рильських було проведено обшук; запланований обшук у В. Антоновича відмінили. За Поповським було встановлено нагляд, але нічого недозволеного помічено не було, хоча раніше, 22 грудня 1860 р., у секретному листі до Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора відмічалася неналежна поведінка Поповського під час відпустки: у батьківському маєтку у с. Заливанщина Подільської губернії він вів себе як рівний із селянами і ходив на їхні весілля і хрестини; оскільки застереження батька не подіяли, той навіть побив сина палицею [6, арк. 59–59зв.]. 18 травня 1861 р. київський старший поліцмейстер рапортував Київському цивільному губернатору, що студент Поповський знову виїхав з Києва до маєтку свого батька у Подільській губернії [5, арк. 16, 75].

Наступна згадка про Юзефа Поповського датується 1863 р. 16 березня 1863 р. начальник Сквирської повітової поліції доповідав начальнику Київської губернії [7, арк. 5–10; 8, арк. 2–6], що приблизно за 4 тижні до цього старший з братів-нащадків поміщика Поповського – Іосиф, 21 року, прибув з свого помістя у с. Заливанщина у Подільській губернії до помістя у с. Самгородок Сквирського повіту, і, як підозрюваний у «хлопоманії», відразу попав у його поле зору. Підозрілими виглядали також контакти Поповського з «неблагонадійними» особами та численні візити до сусідів-поміщиків. В цей же час за кримінальні правопорушення був затриманий «поміщичий син Мечислав Грудзинський», який, рятуючи себе, надав свідчення, які не тільки лягли в основу «справи Поповського», але й дозволили розкрити структуру мережі польських революційних організацій.

Згідно зі свідченнями М. Грудзинського у Києві був створений Провінційний революційний польський комітет, який мав своїх агентів у повітах всіх трьох західних губерній. Метою їхньої діяльності було створення угруповань (у документі «шаек»), які мали одночасно підняти повстання у «вербну неділю», напасти на повітові міста, пограбувати скарбниці, звільнити арештантів і обеззброїти солдатів. Таким агентом у Сквирському повіті, за словами М. Грудзинського, був призначений І. Поповський, який мав при собі прокламацію Революційного комітету та інші папери «обурливого змісту», зустрічався з поміщиками й офіціалами, схилиючи їх до підтримки повстання

грошима, кіньми або особистою участю. М. Грудзинський, який пообіцяв з братом вступити до «шайки», був призначений І. Поповським десятником, на що йому був наданий «друкований єрлик».

Донос став підставою для проведення в маєтку І. Поповського несподіваного обшуку. У ході останнього було вилучено лист на «польському діалекті» підозрілого змісту, плани Сквирського повіту, книги з вивчення тактики, польової і фортечної фортифікація на німецькій мові, 52 плани з початкової і вищої тактики і кінь для верхової їзди. Були обшукані також економ Іздебський і писар Зелінський, що служили в І. Поповського. У першого були знайдені відозва до поляків на Русі, за його словами, отримана від І. Поповського, надрукована у Варшаві 5 лютого 1863 р., що закликала до повстання, «нові чоботи зі шпорами, патронташ з порохом і дробом, всього до 3х фун.»), а також вірші польською мовою до Каменець-Подільських виборів 1862 р. і книга «Настанова до солдатів». У другого знайдені фотографії студентів, у т.ч. у хлопоманському одязі. Був також затриманий кучер І. Поповського, який пізніше зізнався, що хазяїн давав йому на зберігання якісь документи, а також підбурював його, повара і сільського старосту під час спільної вечері «пристати до поляків бити солдатів». Підчас обшуку ще в 7 осіб, пов'язаних із І. Поповським, були вилучені папери, вогнепальна і холодна зброя, палка з багнетом, порох, дріб, пристосування для відливання куль, 10 кіс, «патріотичний шкіряний пояс». Підозрілим вважався також одяг «особливого покрою (контуші, чемерки, свитки і т.п.), запонки та інші речі з польськими орлами і т.п. зображеннями», які «означали приналежність до змови і задуманого повстання» [9, арк. 156зв.].

На підставі сукупності цих доказів Іосифа Поповського було заарештовано і 17 березня 1863 р. доставлено до Київської фортеці [7, арк. 14]. У цитаделі він був розміщений в окремому «номері» фортечного флігеля № 14 [8, арк. 7–7зв]. 13 квітня 1863 р. у своєму листі французькою мовою до Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора М. М. Анненкова Юзеф Поповський скаржився на гірші, ніж в інших арештантів, умови його утримання [8, арк. 32].

Надалі збирання доказів «провини» І. Поповського тривало. Затримані дали показання щодо його розмов про якісь «грамоти», купівлю й намагання іншими шляхами дістати зброю [9, арк. 206–207]. Стало відомо, що він деякий час навчався у паризькій військовій школі з метою оволодіння військовою тактикою для подальшої участі у польському повстанні [8, арк. 38, 56]. Не на

користь заарештованому стала й знахідка селянськими хлопчиками у квітні 1863 р. у ставку на території маєтку І. Поповського книги польською мовою «Regulamin Piechoty i sluzba obozowa» [10, арк. 1–3].

Справа, вочевидь, викликала серйозне занепокоєння М. М. Анненкова, оскільки вже 18 березня 1863 р. він звернувся до Київського цивільного губернатора П. І. Гессе з проханням провести ретельне дізнання (допит) І. Поповського із залученням до його проведення високопоставлених осіб, включаючи генерал-майора Ф. Ф. Трепова [7, арк. 29–29 зв., 66], який згодом очолив слідчу комісію по справі Поповського. Загалом, по цій справі тільки по Сквирському повіту підпало під підозру, було притягнуто, піддано обшукам та допитано ще близько трьох десятків осіб [7, арк. 117зв.–128]. Але, незважаючи на очевидність для слідства його «провини», І. Поповський, як писав 2 квітня 1863 р. П. І. Гессе у своєму листі до М. М. Анненкова, категорично відкидав усі звинувачення і не видав своїх спільників [8, арк. 21–21зв].

Згідно із розпорядженням М. М. Анненкова, на всі відібрані під час обшуку у І. Поповського речі, включно із верховим конем, мав був накладений секвестр, а на маєток його батька Юліана Поповського – заборона [7, арк. 171]. На початку листопада 1863 р. Київське губернське правління розглянуло справу про секвестр маєтків дворян Поповських, визначивши, що частина с. Самгородок Сквирського повіту належить не одному Іосифу Поповському, а ще кільком нащадкам його покійного батька – братам Іосифа Юліану, Людвіку, Болеславу і Матвію [11, арк. 181], і, по малолітству двох останніх, перебуває у відомстві Сквирської дворянської опіки, а опікункою призначена їхня матір. Маєток Поповських у частині с. Самгородок складав: поміщицької землі – 1954 дес., наданих селянам та іншим особам наділів – 869 дес., кількість «душ» чоловічої статі – 265. На підставі наведених відомостей Правління вирішило: частину маєтку у с. Самгородок, що після розділу майна між нащадками має належати І. Поповському, піддати секвестру, а до того – забороні [7, арк. 180–180зв.].

Слідство у справі Юзефа Поповського та його утримання в ордонансгаузі Києво-Печерської цитаделі тривало більше двох років. 2 червня 1865 р. він був відправлений власним коштом на поштових у супроводі двох жандармів до місця каторжних робіт у Сибіру [7, арк. 185–185зв].

Подальша доля самого Юзефа Поповського нам невідома, на відміну від історії його власності, яка мала бути секвестрована. 20 липня 1865 р. Київська палата державного майна доручила Сквирському повітовому суду приступити до виділення з самгородського маєтку Поповських долі, належної Іосифу

Поповському [11, арк. 2–2зв.]. Результатом стало складання 25 вересня 1866 р. «геометричного спеціального плану Київської губернії Сквирського повіту ділянок дачі частини села Самгородок володіння спадкоємців поміщика Юліана Поповського» [12]. Але, як повідомляло 6 жовтня 1870 р. Київське губернське управління державного майна, на той час частина с. Самгородок, що належала «політичному злочинцю Іосифу Поповському» і підлягала конфіскації до державної скарбниці, все ще не була виділена [11, арк. 215–215зв.].

Ідеї соціальної рівності і спокутування перед українським народом, насамперед, українським селянством, характерні для ідеологів хлопоманства, зокрема, В. Антоновича і Т. Рильського, не стали домінуючими для Юзефа Поповського, хоча й наклали демократичний відбиток на характер і методи його подальшої активності. Студентське захоплення хлопоманством, скоріше за все, не надто глибоке, з часом трансформувалось у стійке стремління до польського національного визволення. Його активна діяльність на цьому поприщі не була успішною, але «справа Поповського», разом з іншими подібними справами, надала багатий матеріал для вивчення завдань, методів і структури польських таємних організацій.

Список використаних джерел

1. Гудь Б. Січневе повстання 1863 р на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення. *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів*: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Видання 2-е. Київ: ТОВ «КНТ». 2021. С. 6–25.
2. Шандра В. С. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. *Український історичний журнал*. 2014. №1. С. 106 – 119.
3. Мудрий М. Навмисне шаленство. *Український тиждень*. 01.03.2013. URL: <https://tyzhden.ua/navmysne-shalenstvo/>
4. Одарченко В. Польське повстання 1863 року: український аспект. *Радіо «Свобода»*. 22.01.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24880389.html>.
5. Держархів Київської області (далі – ДАКО). ф. Ф-2, оп. 175, спр. 458.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). Ф. 442, оп. 810, спр. 132.
7. ДАКО. ф. Ф-2, оп. 1, спр. 44098.
8. ЦДІАК. Ф.442, оп. 813, спр. 46.
9. ДАКО. ф. Ф-2, оп. 1, спр. 44099.
10. ЦДІАК. Ф. 442, оп. 813, спр. 458.
11. ДАКО. ф. Ф-35, оп. 5, спр. 79.
12. ДАКО. ф. Ф-1542, оп. 1, спр. 2207.

*Дмитро Коломієць,
аспірант кафедри історії України,*

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

**МАТЕРІАЛИ ФІСКАЛЬНОГО ДІЛОВОДСТВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ
(НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.)**

Здійснення фіскального обліку на підвладних територіях – невід’ємна частина економічної політики держав з незапам’ятних часів. Значний, але водночас малодосліджений пласт джерел фіскального діловодства доби панування Польської Корони на українських землях досі залишається малознаним в межах української історичної науки. Джерела фіскального характеру Речі Посполитої містять хоч й стислу та однотипну, але водночас вкрай цінну інформацію стосовно цілої низки характеристик: починаючи від ставок та обсягів сплачених податків, до топоніміки, демографії та структури земельної власності.

Значного внеску до каталогізації частини таких джерел, а саме люстрацій королівщин, зробила Раїса Майборода [1], систематизувавши всі наявні та віднайдені (на момент публікації) матеріали, що стосувалися таких урядових акцій. Серед них можливо знайти й такі, що стосуються Київського воєводства в окреслений нами період: люстрація староств Київського воєводства і повіту 1765 р. [2], люстрація староств Житомирського повіту 1765 р. [3], люстрація Овруцького повіту Київського воєводства 1765 р. [4], люстрація староств Житомирського повіту Київського воєводства 1789 р. [5], люстрація староств Овруцького повіту Київського воєводства 1879 р. [6], а також проміжні люстрації маєтків Строків, Буки та Бакожин в Київському воєводстві та повіті 1766 р. [7] й міста Рожева Київського воєводства і повіту 1766 р. [8].

Перевагою використання названих вище джерел є їх доступність, виражена в наявності як сканованих копій рукописів в репозиторії Головного архіву давніх актів (пол. Archiwum Główne Akt Dawnych, AGAD), так й опублікованих машинописів в Архіві Південно-Західної Росії (рос. Архив Юго-Западной России, АЮЗР).

Продовжуючи розмову про актуальність джерел фіскального характеру, слід звернути увагу на доробок Конрада Жеменецького – польського історика, який опрацював та опублікував низку податкових джерел з історії Правобережної України, зокрема Київщини, а саме: тарифи подимного податку

Київського воєводства 1754 р. [9], подимного податку Київського [10] та Житомирського повітів Київського воєводства 1775 р. [11], офірного реєстру Київського воєводства 1789 р. [12].

Зміст опублікованих К. Жеменецьким документів базується на архівних матеріалах з низки польських та українських установ. Зокрема підставою для тарифу подимного 1754 р. є витяги з гродських книг Бібліотеки князів Чарторийських у Кракові (пол. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie) [9, с. 13; 13], копії тарифів Київського [9, с. 14; 14] та Житомирського повітів [9, с. 14; 15] з Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві (пол. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu) та Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Тариф Київського повіту 1775 р. базується на матеріалах Центрально державного історичного архіву України в м. Києві [10, с. 16; 16], а офірний реєстр 1789 р. на протоколах офірного податку, що зберігаються в Закладі ім. Оссолінських [12, с. 34; 17].

Публіковані К. Жеменецьким джерела зберігають структуру, близьку до оригінальних текстів. Додані автором географічні та особові покажчики значно спрощують інтерпретацію джерел, зокрема в частинах, що стосуються структури землеволодіння та ідентифікації поселень в межах сучасних адміністративно-територіальних одиниць.

Тарифи подимного значно розширюють горизонти можливостей у вивченні теренів Київського воєводства. Вони дозволяють вийти за межі королівщин та розглядати цілісну структуру землеволодіння воєводства, включно із землями у власності шляхти та церкви.

Перспектива розширення джерельної бази для історичних досліджень, що базуються на матеріалах фіскального діловодства Київського воєводства залишається наявною. Подібні студії лише виграють від залучення та співставлення з джерелами, спорідненими до фіскальних – зокрема з інвентарями староств, обсяги збереженості яких для теренів Київщини другої половини XVIII ст. є досить значним; або ж податковими, господарськими чи діловодчими матеріалами сусідніх територій (як територій Подільського, Волинського та Брацлавського воєводств в складі Речі Посполитої, так й лівобережної Київщини у складі Російської імперії) тощо.

Загалом подібна джерельна база дозволяє нам отримати значущі статистичні та топонімічні дані про досліджуваний регіон, а створення на їх основі цілісних масивів інформації – комплексне уявлення про динаміку історичних процесів в просторі та часі. Проблемним залишається залучення

фіскальних матеріалів для демографічних досліджень, зокрема через відсутність прямої інформації стосовно залюдненості, проте у співставленні з іншими джерелами доби – може сприяти збагаченню української історіографії дослідженнями чисельності та складу населення регіону.

Список використаних джерел

1. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. / уклад. Р. Майборода. Київ : НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1999. 315 с.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (далі – ASK), oddz. XLVI, sygn. 3, k. 1-46; Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР), ч. 7., т. 3., ч. II, с. 1-152.
3. AGAD, ASK, oddz. XLVI, sygn. 3, k. 47-55; АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 165-185.
4. AGAD, ASK, oddz. XLVI, sygn. 2, k. 1-10; АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 185-199.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК), ф. 11, оп. 1, спр. 129, арк. 1176-1183; АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 536-563.
6. AGAD, ASK, oddz. XLVI, sygn. 2, k. 522-543; АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 563-596.
7. АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 153-158.
8. АЮЗР, ч. 7., т. 3., ч. II, с. 158-165.
9. Тариф подимного податку Київського воєводства 1754 р. / опрац. К. Жеменецький; вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква : вид. О. В. Пшонківський, 2015. 272 с.
10. Тариф подимного податку Київського повіту 1775 р. / опрац. К. Жеменецький; вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква : вид. О. В. Пшонківський, 2018. 246 с.
11. Тариф подимного податку Житомирського повіту 1775 р. / опрац. К. Жеменецький; вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква : вид. О. В. Пшонківський, 2018. 198 с.
12. Офірний реєстр Київського воєводства 1789 р. / опрац. К. Жеменецький; вступ укр. переклав Є. Чернецький. Біла Церква : вид. О. В. Пшонківський, 2018. 392 с.
13. Biblioteka Książat Czartoryskich, oddz. rękopisów, sygn. 788/IV, s. 495-626.
14. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка (далі – ЛННБ), відділ рукописів, ф. 141, оп. 1, сп. 1619, 2266; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (далі – ZNiO), oddz. rękopisów, sygn. 13689/II.
15. ЛННБ, відділ рукописів, ф. 141, оп. 1, сп. 1619, 2262; ZNiO, oddz. rękopisów, sygn. 9730/II, s. 65-84
16. ЦДІАК України, ф. 2, оп. 1, спр. 78, арк. 1-50 зв.
17. ZNiO, sygn. 500/III, s. 1-90

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ВОЛОДИМИР НАРБУТ: БУНТІВНИЙ ДУХ ГЕТЬМАНСЬКОГО

НАЩАДКА

«Хто з вас без гріха нехай першим кине камінь»
(Євангелії від Іоанна у 8:2-11)
«Я не зрікаюся ні живих, ні мертвих»
(Осип Мандельштам)

Людське життя... Неповторне і звичне, радісне і сумне, сповнене глибоких переживань, солодке, як мед, і гірке, як полин. Мільйони людей... Усі вони зовсім різні й чимось неповторні. Вони, мов ті зорі на небі, що горять своєрідним світлом. Так, життя кожної людини – це стежина, устелена жовтогарячими чорнобривцями, духмяними вишеньками, стежина з червоними і чорними тонами, як у пісні: «Червоне – то лю-бов, а чорне – то журба». Кожне життя мов якась дивовижно-неповторна квітка, що вранці вмивається росою, зустрічаючи новий день, ніж-но простягає руки-пелюстки до сонця, аби воно захистило її від усього злого і недоброго. Увечері квітка тихо й сумовито складає свою голівку до матері-землі, сподіваючись наступного дня побачити світ кращим.

Життя – це дорога терпіння і випробувань. Людське життя коротке і дається воно тільки раз. І прожити його так, щоб не було соромно за марно прожиті роки є річ далеко нелегка.

Кожна біографія митця – це розповідь про всі етапи його становлення, починаючи від народження. Світ обдарувала Україна своїми талановитими синами і доньками – художниками, поетами та письменниками, науковцями. Проте доля до них не завжди була прихильно, потрібно було пройти важкий тернистий шлях, який у майбутньому відкривав їм дорогу до слави. Кожному українцю відоме ім'я видатного українського художника, ілюстратора, автора герба та грошових банкнот Української держави – Георгія Нарбути. Та родина Нарбутів, яка бере свій початок в Україні з XV ст. і походила з представників литовської шляхти, славно ще одним нащадком гетьманського роду – молодшим на 2 роки братом Георгія, Володимиром Нарбутом, видатним поетом доби срібного віку, ідеалістом-романтиком революції, який, на відміну від старшого брата, захопившись ідеями перетворення світу стане щирим більшовиком, та лише з часом зрозуміє, що обрав зовсім не ту стежку життя, його сповідь та

каяття про діяльність на користь більшовицької системи на жаль, не врятує йому життя.

Осмислення перепій життєвої долі інтелектуала, непересічної особистості В. Нарбута, генетичний код якого мав стати оберегом у виборі життєвих орієнтирів та ціннісних ідеалів, є важливим та актуальним для сучасної генерації українців, які виборюючи право на незалежність України в умовах російсько-української війни (2014 – 2024 рр.) творять нову аристократію української нації – тих велетів духу, що не схиблять і не зрадять свого народу, а стають його справжніми поводитирями у вирі карколомних подій сучасної світової історії.

Володимир Нарбут народився 14 (2) квітня 1888 р. на хуторі Нарбутівка Глухівського повіту Чернігівської губернії в сім'ї збіднілого, дрібного поміщика, помічника повітового начальника Івана Яковича Нарбута, що свого часу закінчив фізико-математичний факультет Київського університету святого Володимира [1, с. 3], і дружиною якого (з 1881 р.) та матір'ю його дітей була рано осиротіла донька священника Неоніла Миколаївна (з роду Махнович) [2, с. 264]. Здобувши домашню початкову освіту, закінчивши на відмінно Глухівську гімназію, на початку серпня 1906 р. Володимир разом з братом Георгієм до Петербурзького університету. Спочатку Володимир вступив на математичний факультет, але згодом перевівся – на історико-філологічний, а потім – на факультет східних мов. Брати відразу ж поринули у культурно-мистецьке життя столиці імперії Романових [3]. У цей період Володимир – активіст університетського «Гуртка молодих», публікує свої перші поезії (весна 1908 р.), пише критичні статті в різні журнали, до речі, – етнографічні: «Сырные дни на Украине», «В Великом посту», «Малороссийские святки», видає першу збірку поезій (1910 р.), обкладинку і титулку до якої оформив брат Георгій; виступає одним із засновників товариства поетів-акмеїстів «Цех молодих», готуючи разом зі своїми молодими однодумцями письменниками-модерністами «бунт проти старшого покоління символістів» (1911 р.) і опиняється у центрі гучного скандалу, видавши у 1912 р. збірку «Аллилуиа». В. Нарбута звинуватили в богохульстві, тираж було знищено, а її автор змушений був провести декілька місяців в Абіссинії (Ефіопія). Повернутися зміг лише після амністії [3]. Згодом Володимира захопить вир революції. Спочатку лівий есер, а потім і більшовик, він стає активним діячем Глухівської ради робітничих і солдатських депутатів. У новорічну ніч 1918 р. Володимир дивом вдалося врятувати життя. Анархісти, що налетіли на родовий хутір та вчинили розправу, зарубавши брата Сергія та багацько інших мешканців Хохлівки, вважаючи зраненого Володимира вбитим

разом із іншими мерцями звалили у хліву. Саме гній не дав замерзнути важко пораненому, а наступного дня його знайшла дружина, Неоліна Іванівна, ледь живого поклала на візок, завалила мотлохом і привезла до лікарні. Доля ще раз вбереже поета, коли 1919 р. у Ростові-на-Дону буде заарештований противниками більшовиків – білогвардійцями, але буде звільнений з в'язниці більшовиками. Після звільнення офіційно вступивши до лав РКП (б), В. Нарбут назавжди пов'яже свою долю з більшовизмом, ставши одним із тих, хто започаткує українське інформгентство РАТАУ і хто стане дієвим покровителем, захисником та добродійником усіх молодих одеситів: Едуарда Багрицького (1895 – 1934), Валентина Катаєва (1897 – 1986), Іллі Ільфа (1897 – 1937), Юрія Олеші (1899 – 1966) та ін [4].

«Революція поїдає своїх дітей» – цю фразу нібито вимовив перед гільйотиною знаменитий діяч Великої Французької революції Жорж Дантон куди його відправили колишні вірні соратники. І В. Нарбута не оминув цей закон революції. У результаті внутрішньо ідейного протистояння і внутрішньо літературної боротьби (конфлікт з О. Воронським) та внутрішньо партійної боротьби (протистояння між прихильниками Й. Сталіна і лівою опозицією та Л. Троцьким), згодом ще і звинувачений у приналежності до групи «українських націоналістів — літературних працівників» (так доля посміялася над ним), В. Нарбут стає жертвою сталінської політики репресій. Як загинув поет, що прагнув революційних змін у світі, достеменно невідомо. За однією з версій «в пересильному [таборі] він був асенізатором, тобто чистив вигрібні ями, і загинув з іншими інвалідами на підірваній баржі. Баржу висадили, щоб звільнити табір від інвалідів. Для розвантаження...», що в пересильному [таборі] він був асенізатором, тобто чистив вигрібні ями, і загинув з іншими інвалідами на підірваній баржі. Баржу висадили, щоб звільнити табір від інвалідів. Для розвантаження...» [4].

«Панич, хохол, гетьманський нащадок, ослабла парость могутніх і жорстоких людей, він залишив купу віршів, написаних російською, але просякнута українським духом», – писала Надія Мандельштам, вдова Осипа Мандельштама, про Володимира Нарбута [3].

Список використаних джерел

1. Чигринець Є. Родина Нарбутів: україно-російський культурно-історичний вимір. Історія в школі. 2015. № 7/8. С. 14-17.
2. Білокінь С. Літопис життя й творчості Георгія Нарбута. Сіверщина в історії України. 2010. №3. С. 263-281.

3. Рудяченко О. Володимир Нарбут. Потоплена рима. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2680159-volodimir-narbut-potoplena-rima.html>.

4. Михайлов А., Сорока М. «Як Володимир Нарбут започаткував РАТАУ та як він загинув». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2509749-ak-volodimir-narbut-zapocatkuvav-ratau-ta-ak-vin-zagynuv.html>.

*Елеонора Кучменко,
докторка історичних наук,
професорка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА
ТРАНСФОРМАЦІЯ**

Початок ХХІ ст. позначений узагальненням тієї практики корінних соціально-економічних і політичних перетворень в колишніх соціалістичних країнах і формуванням на цій основі пропозицій, спрямованих на удосконалення реформ, які в них відбуваються [1].

Період гострого суперництва двох систем наклав помітний відбиток і на його безумовного переможця – суспільство, яке засноване на демократичній організації політичного життя і ринковій капіталістичній економіці. Сама поява у ХХ ст. «реального соціалізму» було результатом глибокої внутрішньої кризи тієї моделі капіталізму, яка сформувалась на кінець ХІХ століття.

Історичний крах «світової соціалістичної системи» не випадковий. Її самі глибинні причини кореняться у тому, що в рамках ієрархічно організованого суспільства виявилось неможливим сформувати ні політичні, ні економічні механізми, які забезпечують органічне інтегрування різноманітних інтересів окремих людей в інтереси групи і суспільства в цілому. Шляхетний намір організувати життя таким чином, щоб «вільний розвиток кожного стало умовою вільного розвитку усіх», дуже швидко трансформувалось в максимум про «примат суспільних інтересів», до того, що функція виявлення вмісту останніх стала по суті належати групі обраних. Саме відчуження членів суспільства від «суспільних інтересів», що їм нав'язувалося, і привело, в кінцевому розрахунку, до глибокої економічної, соціальної і моральної кризи соціалістичного суспільного устрою та визначило основний вектор постсоціалістичних перетворень. Таким вектором став перехід колишніх соціалістичних країн до політичної демократії і ринкової економіки. При усій своїй об'єктивній зумовленості цей процес є надзвичайно складним і суперечливим. Досвід, який вже накопичений, наочно засвідчує, наскільки великою може бути для

суспільства ціна помилкової політики на етапі постсоціалістичної трансформації.

Діючі всесвітньо відомі науково-дослідні центри, які займаються аналізом і постсоціалістичного і, зокрема, пострадянського економічного розвитку і співробітництва, а також постійно відслідковують і досліджують в контексті порівняльної транзитології хід реалізації системних реформ, детально вивчають їх в рамках як окремих країн (відповідно, європейських постсоціалістичних країн, колишніх союзних республік) [2], так і Китаю, В'єтнаму, Монголії, Куби та ін. [3].

На сьогодні, як видно з досліджень, виявилася очевидна помилковість поширеної попередньої позиції, у відповідності з якою бувші партнери колишнього СРСР начебто були приречені на господарську інтеграцію. Дослідження показують, що в наслідок асиметричності проведення ринкових реформ в країнах СНД, значної різниці у структурах господарювання та ступені відкритості економік, складного фінансово-бюджетного становища та ряду інших факторів, інтеграційні тенденції в СНД не набули стійкого характеру. Економічне співробітництво між ними здійснювалося переважно на двосторонній основі.

Слід відзначити, що регіональна структура економіки країн пострадянського простору складалась в умовах жорсткої централізованої системи і відокремленості від зовнішнього світу. Лібералізація економіки, зокрема, зовнішньоекономічної сфери, принципово змінила режим регіонального розвитку всередині країн. Детальному аналізу піддаються шляхи входження регіональних економік під час перехідного періоду у світову економіку на ринкових умовах. Науковцями детально аналізується зовнішньополітична і регіональна політика, вплив відкриття економіки країн на їх регіональний розвиток, а також територіальної структури господарювання на ефективність зовнішньоекономічної лібералізації. Під впливом відкритості відбувається процес реформування регіональних економік, регіоналізація зовнішньоекономічної діяльності (проведення типології регіонів за характером їх участі у зовнішньоекономічних зв'язках, прикордонного співробітництва), оцінка впливу позаекономічних зв'язків на фінансово-економічне становище регіонів.

Що стосується аналізу постсоціалістичної трансформації, то тут дослідження стосуються порівняльної транзитології, а саме, компаративістики, проблем глобалізації і їх впливу на ринкову трансформацію у

постсоціалістичних країнах. Аналізується формування у постсоціалістичному світі соціально-економічних інститутів ринкової економіки; розвиваються соціальні дослідження. В контексті загальносвітових тенденцій розроблені критерії і методи допомоги соціально слабким верствам населення.

Науковці пострадянського простору разом із зарубіжними дослідниками піддають аналізу доцільність поєднання у перехідний період сильного державного і ринкового секторів економіки – при постумовному переводі першого у ринковий режим функціонування. Дослідники, серед яких три лауреати Нобелівської премії – Л. Клейн, Д. Тобін і К. Ерроу, а також Л. Тейлор, М. Інтрілігейтор, Л. Дорош, Є. Кіш, І. Сюсько, Л. Яремко, В. Бурдяк та ін. відмічають надзвичайну складність знаходження оптимальних реформаторських рішень, наголошуючи на необхідності альтернативних розробок, а також врахування досвіду і знань кращих представників світової науки.

Список використаних джерел

1. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендзел. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2016. 464 с.
2. Яремко Л. А. Українська постсоціалістична трансформація: особливості процесу. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2011. №4. Т. 1. С. 202-206.
3. Трач А. С. Структурні та історичні фактори пострадянських трансформацій. *Актуальні проблеми практики*. 2015. Вип. 54. С. 311-318.

Богдан Маляр,

магістрант історичного факультету,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЄВРОПЕЙСЬКЕ МІСТО І МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

У сучасному світі мегаполіс – не лише територіальна одиниця на карті, промисловий і економічний центр країни, але є й набагато значнішим феноменом, через призму якого можна побачити глибинні процеси, які відбуваються у суспільстві. Різноманітність культур у європейських містах формує калейдоскопічний культурний простір, чому все більше сприяють імміграційні процеси, інтеграція та глобалізація. Місто стає новим маркером, що визначає національну ідентифікацію, виявляє етнічні відмінності та виводить на перший план різноманітність культур.

Розглядаючи європейське місто як культурний феномен, варто усвідомлювати, що воно було сформоване певними національними спільнотами. Насамперед слід згадати історію таких старовинних міст Європи як Лондон,

Париж, Мілан, Рим, Мадрид, Брюссель, Амстердам, та відзначити ту ключову роль, яку вони відігравали під час колонізації інших країн у період існування великих імперій світу.

Об'єднуючи у своїх кордонах різні культури, саме європейське місто утворило таке нове явище, як мультикультуралізм. Вперше термін «мультикультурність» пролунав у 2008 році під час Марсельської зустрічі та в місті Толедо в Іспанії, у червні 2010 року [4]. Поняття мультикультуралізму визнає право на співіснування різних культур як у межах держав, так, і в межах великих міст. Саме вони, – на думку С. Вегле-Стшелецької, – можуть стати регуляторами мультикультурних відносин, оскільки визначають ступінь дозволу вираження ідентичності представників різних культур [1, с. 90]. Варто погодитися з думкою дослідника Т. Нагорняка про те, що «міський мультикультуралізм – це свого роду компроміс між містом, що представляє культуру більшості, і меншинами – прибулим населенням» [3, с. 41].

Суть мультикультуралізму полягає насамперед у визнанні права на співіснування різних культур в межах держав та великих міст. У результаті європейські міста стають регуляторами мультикультурних відносин, оскільки визначають рівень дозволеності висловлювання ідентичності представників різних культур. В межах міст це виявляється у символіці, використанні мов, системі освіти. Саме у міському просторі проводиться і політика, спрямована на підтримку тієї чи іншої культури.

Актуальним завданням для муніципальної влади багатьох європейських великих міст став пошук нових форм відносин з етнічними меншинами, що прибувають, для того, щоб адаптувати їх до місцевих норм повсякденної поведінки в місті, а також орієнтувати приймаюче населення на толерантну взаємодію з мігрантами. Тому міська влада створює певне інституційне середовище, що забезпечує успішну інтеграцію представників культурних меншин, що входять до міської спільноти. Таким чином, міський мультикультуралізм – це свого роду компроміс між містом, яке представляє культуру більшості, та меншинами – приїжджим населенням, і можна говорити про інтеграцію «зверху» та інтеграцію «знизу».

Це проявляється, з одного боку, у тому, що мігранти, які приїжджають до міст, повинні адаптуватися до мови, існуючих традицій та правил, тобто інтегруватися у вже існуючу міську спільноту. З іншого боку, влада приймаючих міст має допомагати мігрантам пристосовуватися до нового соціокультурного простору, створюючи необхідні умови для самоідентифікації городян. Для

відтворення нової ідентичності мігрантів, що прибули, міській владі потрібно докласти чимало зусиль, щоб включити в культурне поле міст елементи культур іммігрантів як на законодавчому рівні, так і на соціально-побутовому. Місту необхідно опікуватися екзотичним розмаїттям культур і реалізовувати на своїх вулицях та околицях національну політику [3, с. 61].

У Європі, де кордони між країнами дедалі більше стираються, стають невидимими, саме межі міст стали новими лініями розлому між культурами. У містах Європи нині проживають люди з різними релігійними поглядами, різними уявленнями про відносини між людьми, які розмовляють різними мовами та діалектами. Практично всюди в європейських містах, де спостерігається зростання чисельності іноземців, проблема мультикультуралізму стає дедалі гострішою. Ускладнюється вона і тим, що зростає і кількість людей, які там народилися – громадян європейських країн, які є дітьми мігрантів, які колись переїхали жити в Європу. По суті, європейський мегаполіс стає платформою, де відбуваються масштабні процеси інтеграції таких людей у суспільство [5, с. 300].

Мегаполіси сучасної Європи опинилися перед серйозними соціальними змінами позитивного і негативного характеру, тут дуже загострилися культурні та етнічні конфлікти. Ситуація ж зростання напруженості у містах потребує ефективного регулювання відносин різних субкультурних груп та нормального функціонування демократичного суспільства. І тут саме політика мультикультуралізму здатна принести плоди. Вона, на наш погляд, має бути визначена гаслом «Жити разом, залишаючись різними» та передбачати співіснування носіїв різних культур. Тільки такий розвиток уможливіє наявність мирної обстановки в містах Європи.

Таким чином, констатація, яка очевидно впливає з усього сказаного, полягає в тому, що в Європі проблеми, пов'язані з багатокультурністю, успішніше вирішуються саме в рамках міст, на локальному рівні. Можливість вирішення конфліктів обумовлена припиненням їх у зародковому стані, не даючи їм розростатися до глобальних масштабів. Саме у міській структурі, на муніципальному рівні найпродуктивніше можна здійснювати програми толерантності, проводити мультикультурні масові заходи, саме у міських навчальних закладах можливий розвиток здорової етнопсихологічної атмосфери.

Отже, європейське місто постає як рушійна сила щодо вирішення етнічних та культурних конфліктів. Таким чином, можна говорити про те, що досягнуто певного ступеня сумісності європейських мегаполісів з таким явищем, як

мультикультуралізм, незважаючи на деякі негативні оцінки та заяви. Звісно, до кінця сумісними вони ніколи не будуть.

Водночас слід визнати, що культурна різноманітність вітається в Європі і вважається її сильною стороною. Мультикультурні міста, де всі сторони поводяться з розумінням того, що таке інтеграція, процвітають як економічно, так і культурно, підтримуючи культурне надбання етносів, які мешкають у них. Звісно ж, що передовий європейський досвід, підкреслимо – передовий (хоча негативний досвід також має ретельно аналізуватися), у сфері мультикультурного співіснування корінного населення з мігрантами з користю може бути запозичений іншими регіонами, зокрема й українськими містами, щоб жителі повсюдно ставали толерантнішими. Завдання безумовно непросте, але, його слід вирішувати.

Список використаних джерел

1. Вегле-Стшелецка С. Сучасне європейське місто – виклики, перспективи і бачення розвитку. Національний університет «Львівська політехніка». 2018. Вип. 895. С.89-94.
2. Нагорняк Т. Л. Міста як бренди за умов глобалізації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2013. Вип. 1. С. 40-43.
3. Фесенко Г. Г. Креативні трансформації культурного ландшафту мегаполісів. Наукові записки НаУКМА. 2013. Т. 140. С. 59-64.
4. Eurocities. Cities accommodating diversity. URL: <http://www.migpolgroup.com/public/docs/171>
5. Sassen S. The global city New York, London, Tokyo. Princeton University Press, 1991. 397 p.

Олег Марченко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ РЕФОРМИ В АВСТРИЙСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ

Панівною тенденцією другої половини XVIII ст. для країн Центральної та Східної Європи було проведення модернізаційних реформ у дусі просвітницьких ідей, що виражалися в поширенні насамперед французькими авторами Ш.Л. Монтеск'є, Вольтера, Ж.Ж. Руссо концепцій раціоналізму, освіти, пошуку кращих моделей державного управління, які б призвели до соціально-економічного зростання та поліпшення життєвого рівня населення країн. Процес

реформ в Австрійській та Російській імперіях другої половини XVIII ст. в історіографії йменують політикою «освіченого абсолютизму» і пов'язують насамперед із реформами Марії Терезії та її сина Йосифа II (називали «імператором-революціонером») для габсбурзьких територій і політикою Катерини II (йменували «філософом на троні») для російських земель. Порівняння завдань, які ставилися правителями для модернізації країн, методів, котрі вони обирали для досягнення поставлених цілей, до яких вони прийшли результатів, і є питанням розгляду.

Народи, які мешкали в Австрійській та Російській імперіях, перебували на різних рівнях економічного, суспільного, культурного розвитку, мали різний політичний статус. Наприклад, німці, чехи, угорці, хорвати в Австрійській імперії мали певну автономію, тоді як народи в Росії не мали ніяких політичних прав. У другій половині XVIII ст. в австрійських і чеських землях спостерігався економічний підйом, регламентувалися повинності селян, дворянство, крім Угорщини, сплачувало податки, станове самоврядування окремих земель замінялося бюрократичним управлінням.

Різний в імперіях був характер централізації. У Росії, яка розвивалася як унітарна держава, реформування торкалося насамперед підвищення ефективності уже існуючого державного апарату влади. Габсбургам, які почали реальні кроки щодо централізації лише з середини XVIII ст., ще тільки треба було уніфікувати податки, законодавство, адміністрацію, судову систему тощо. Істотними були відмінності провінцій Габсбурзької імперії (за автономією, мовою, культурою), що ускладнювало модернізацію. Якщо Австрія і Чехія були близькими до європейської цивілізації, то Галичина, основна частина Угорщини та слов'янські провінції імперії були відсталими.

У результаті форсованої централізації в Габсбурзькій імперії перекроювалися провінції та землі, обмежувалося місцеве самоврядування, повсюдно впроваджувалася німецька мова. За правління Йосифа II припинялася практика коронуватися королем у чеській та угорській столицях і корона св. Вацлава і корона св. Стефана та інші атрибути влади були перевезені до Відня. Все це зачіпало інтереси регіональних еліт, в яких саме в другій половині XVIII ст. формувалися паростки національної ідентичності. Як наслідок, наприкінці правління Йосифа II від нього відвернулися прихильники реформ і загалом політика «йосифінізму» зазнала поразки.

Якщо Катерина II розуміла різницю між теоретичними викладками реформ, які вона відобразила в «Наказі», і практикою управління Росією, то

Йосиф II вважав, що достатньо переконати підданих у справедливості проведених реформ, і будь-які нововведення будуть схвально сприйняті.

Соціальною базою реформ у Росії було дворянство, задоволення інтересів яких багато в чому визначало характер реформ. Губернська реформа (1775), «Жалувана грамота дворянству» (1785), підвищували роль дворянства в управлінні, судах, із них формувалося чиновництво, вони мали привілеї (звільнялися від подушної податі, рекрутської повинності, тілесних покарань, мали право володіти землею, надрами, кріпаками тощо). Купецтво і заможні городяни згідно з «Жалуваною грамотою містам» (1785 р.) формувалися в окремий стан відмінний від інших городян, що об'єктивно перешкоджало зародженню буржуазного суспільства. Нерозвиненість традицій станової опозиції самодержавству перетворювало російське дворянство як і купецтво у вірних союзників центральної влади.

У монархії Габсбургів дворянство насамперед Угорщини мало певну економічну базу й політичні механізми проведення самостійної щодо центральної влади політики. Соціальна база реформ Йосифа II була розмита, він діяв в інтересах «загального блага», не надаючи перевагу жодному зі станів, що мало як переваги (до середини 80-х років XVIII ст. його підтримували передові дворяни, які розуміли хибність збереження станових привілеїв для проведення успішних реформ, протестанти, інтелігенція, котрі не мали доступ до державної служби), так і причини подальших невдач.

На практиці австрійська бюрократія була ефективнішою за російську. Вона допомагала створенню верхівки «середнього класу», близького, але не ідентичного дворянству. На державну службу активно залучалася інтелігенція, представники непривілейованих станів. Освітня реформа дозволила великій кількості осіб німецького походження (чехам, полякам) зайняти чиновницькі посади. Основи російського чиновництва були закладені Петровським «Табелем про ранги» від 1721 р, за якими мала значення вислуга поряд із знатністю, виплата платні замість наділення землею, зближення осіб низького й високого походження. Реформи Петра I ввели чіткі умови кар'єрного росту еліти, які проте далеко не відразу замінили родові й сімейні принципи просування по службі. Представники знаті продовжували займати вищі посади навіть у XIX ст.

Незважаючи на відмінності, Російська імперія та Габсбурзька монархія мали низку спільних рис. Обидві держави були величезними, континентальними, мілітарними, бюрократичними, поліетнічними, багатоконфесійними, переважно землеробськими імперіями. Австрійська модель будівництва імперії передбачала

приєднання земель насамперед у результаті шлюбів, а відносини між Віднем і периферією ґрунтувалися на договорах, що гарантували місцевій еліті дотримання їхніх історичних прав (на відміну від Росії, яка приростала територіями переважно шляхом завоювання). Основним пріоритетом правителів імперій було прагнення мати статус великої європейської держави, розуміння проведення соціальних та економічних реформ, щоб догнати країни Західної Європи, котрі вже стали на шлях буржуазної модернізації, і бути спроможними вести війни, як один із головних чинників на той час досягнення зовнішньополітичної переваги.

Австрійська і Російська імперії були віддалені від головних центрів європейського фінансового життя, індустрії й торгівлі. Хоча Габсбурзька монархія була набагато ближче Європі в культурному, історичному і географічному сенсі, ніж далека Росія. До початку ХХ ст. обидві імперії почали наздоганяти європейських конкурентів, але при цьому рівень добробуту, письменності, індустріалізації й урбанізації у німецьких і чеських провінціях Габсбургів був значно вищий, ніж у будь-якому регіоні Росії. У ХVІІІ ст. щоб скоротити цей розрив, і Габсбургам, і Романовим доводилося позичати ідеї, техніку і навіть людей у протестантській Європі.

Представники австрійської та російської імперських еліт поділяли схожі цінності та погляди, походили з одного і того ж соціального та культурного середовища, вели подібний спосіб життя. Починаючи з ХVІІІ ст. обидві еліти потрапили під вплив просвітництва та романтизму. Вони читали ті самі книжки, одягалися схоже, однаково проводили час і дозвілля.

Спільними ознаками модернізаційних перетворень на територіях Габсбурзької та Російської імперії другої половини ХVІІІ ст. можна назвати такі: використання ідей раціоналізму та освіти як ідеологічної бази, що йменується в історіографії як «просвітницький абсолютизм»; активна законодавча та законотворча діяльність; спрощення системи управління через централізацію, бюрократизацію державного апарату; уніфікація судової системи; протегування торгівлі та підприємництву через політику фізіократії, меркантилізму, фритредерства; заохочення наук, опіка культури, удосконалення системи освіти, широка благодійницька діяльність та ін.

*Катерина Москальчук,
аспірантка кафедри історії України
та всесвітньої історії,*

Центральноукраїнський державний університет імені В. Винниченка

ПОРАЗКА ПІВДЕННОГО ФРОНТУ ВЛІТКУ 1941 РОКУ:

ЧОМУ А. ГІТЛЕР ТА Б. МУССОЛІНІ ПРИЇЗДИЛИ В УМАНЬ?

На початку серпня 1941 року частини 17-ї німецької армії та 1-ї танкової групи Е. фон Кляйста знищили оточені залишки 6-ї та 12-ї радянських армій в районі сіл Підвисоке, Нерубайка, Копенкувате на Кіровоградщині. Вперше від початку Східної кампанії в роки Другої світової війни, Вермахту вдалось знищити два потужні радянські угруповання та захопити у полон командувачів армій. В історіографії ця подія відома як «Уманська битва» або «Уманський мішок» [1, с. 66].

Розгром 6-ї та 12-ї армій дозволив німецьким з'єднанням закріпитись вздовж правого берега Дніпра, відкривши тим самим шлях на Київ та Донецького промислового басейну. Саме успіхи групи армій «Південь» стали ключовими у подальшій реалізації плану «Барбаросса» [2].

Після розгрому «Уманського оточення» А. Гітлер виявив бажання особисто відвідати Східний фронт, запросивши і свого союзника Б. Муссоліні.

Італійський експедиційний корпус «в Росії» під командування генерала Джованні Мессе входив до складу 11-ї німецької армії. Після подій в районі Умані, корпус був переданий до складу 1-ї танкової групи Е. фон Кляйста [3, с. 100].

Б. Муссоліні був не менш зацікавлений у війні з СРСР, оскільки йому потрібно було реабілітувати, в очах А. Гітлера, італійську армію після поразки війни з Грецією. Окрім цього, Італія відчувала брак природних ресурсів.

28 серпня 1941 року німецько-італійська делегація прибула до Умані. Після інспекції військ Г. фон Рунштедта, А. Гітлер та Б. Муссоліні відвідали італійський експедиційний корпус, який дислокувався поблизу села Легедзине [3, с. 103]. Після повернення до Растенбургу представники МЗС Німеччини та Італії склали офіційне комюніке в якому підкреслювалась виняткова роль диктаторів у встановленні нового світового порядку та їх роль у боротьбі з більшовиками [4].

Спогади очевидців та наявні фото і відео матеріали демонструють, що під час поїздки на фронт А. Гітлер відчував себе тріумфатором, залишаючи у тіні Б.

Муссоліні. На той час італійські частини виглядали менш ефективними за німецькі з'єднання.

Для А. Гітлера поїздка до Умані стала спробою упевнитись у власному рішенні змінити першочерговий план війни з СРСР. 28 серпня 1941 року за його наказом в напрямку Києва рушили війська Г. Гудеріана. Окрім цього, приїзд диктатора став потужним ідеологічним інструментом на окупованій території. Для Б. Муссоліні рішення відвідати фронт носило суто прагматичний характер, він потребував ресурсів і не бажав залишатись в тіні свого союзника.

Список використаних джерел

1. Москальчук К., Чорний О. Фотознімки полонених в «Уманському котлі» радянських воєначальників у серпні 1941 року як джерело інтерпретації воєнно-історичних подій. *Воєнно-історичний вісник*. 2024. № 50 (4). С. 66-78.
2. План «Барбаросса». 18 декабря 1940 г. Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945. Frankfurt a/M., 1962. S. 84-88.
3. Maria Teresa Giusti. La campagna di Russia 1941 – 1945. Societa editrice il Milano, Bologna, 2016. 363 p.
4. Der Duce an den Führer. Völkischer Beobachter. № 243. 31 August. S.1.

*Володимир Мосора,
аспірант,*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
**ВКАЗІВКИ НІМЕЦЬКОЇ ВЛАДИ ПРИМУСОВИМ ГАЛИЦЬКИМ
РОБІТНИКАМ В НІМЕЧЧИНІ У 1941–1944 РР.
(НА МАТЕРІАЛАХ ТИЖНЕВИКА «ВІСТІ»)**

При вивченні політики вивезення населення Галичини варто згадати пресу, яка виходила для робітників у Німеччині. У цих виданнях розміщували розпорядження та оголошення нацистської влади стосовно змін до умов праці на німецьких підприємствах. Одним із таких видань був тижневик «Вісті», який виходив до початку окупації Берліну. На сторінках цієї газети розміщувались оголошення від Німецького Фронту Праці (НФП). До прикладу, у статті «Говорить Німецький Фронт Праці» [1] описано основні напрямки праці НФП та його відношення до робітників із території дистрикту Галичина. Окрім того, розміщено інформацію про важливість газети «Вісті» для українських робітників. «Поява тижневика «ВІСТІ» має завданням закріпити ще тісніший зв'язок між НФП й українським робітництвом та ще краще посилити працю Українських Обласних Зв'язкових. «ВІСТІ» є тому голосником Німецького Фронту Праці. Важні постанови та розпорядки про організацію праці, що торкаються закордонного робітництва у Великонімеччині взагалі та

українського робітництва з Г.Г. зокрема, будуть обговорювані та пояснювані дотичними чинниками НФП» [1, с. 3].

Поряд з тим, на сторінках тижневика «Вісті» розміщено статті про діяльність дотичних до НФП організацій. Зокрема, у статті «Українська Установа Зв'язку при Уряді для організації Праці Н.Ф.П.» [2] розміщено дані про вказану установу, яка діяла під керівництвом НФП та займалась справами робітників у Німеччині. «При Уряді для Організації Праці НФП у Берліні існує «Українська Установа Зв'язку». Крім цього, при Обласних управах НФП є назначені при Головних Відділах для Організації Праці т. зв., Українські Обласні Зв'язкові, які звичайно опікуються однією областю, натомість там, де працює мале число українців, вони опікуються кількома областями. Цю систему розвивають даліше вниз у цей спосіб, що в кожному підприємстві, чи так у кожному таборі, в якому знаходиться більше число українських робітників, існує один український фабричний або таборовий зв'язковий. Про опікунську працю НФП, як також Української Установи Зв'язку та Українських Обласних Зв'язкових будемо постійно подавати звідомлення» [2, с. 3].

Окрім того, на сторінках «Вістей» розміщено розпорядження від міністерства фінансів у сфері податків щодо робітників із території дистрикту Галичина. «Розпорядком державного міністра фінансів з дня 10. 12. 1942 (оголошеним у Державнім Віснику Законів 1942, ч. 124, е. 682) постановлено, що всі українські робітники з Генерального Губернаторства з львівським дистриктом включно мають бути від дня 1 січня 1943 р. трактовані під податковим оглядом зовсім так само, як усі інші закордонні робітники в Німеччині. Це значить, що всі ті українські робітники, які були дотепер обов'язані платити 15 % суспільно-вирівняльної данини, від Дня 1 січня 1943 р. вже більше її платити не будуть» [3, с. 3].

У статті «Для українських робітників, що їдуть на відпустку, про перевіз грошей до Генерал-Губернаторства» [4] описано особливості процедури відправки заробітних коштів робітників до власних сімей. «Кожен український робітник і службовець із Генерал-Губернаторства, що правильно і за згодою приналежного уряду праці виїжджає на відпустку до Генерального Губернаторства, має право перед своїм виїздом на відпустку до дому набути злоті за всі заощаджені в Німеччині гроші та перевезти ці злоті через границю до Генерального Губернаторства. Набувати злоті можна в Німеччині в Дрезденер Банк, у Вартегау – в Остбанк у Позені, в Остмарк в Лендербацк у Відні, або у філіях цих трьох банків. На домагання банків кожний робітник і службовець

мусить виказатися посвідкою одержання заробітної платні або іншими прилогами, що гроші, які вимінює він на злоті, походять із заробітних ощадностей. Банки можуть відмовити виміни грошей, якщо вважатимуть, що предложена посвідка чи прилети не вистачають. Кожен робітник чи службовець має одержати від банку, в якому вимінює він німецькі гроші на злоті, посвідку, в якій буде зазначене ім'я робітника і вписана сума вимінених грошей. Цю посвідку треба на границі на домагання граничних службовців показати і віддати. Якщо до Генерал-Губернаторства вибирається з якогось підприємства більше робітників, то і, щоб забезпечити старанну і скору виміну ощадностей на злоті, мають керівники підприємств порозумітися з уповноваженими до виміни банками завчасу, щонайменше 14 днів перед виїздом робітників» [4, с. 3]. Це не єдині оголошення про пересилку заробітних коштів. Також, можна навести подібну інформацію з статті «Для рільник і промислових робітників з Генерального Губернаторства відносно пересилки заробітних ощадностей до родинного місця» [5]. Проте, на відміну від попередньої статті, у ній описані вказівки щодо особливостей заповнення бланку для пересилки заробітних коштів до власних домівок [5, с. 3].

Також на сторінках тижневика «Вісті» розміщували інформацію про процедуру отримання відпустки. Однією із таких статей є «Для українських промислових робітників, що їдуть на відпустку до Генерал-Губернаторства» [6]. У ній описано основні обов'язки, яких повинні були дотримуватися робітники при отриманні відпустки. «1. Про точний час від'їзду і приїзду відпусткового транспорту повідомить усіх українських робітників, що їдуть на відпустку, керманіч підприємства, в якому вони працюють. Перед від'їздом одержать всі точний плян подорожі до Генерал-Губернаторства. 2. Керманічі підприємства мають кожному учасникові транспорту дати подорожні документи, т. зв. відпустковий лист і карту їзди. Подорожні документи треба старанно переховувати і на домагання властей показати. 3. Кожний учасник транспорту має взяти зі собою стільки харчів, щоб вистачили підчас подорожі до Генерал-Губернаторства туди й назад. 4. Взяти з собою можна стільки клунків (валізок, чемоданів), скільки поміститься над сидженням в переділі вагону. Не вільно заставляти клунками переходу вагону. На границі Генерал-Губернаторства буде переведена ревізія клунків. 5. Відпустковим транспортом завідує керманіч транспорту. Кожний учасник транспорту є обов'язаний йому поєднуватись. 6. Під час їзди треба уважати на порядок і чистоту в переділах, в переходах і кльозетах вагонів, заховуватись пристойно і спокійно, не кричати й не

галасувати. Без дозволу керманіча транспорту невільно нікому висідати на стадіях, де задержується поїзд. 7. Не вільно брати зі собою німецьких грошей. Рейхсмарки треба виміняти на злоті перед виїздом на відпустку. Як це робити довідаєтесь від керманіча підприємства. 8. Вдома маєте заховуватись з гідністю українського робітника, що працює в Німеччині і не давати причини до непорозумінь зі земляками та властями. 9. Хто ще не має досі українського документу, хай звернеться під час відпустки до місцевого Українського Допомогового Комітету і, долучивши дві знимки, попросить про виставлення виказки. 10. Український промисловий робітник, що виїздить на відпустку до Генерал-Губернаторства, є обов'язаний вернутися по відпустці безумовно на дотеперішнє місце праці. Хто не вернеться з відпустки, наражується на переслідування зі сторони німецьких властей і втратить всі права українського робітника, які набув у Німеччині» [6, с. 3].

Німецька влада також розміщувала на сторінках «Вістей» заклики із заборонами для робітників. Зокрема, у статті «Українським робітникам в Німеччині до відома» [7] опубліковано залик до робітників про заборону вступу до лав дивізії СС Галичина. «Військова Управа Галичина повідомляє: 1. Українським робітникам в Німеччині, де б вони там не працювали, не вільно голоситись як добровольцям до Дивізії Галичина, бо їхня праця для справи ведення війни не менше важна, як участь вояка у збройній боротьбі. 2. Так само не вільно українським робітникам, що приїхали на відпустку з Німеччини, голоситись як добровольцям до Дивізії Галичина. Всі вони мусять по скінченні відпустки вертатись до своїх місць праці. Хто не вернеться, буде потягнений до відповідальности. Також буде переведена провірка, хто дійсно зголосився і дістав покликання» [7, с. 3].

Отже, публікації тижневика «Вісті» є вагомим джерелом для дослідження вказівок німецької влади галицькому населенню, працю якого використовували на підприємствах Німеччини в 1941 – 1944 рр. На сторінках видання можна побачити безліч розпоряджень, якими інформували галицьких робітників про зміни щодо їхньої робітничої діяльності на території Німеччини. Також, у тижневику розміщено оголошення та заборони, які накладались на людей у повсякденному житті робітників.

Список використаних джерел

1. Говорить Німецький Фронт Праці. Вісті. № 1. 07.01.1943 р. Берлін. с. 3
2. Українська Установа Зв'язку при Уряді для організації Праці Н.Ф.П. Вісті. № 1. 07.01.1943 р. Берлін. с. 3

3. Важне для всіх українських робітників з Генерального Губернаторства. Нове урегулювання податкового і працевправного трактування українських робітників з Генерального Губернаторства. Вісті. № 1. 07.01.1943 р. Берлін. с. 3
4. Для українських робітників, що їдуть на відпустку, про перевіз грошей до Генерал-Губернаторства. Вісті. № 2. 14.01.1943 р. Берлін. с. 3
5. Для рільник і промислових робітників з Генерального Губернаторства відносно пересилки заробітних ощадностей до родинного місця. Вісті. № 3. 21.01.1943 р. Берлін. с. 3
6. Для українських промислових робітників, що їдуть на відпустку до Генерал-Губернаторства. Вісті. № 3. 21.01.1943 р. Берлін. с. 3
7. Українським робітникам в Німеччини до відома. Вісті. № 37. 16.09.1943 р. Берлін. с. 3.

*Артур Мочалін,
архівіст I категорії відділу
використання інформації документів,
Державний архів Київської області*

РЕКОНСТРУКЦІЯ ТЕПЛОГО ХРАМУ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

1869 – 1871 РР.: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ

(ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Тепла або Мала Софія – одна з головних будівель Софійського монастирського ансамблю, розташована навпроти південного фасаду Софійського собору в м. Києві. В офіційних документах ХІХ ст. Мала Софія найчастіше називалася «Теплим храмом». До нинішнього часу практично не досліджено окремі аспекти історії цієї споруди, зокрема процес її реконструкції наприкінці ХІХ ст. На жаль, наукові роботи стосовно реконструкції Теплового храму обмежуються лише коротким нарисом, згідно зі змістом якого зазначені дата початку реконструкції у 1872 р. та ім'я її архітектора М. Є. Юргенса.

Мета цієї статті – вивчення та аналіз причин і процесу реконструкції Теплового храму на основі документів фонду Ф-17 «Київське губернське церковно-будівельне присутствіє при Київському губернському правлінні, м. Київ», що зберігається у Державному архіві Київської області, для визначення: причин реконструкції, головного ініціатора будівельних робіт, архітектора, ходу будівництва, років проведення реконструкції. Зазначимо, що ці документи раніше не залучалися до наукового обігу.

Дерев'яна трапезна з церквою, освячена на честь св. Федора Стратилата, вперше згадується в 1682 р. За описом 1695 р. вона значиться як «тепла». На плані полковника Івана Ушакова того ж року зображено двоповерхову будівлю, нижній поверх якої кам'яний, а верхній – дерев'яний. Високий гонтовий дах

трапезної мав характерну для «московського стилю» архітектури «бочкоподібну» форму [1, с. 49]. Споруда була зруйнована під час пожежі 1697 р. [2, с. 10], проте глибокі підвали з підземними галереями та стіни нижнього ярусу були використані при будівництві нової трапезної. За стилістичними ознаками збереженої частини дослідники припускають, що спочатку будівлю зводив Сава Яковлев, який у той самий час надбудовував другі поверхи галерей Софійського собору.

Між 1722 і 1730 рр., при митрополитові Київському Варлаамі, на основі старих стін споруджено двоповерхову кам'яну будівлю. У її нижньому поверсі знаходилася трапезна палата з церквою Воскресіння св. Лазаря та кухнею, а у верхньому – комора для продуктів харчування та церковного начиння. Поверхи з'єднували гвинтові сходи в прибудованій вежі. Над церквою була побудована лазня, а перед входом із північного фасаду – тамбур. Близько 1769 р. архітектор Іван Григорович-Барський здійснив реконструкцію трапезної, під час якої з'явився фронтон на західному фасаді. В 1786 р. у зв'язку з відчуженням церковних земель на користь держави, згідно із маніфестом Катерини II від 26 грудня 1764 р., про секуляризацію монастирських земель, Софійський монастир було скасовано і потреба у трапезній зникла, тому митрополит Київський Євгеній (Болховітінов) обладнав замість неї зимовий собор в ім'я Різдва Христового. Роботи, якими керував архітектор Андрій Меленський, завершилися освяченням храму 12 листопада 1822 р. [2, с. 93].

У другій половині 1860-х років назріла необхідність провести реконструкцію споруди. В листі Київського генерал-губернатора О. М. Дондукова-Корсакова до Київського цивільного губернатора М. К. Катаказі було вказано ряд підстав для перебудови приміщення, зокрема: Теплий храм, влаштований з колишньої чернечої трапезної при кафедральному Софійському соборі в Києві, визнавався «вкрай незручним для здійснення богослужіння у святкові дні, як по тіснязі своїй, так і по темряві від нестачі світла». Для усунення цих вад було доручено архітектору М. Є. Юргенсу скласти проект та кошторис на прибудову до існуючої будівлі Теплого храму двох бокових віттарів [3, с. 1, 2].

Початок будівельних робіт з реконструкції храму має точну, документально підтверджену дату, а саме 12 серпня 1869 р. [4, с. 10]. Проте відомо, що планувалися вони кілька років, але розпочатися не могли переважно через нестачу коштів. Про це свідчить лист губернатора Київської губернії М. П. Ейлера від 14 квітня 1867 р. до митрополита Київського та Галицького

Арсенія (Москвіна). У ньому серед іншого вказано, що ще колишній губернатор Київської губернії М. Г. Казнаков (1864–1866 рр.), надсилав міністрові МВС П. О. Валуєву (1861 – 1868 рр.) проєкт та кошторис для вирішення питання щодо реконструкції Теплового храму, але останній відмовив у клопотанні, мотивуючи тим, що коштів було недостатньо [3, с. 32 – 36].

Головним ініціатором реконструкції храму був митрополит Київський та Галицький Арсеній (Москвін). Разом із тим варто зважати, що на той час митрополити Київські мешкали при Софійському соборі в зимовий період року і особисто проводили у стінах Теплового храму церковні служби. Крім згаданого вище листа Київського губернатора М. П. Ейлера (1867 р.) [3, с. 28], про це також прямо свідчить лист від 7 листопада 1870 р. Київської духовної консисторії до Київського губернського церковно-будівельного присутствія. В ньому, зокрема, йдеться про те, що митрополит Київський та Галицький Арсеній (Москвін) включив до числа членів особливого комітету з нагляду за будівництвом своїх представників: ключаря собору протоієрея Миколу Ослобліна та протоієреїв Василя Каменського і Михайла Богданова [3, с. 95, 95 зв.].

Проблемним також є питання про особу архітектора реконструкції Теплового храму. Незважаючи на те, що прийнято вважати архітектором реконструкції М. Є. Юргенса, однак маємо підстави стверджувати, що він у дійсності був лише автором первісного проєкту та кошторису 1866 р. Із невідомих достеменно причин, щодо яких можна тільки робити припущення, усім подальшим: складанням кошторису, наглядом за будівництвом, поданням різноманітних рапортів і звітів про хід робіт із реконструкції до Київського церковно-будівельного присутствія, а також отриманням грошових коштів для оплати матеріалів та проведенням будівельних робіт, займався київський губернський архітектор М. С. Іконніков [3, с. 24, 25 – 27].

Саме завдяки кошторисним документам реконструкції будівлі, складеним М. С. Іконніковим, можна простежити процес реконструкції Теплового храму [3, с. 24]. Кошторис містить тринадцять розділів, які в свою чергу мають від одного до кількох пунктів. Документ схематично являє собою таблицю, розділену на чотири колонки. У першій – «Опис робіт» – архітектор вказував назву видів робіт із докладним їх описом. Друга колонка – «Робітник в один день» – поділена навпіл: у першій частині «Число» зазначена кількість необхідних працівників, у другій частині «Посилання на урочні положення» зроблено посилання на тодішній аналог того, що сьогодні називається «будівельні норми». У третій колонці – «Найменування матеріалів» – міститься номенклатура будівельних

матеріалів. Четверта колонка – «Матеріали» – поділена на дві частини, у першій з яких вказано кількість матеріалів, необхідних для перебудови, а в другій архітектором зроблені примітки до відомостей попередньої частини [3, с. 2 зв.].

Орієнтовна вартість усіх матеріалів за кошторисом, складала 3891 рублів 74 копійки. Довідкові ціни були взяті М. С. Іконніковим із відомості, наданої Київському губернському управлінню Київською міською думою у при рапорті від 23 червня 1864 р. [3, с. 19 зв.].

Згідно із кошторисом на реконструкцію, планувалося залучити робітників різних будівельних спеціальностей у такій кількості: 141 столяра, 336 теслярів, 385 мулярів, 12 ковалів, 15 молотобійців, 27 покрівельників, 15 склярів, 57 пічників, 225 штукатурів, 141 маляр та 672 різнороби. Транспортні роботи мали здійснювати 14 однокінних підвод. Витрати на заробітну плату робітників на час будівництва становили 1963 руб. 60 коп. Всього на реконструкцію Малої Софії було витрачено 5855 руб. 34 коп.

Ретельно сплановане проведення реконструкції Теплового храму, однак, не обходилося без несподіванок. Так, 25 жовтня 1870 р. М. С. Іконніков доповідав, що на місці, де проводилися будівельні роботи, утворилася велика яма площею близько 9 квадратних сажнів, яка досягла стіни будівлі. При цьому частково просів фундамент церкви, обвалився третій простінок, впало кам'яне склепіння підземного ходу, що йде з підвалу у напрямку до Софійського собору. Сталося це, на думку архітектора, через те, що місце руйнування було у низині, тому там протягом п'яти днів збиралася дощова вода. Сума відновлення простінка та фундаменту оцінювалася М. С. Іконніковим у 150 рублів [3, с. 112]. Наслідки обвалу були ліквідовані досить швидко. Так, у протоколі від 20 листопада 1870 р., складеному комітетом з нагляду за будівництвом, до якого входили київський губернський інженер Проскуряков, ключар собору протоієрей Микола Ослоблін, протоієрей Василь Каменський, протоієрей Михайло Богданов та М. С. Іконніков. Також в ньому зазначалося, що проблема вирішена [3, с. 112, 112 зв.].

Прийняття в експлуатацію Теплового храму Київським губернським Духовним присутством відбулося 28 листопада 1871 р. [5, с. 102].

Отже, опираючись на виявлені документи, можна стверджувати, що причини реконструкції Теплового храму були ті, що він визнавався «вкрай незручним для здійснення богослужіння у святкові дні, як по тіснєві своїй, так і по темряві від нестачі світла». Головним ініціатором реконструкції храму слід вважати митрополита Київського та Галицького Арсенія (Москвіна). Архітектором був київський губернський архітектор М. С. Іконніков.

Реконструкція Теплового храму розпочалася 12 серпня 1869 р. та закінчилася 28 листопада 1871 р.

Список використаних джерел

1. Алферова Г.В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века Киев. Издательство «Наукова думка». 1982.
2. Нікітенко Н. Софія Київська. Путівник. Київ, 2016. Національний заповідник «Софія Київська».
3. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф-17. Оп. 1. Спр. 434.
4. ДАКО. Ф-17. Оп. 1. Спр. 1017.
5. ДАКО. Ф-17. Оп. 1. Спр. 727.

Вікторія Никитенко,

аспірантка історичного факультету,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УРЯДОВІ СПРОБИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ДРІБНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕФОРМИ

1861 року російський імператор Олександр II підписав указ про скасування кріпацтва та низку законів, які регламентували цей процес. Це була дуже важлива подія для Російської імперії загалом і для тієї частини України, яка перебувала в її складі. У результаті реформи селяни отримали можливість займатися не тільки сільськогосподарською діяльністю, а й розвивати власні підприємства. Скасування кріпосного права стало початком модернізації Російської імперії. Такі радикальні дії вимагали подальших змін як в економічній, так і суспільній сфері життя [1, с. 134].

Подальше реформування сільського господарства пов'язане із столипінською аграрною реформою, початком якої вважають указ від 9 листопада 1906 р. Згідно з ним кожен домогосподар-общинник отримував право закріпити свій наділ в особисту власність.

Основні елементи реформи П. Столипіна – ліквідація черезсмужжя, вихід на хутори й відруби, розвиток кооперації, меліорація сільськогосподарська освіта, організація селянського кредиту – сформувались в період 1902 – 1905 рр. [2, с. 62].

Ключову роль у втіленні ідей аграрного реформування відіграли дві урядові комісії: міжвідомча Особлива нарада щодо потреб сільськогосподарської промисловості та Редакційна комісія з питань селянського законодавства Міністерства внутрішніх справ. До 1904 р. ці дві організації досягли згоди щодо основних напрямів реформи [2, с. 62.]

Першим законодавчим актом, який регулював діяльність ощадно-позичкових товариств був «Зразковий статут» 1871 року. У 1895 році розпочався процес регулювання діяльності кредитних товариств. Однак основним законодавчим актом, на основі якого формувалися правові акти щодо дрібного кредиту епохи столипінських реформ було затверджене імператором «Положення про установи дрібного кредиту» від 7 червня 1904 року [5, с. 60].

Законодавчі акти кінця XIX – початку XX ст. регулювали лише найважливіші моменти в функціонуванні кредитної кооперації. Це загальні положення, операції установ дрібного кредиту, облаштування установ дрібного кредиту, керівництво справами дрібного кредиту [5, с. 60].

Відповідні норми права уточнювалися у «Зразкових статутах». У них визначався порядок формування основного капіталу; дозволені операції; порядок кредитування членів товариства та умови повернення позичок; порядок звітності та зберігання наявних коштів; склад правління кооперативу; обов'язки окремих його органів та порядок закриття установи. Після введення в дію закону від 7 червня 1904 року в зразкові статuti ощадно-позичкових товариств циркулярами Міністерства фінансів від 14 вересня 1905 року, 24 листопада 1905 та 14 березня 1911 року були внесені зміни, якими було уніфіковано дрібний кооперативний кредит [5, с. 60].

Але інтенсивний розвиток сільськогосподарської кооперації відбувався після уведення в дію реформ С. Вітте та П. Столипіна. С. Вітте був на чолі Міністерства фінансів Російської імперії у 1892 – 1903 рр. Під час перебування його на цій посаді відбулася грошова реформа 1895 – 1897 рр., яка стабілізувала російський карбованець та вивела Росію в фінансовому питанні на однаковий рівень з іншими європейськими державами. Багато країн у XIX ст. перейшли до золотовалютної системи, причиною було зростання товарообігу та розвиток кредиту [3].

Найбільшого розвитку установи дрібного кредиту набули після проведення столипінської аграрної реформи, а контроль за такими установами здійснював Державний банк. Здійснювати кредитування установ дрібного кредиту було завданням Державного банку ще з 1873 р. Але з виданням положення 1904 р. воно отримало більший розвиток. Уже Державний банк міг здійснювати кредитування установ дрібного кредиту шляхом довгострокових позик кредитним товариствам для утворення основного капіталу. Позики повинні були погашатись частковими внесками протягом 13 років з прибутків та

короткострокових кредитів різного роду у вигляді вексельних кредитів і кредитування для видачі позик під хліб [6, с. 20].

Під час впровадження столипінської аграрної реформи дрібна кредитна кооперація зміцніла організаційно та розширила сферу своєї діяльності, активно включившись у посередницькі операції. Завданням посередництва було забезпечення населення сільськогосподарським знаряддям, купівля через їх спілки інвентаря, постачання ремісникам доброякісного матеріалу по доступній ціні [5, с. 62].

Міністерством Фінансів 1906 року було затверджено Зразковий статут земських кас дрібного кредиту. У ньому підкреслювалося, що земська каса дрібного кредиту має на меті полегшити сільським господарям, селянським товариствам виробництво господарських оборотів, а також придбання інвентарю за допомогою забезпечення названих осіб необхідними для того грошовими коштами та сприяння створеним для того установам дрібного кредиту. Ключовою операцією, що здійснювали земські каси, була видача позик [6, с. 21].

Новим напрямом кредитної кооперації в роки столипінських реформ була підтримка дрібних селянських господарств у збуті продукції сільського господарства, особливо зерна [5, с. 62].

У роки реформ окремими нормативними актами регулювався порядок видачі кооперативними організаціями кредитів Департаментом землеробства Головного управління землеробства і землевпорядкування. Так, 31 березня 1911 року було видано циркуляр Головного управління щодо порядку кредитування кооперативів для купівлі ними прокатних пунктів машин і механізмів, які центральна влада стала формувати з метою підтримки індивідуальних селянських господарств, що перейшли від колективного до приватного землеволодіння [5, с. 63].

У зв'язку з наявністю недобросовісних позичальників у товариствах, Комітет у справах дрібного кредиту від 7 травня 1912 року надавав право інспекторам дрібного кредиту за результатом ревізії кредитного чи ощадно-позичкового товариства усувати такого члена правління від своїх обов'язків по керівництву кооперативом [5, с. 64].

Практика функціонування кредитної кооперації показала її ефективність. Позичками в установах кредитної кооперації користувались майже всі верстви тогочасного суспільства: селяни, козаки, міщани, дворяни та різночинці. Але абсолютну більшість членів таких кооперативів складали дрібні товаровиробники з числа селян і козаків [5, с. 64].

Отже, центральні органи державної влади в роки столипінської аграрної реформи запровадили низку нововведень у напрямку вдосконалення правових основ функціонування кредитної кооперації, уособленням якої на українських землях Російської імперії були кредитні й ощадно-позичкові кооперативи. Кредитна політика імперського уряду спрямовувалась на підтримку дрібних сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Богатчук С. С. Аграрна реформа 1861 р. Та її наслідки для економічного розвитку України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 4. С. 129-138.
2. Герасимчук О. М. Реалізація столипінської аграрної реформи в Чернігівській губернії (1906–1917 рр.): дис...канд. іст. наук: 07.00. 01. Чернігів, 2014. 325 с.
3. Ковальов Д. В. Історія сільськогосподарської кооперації в Україні: використання досвіду у сучасному контексті. Ефективна економіка. 2021. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/86.pdf
4. Ковальчук О. В. Кредитні спілки: історія виникнення та правового регулювання в Україні. Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 289-301.
5. Селіхов Д. А. Удосконалення правових основ системи дрібного сільськогосподарського кооперативного кредиту в Україні за часів столипінських реформ (1906–1917 рр). Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 2 (90). С. 59-68.
6. Ткач М. П. Правове регулювання установ дрібного кредиту Російської імперії у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2011. № 1(4). С. 19-22.

Юрій Нікітін,

ректор, доктор історичних наук, професор,

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

РОЛЬ ЗЕМСТВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У РОЗБУДОВІ

ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розвиток ринкових відносин на українських землях у другій половині ХІХ ст. вплинув на усі сторони життя тогочасного суспільства. Зростання ринку вільних робочих рук на селі і в містах сприяло появі цілої низки проблем. Серед них і питання догляду за малолітніми дітьми. Фребелівська ідея суспільного дошкільного виховання знайшла прихильників серед освітян та частини меценатів на українських землях. Результатом позитивного ставлення до ідеї дошкільного виховання стало відкриття сирітських притулків, ясел та дитячих садочків. Вищезгадані заклади спочатку відкривалися і утримувалися за кошти меценатів та громадськості. Державної фінансової підтримки вони не мали.

Дослідники поділяють дошкільні заклади того часу на три типи: для постійного перебування у них дітей; для тих дітей, які приходили лише на певний час (як правило, на день); змішані, де діти жили постійно в притулку, і ті, котрі приходили лише на день. Функціонували притулки окремо для хлопчиків та дівчат [1, с. 62]. Не беручи участі у створенні та фінансуванні дошкільних закладів, держава регулювала їх діяльність. Основним документом можна вважати «Положення про дитячі притулки» (1839 р.). В документі окреслені вимоги не лише до вихователів та приміщень, але й до занять.

Перша згадка про подібний заклад на відноситься до 1839 р. Саме в цьому році згадується перший дитячий ясла-притулок у Полтаві, який функціонував на кошти громадськості та внески членів благодійних товариств. До нього приймали дітей від 3 років з бідних родин. З 1 травня до 1 вересня з 7 години ранку і до 21 години, а у всі інші місяці з 7 ранку до 20 вечора (на безкоштовній основі) [2, с. 145-147]. Ясла-притулок мав свій затверджений статут, зміст якого засвідчував, що метою закладу було виховання здорової і вірнопідданої дитини. Для дітей проводилися заняття із Закону Божого та слухняності, окрім математики, читання, фізичних ігор та іншого.

Реформи другої половини XIX ст. сприяли бурхливому розвитку промисловості та торгівлі. Ці зрушення актуалізували проблему дошкільних закладів. Серед основних чинників їх відкриття представники прогресивної громадськості та самоврядних інституцій бачили такі: вирішення питання дитячої безпритульності під час літніх сільськогосподарських робіт у яких брали участь батьки; відсутність догляду з боку батьків вела до зростання дитячого травматизму, хвороб, пожеж і відповідно до високої дитячої смертності. Так у Золотоноському повіті Полтавської губернії смертність серед дітей, де батьки були залучені на сезонні роботи, становила 50% , зокрема, на липень-серпень період польових робіт. Серед головних причин чиновники відзначали кишкові розлади та безнадзорність дітей [3, с. 89]. Перші дошкільні заклади функціонували за кошт приватних осіб та благодійників. Але вони не були безкоштовними, бо передбачали певну плату за перебування дитини у закладі. Такі садки не були розраховані на дітей пересічних обивателів і охоплювали незначну кількість дітей. Таким чином, вони не вирішували проблеми дошкільного виховання переважної більшості дітей.

Певним лідером по розв'язанню даної проблеми можна вважати земства Полтавської губернії. Так, вже вищезгаданий Олександрівський дитячий притулок на 1 січня 1891 р. відвідувало 80 дітей (з вечірнім відділенням на 30

ліжок) [4, с. 13]. Вихователька з помічницею навчали дітей читанню, письму і різним видам рукоділля, яке могло знадобитися їм у дорослому житті. Розпорядок дня був чітко регламентований і спрямований на підготовку дітей до робочого майбутнього, а дівчат додатково до ведення домашнього господарства. Прокинувшись вранці, діти прибиралися у спальних кімнатах, складали свої речі, молилися, а потім пили чай. Після цього їх розподіляли на групи (старшу і молодшу), ля яких проводилися заняття (з 9 ранку і до обіду). У дообідній час діти навчалися письму, читанню, азам математики, вивчали Закон Божий (два рази на тиждень). Розвиток необхідних життєвих навичок прослідковувався у залученні вихованців до підготовки до обіду (накривали на стіл) та прибирали брудний посуд за собою після прийняття їжі. Розпорядком передбачався обов'язковий сон, після якого передбачалися заняття з рукоділля (шиття одягу, вишивання та інше), а для старших дітей допомога на кухні. Увечері (о восьмій) молодші діти йшли спати, а старші гуляли на подвір'ї. На ніч залишалася лише певна кількість вихованців [1, с. 62]. Подібний розпорядок існував у багатьох яслах з незначними розбіжностями, але однакоvim спрямуванням.

Певна активізація по створенню дитячих ясел припадає на кінець XIX – початок XX ст. У Полтавському губернському земстві питання про організацію і фінансування ясел офіційно було винесено на обговорення у 1896 р. В результаті було відкрито ясла-притулки у містечку Уствиця Миргородського повіту, селі Піски Лубенського повіту, селі Деньги Золотоніського повіту (на їх утримання 1000 руб.). Однак виділені кошти не були «освоєні» у повному обсязі (лише 263 руб. 50 коп.), що не зупинило земців в розумінні актуальності проблеми і важливості її вирішення. Як результат, у 1898 р. Полтавське губернське земство виділило 7000 руб. на організацію дошкільних закладів на теренах губернії. Повільні ж темпи створення ясел у сільській місцевості і нечисельна кількість вихованців в них часто була пов'язана з недовірою селян до новостворених установ через часту недовіру до влади взагалі [5, с. 53]. Збільшення фінансування дозволило земствам відкрити у 12 повітах губернії 56 ясел-притулків (Гадяцькому – 3, Золотоніському – 16, Кобеляцькому – 3, Кременчуцькому – 1, Лубенському – 10, Миргородському – 2, Полтавському – 6, Прилуцькому – 2, Переяславському – 4, Пирятинському – 6, Хорольському – 1) [6, с. 50-51].

На початку XX ст. кількість дитячих літніх майданчиків у Полтаві зростає, а також відкривалися в окремих повітових центрах губернії (Миргород та інші). Серед найбільш відомих полтавських у джерелах згадувалися Кобищанський,

Островський та майданчик у Павленківському саду. Вищезгадані майданчики функціонували безкоштовно щодня (крім суботи) не менше трьох годин на день. Відповідно до затверджених земством інструкцій, якщо на майданчику були присутні діти до 100 осіб, то ними опікувався один вихователь. Якщо ж більше, то інструкцією був передбачений помічник вихователя. Кожний вихованець попередньо проходив медичне обстеження (заводилася медична карта на кожного). Діти поділялися на групи за віком. Для кожної вікової категорії проводилися відповідні заняття та ігри. Інструкції вимагали щоб майданчики відповідали певним вимогам щодо облаштування [1, с. 63].

В Полтавській губернії самоврядні інституції збільшують увагу і відповідно фінансування дошкільних закладів в роки Першої світової війни. Фіксується певна динаміка зростання кількості ясел-притулків у повітах. Якщо у 1914 р. їх кількість становила 82 (відвідувало в середньому 4166 дітей), то в середині 1915 р. вона становила 181 заклад (відвідувало в середньому 8875 дітей). За даними земської статистики у 1915 р. ясла-притулки в губернії відвідало 167738 дитини [7, с. 62].

Керівництво нововідкритих дитячих закладів вважало важливим підвищення кваліфікації вихователів, що працювали з дітьми. Для підняття професійного рівня педагогічних працівників проводилися читання і обговорення спеціальної літератури з питань виховання дітей дошкільного і шкільного віку [8, с. 11-14].

Отже, опрацьовані матеріали дозволяють зробити висновок, що у другій половині XIX ст. на теренах Полтавської губернії відбувався процес поширення прогресивних в той час ідей щодо дошкільного виховання та створення ясел. Частина з яких функціонувала на платній основі, а отже не була доступна для дітей з малозабезпечених родин. Поширення ринкових відносин у другій половині XIX ст. поставило перед новоутвореними самоврядними інституціями питання дошкільного виховання. Об'єднавши зусилля органи місцевого самоврядування, різноманітні товариства та меценати сприяли фактичному зародженню та становленню системи дошкільного виховання. В той же час слід зазначити, що держава фактично відсторонилась від вирішення даної проблеми.

Список використаних джерел

1. Гришко О. І., Клевака Л. П. Становлення і розвиток дошкільної освіти в Полтавській губернії (перша половина XIX – початок XX століття). Наукові записки. Серія педагогічні науки. 2017. Випуск 159. С. 61-68.
2. Павловский И. Детский приют в Полтаве. Киевская старина. 1902. С. 145-147.

3. Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1896 г. Золотоноша, 1897. 255 с.
4. Педагогічна думка, освіта, становлення суспільного дошкільного виховання на теренах України в кінці XIX – XX ст. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0-7.pdf>
5. Жбанков Д. Н. О деятельности санитарных бюро и общественно-санитарных учреждений в земской России. М. 1910. 71 с.
6. Русаневич А. Пособие для устройства в деревнях детских летних яслей-приютов; значение их для народа и подробное описание игр и полезных занятий в приютах. М., 1906. 64 с.
7. Летние детские приюты в Полтавской губернии в 1915 г. (статистические ведомости). Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии. 1916. № 12. С. 62-65.
8. Гармаш В. Становлення та розвиток дошкільного виховання у Полтаві кінця XIX – початку XX ст. Край. 2013. № 111 (липень). С. 11-15.

*Марина Остропольська,
кандидатка історичних наук,
викладачка суспільних дисциплін
ВСП «ТФК ДДАЕУ»
Анастасія Рівна,
студентка ВСП «ТФК ДДАЕУ»*

ФЕРЕНЦ ЛІСТ – ЗАСНОВНИК УГОРСЬКОЇ КОМПОЗИТОРСЬКОЇ ШКОЛИ

Ференц Ліст – угорський композитор, піаніст, педагог, диригент, публіцист, представник музичного романтизму, засновник угорської композиторської школи. Народився 22 жовтня 1811 року біля угорського містечка Шопрон в сім'ї бідного дворянина. Музичної грамоти навчався у Відні. Його педагогами були Черні (навчав гри на фортепіано), Сальєрі, Рейхи і Паєра (навчали композиції).

Ференц Ліст – перший піаніст, який виступав із сольними концертами, завдяки чому заслужив визнання професіоналів і публіки. Попри те, що немає жодного звукозапису гри Ліста, його визнано одним із найвпливовіших піаністів своєї епохи. Також був знаний через свою благодійність: допомагав жертвам стихійних лих, сиротам, навчав безкоштовно талановитих студентів, сприяв фонду пам'яті Бетховена, пожертвував значні кошти на відкриття консерваторії в Будапешті [1].

Батько Ференца Ліста, Адам Ліст (1776 – 1826) служив у князя Естергазі «доглядачем поголів'я овець». Це була почесна й відповідальна посада, позаяк вівці були головним багатством родини Естергазі. Князі підтримували

мистецтво. До 14 років Адам грав на віолончелі в оркестрі князя, яким керував Йозеф Гайдн. Після завершення навчання у католицькій гімназії в Пресбурзі (нині Братислава) Адам Ліст став послушником Францисканського ордену, але через два роки вирішив з нього піти. Він на все життя зберіг дружбу з одним із францисканців, що, як припускають деякі дослідники, надихнуло його назвати сина іменем патрона ордену – Ференцом, а сам Ліст, також підтримуючи зв'язки з францисканцями, у пізні роки життя вступив до ордену. Адам Ліст писав музику, присвячуючи свої твори Естергазі. У 1805 році він домігся свого призначення в Айзенштадт, де була резиденція князів. Там у 1805 – 1809 рр. у вільний, від основної роботи, час він продовжив грати в оркестрі, маючи можливість працювати з багатьма музикантами, які приїжджали туди, у тому числі з Луїджі Керубіні та Людвігом ван Бетховеном. У 1809 році Адам був відісланий до Райдінга. У його будинку висів портрет Бетховена, який був кумиром батька й згодом став кумиром сина [2].

Мати Ференца Ліста – Анна Лагер (1788 – 1866), народилася в Кремсі (Австрія). Осиротівши в 9 років, була змушена переїхати до Відня, де працювала покоївкою, а в 20 років переїхала до брата в Маттерсбург. У 1810 році Адам Ліст, приїхавши в Маттерсбург відвідати батька, познайомився з нею, а в січні 1811 р. вони одружилися.

У жовтні 1811 року народився син, який був їхньою єдиною дитиною. Ім'я, дане при хрещенні, було записано латиною як Franciscus, а німецькою вимовлялося Франц. Частіше використовується угорське ім'я Ференц, хоча сам Ліст, слабо володіючи угорською, ніколи ним не користувався.

З 9-ти років Ліст став виступати з концертами і прославився як піаніст-віртуоз. У період 1823 – 1835 років він проживав і виступав в Парижі. Тут почав свою педагогічну і композиторську діяльність. Ференц Ліст познайомився з Шопеном, Сандом і Берліозом. У 1835 – 1839 роках здійснив подорож по Італії і Швейцарії. Свою майстерність піаніста довів до досконалості. Також він створив принцип програмності – коли музика вигадується для певного способу або сюжету.

До 14 років вже об'їздив практично всю Європу. У 16 років Ліст втратив батька і сам дбав про матір. Уже в 14 років написав одноактну оперу «Дон Санчо» [3].

До 1848 року вів активну концертну діяльність в Європі, після чого осів в Веймарі. Ліст найнявся на посаду придворного капельмейстера і продовжував створювати музичні твори. Ференц Ліст був дуже вразливою особистістю. Через

деякий час його стало розчаровувати навколишнє оточення інтриг і заздрощів. Композитор залишає роботу і знову переїжджає. У 1861 році він проживав в Римі, потім в Будапешті і знову в Веймарі.

В 1865 році композитор приймає абатський сан і присвячує себе педагогічній діяльності. За його ініціативою в 1875 році в Будапешті відкривається Музична академія, в якій Ліст став першим професором і президентом. За своє життя створив понад 1300 творів. Сам Бетховен, послухавши його гру, був зворушений і навіть поцілував хлопчика.

Композитор виділявся аристократичною зовнішністю і користувався у жінок успіхом. У нього були романтичні стосунки з графінею Марі д'Агу, яка на той момент була заміжня. Але бурхливі стосунки закоханих привели до того, що д'Агу пішла від чоловіка і перестала спілкуватися з усіма своїми знайомими. Ференц і Марі вирушили спочатку до Швейцарії, потім до Італії. У них народилося 2 дочки і син. Коли в Угорщині була руйнівна повінь, то композитор вирішив відправитися на Батьківщину, щоб допомогти землякам. Але графиня д'Агу відмовилася їхати з ним. Австрія та Угорщина зустріли Ліста тріумфально. У Відні, після одного з концертів, до нього підійшов Тальберг – давній його конкурент, визнавши перевагу Ліста. В Угорщині Ліст став виразником патріотичного підйому нації. На його концерти дворяни приходили в національних костюмах, підносили йому дарунки. Кошти від концертів Ліст перевів на користь потерпілих від повені [3].

Варто зауважити, що Ференц Ліст приїздив до українських міст, коли подорожував російською імперією. Так, під час своєї подорожі 1847 року композитор дав концерти у багатьох українських містах: у Києві, Чернівцях, Єлисаветграді, Житомирі, Немирові, Бердичеві, Кременці, Львові, Одесі, Миколаєві. Під час гастролей у Києві у лютому 1847 року Ференц Ліст познайомився з Кароліною Вітгенштейн, близька дружба з якою тривала протягом усього його життя. Саме цій жінці композитор присвятив усі свої симфонічні поеми. Кароліна Вітгенштейн мала маєток у Воронинцях Літинського повіту на Поділлі (нині – Вінницька область), у якому гостював Ференц Ліст. Саме тут на теми українських народних пісень «Ой, не ходи, Грицю» та «Віють вітри, віють буйні» він написав п'єси для фортепіано «Українська балада» і «Думка», які увійшли до створеного у 1847 – 1848 роках циклу «Колосся Воронинець».

Але Кароліна була заміжною, і, крім того, ревно сповідувала католицизм. Він захотів з нею одружитися, проте російський імператор і Папа Римський не

давали дозволу на розлучення княгині. Цілих 14 років він жив з нею у цивільному шлюбі. У той період помирає син Ліста і графині д'Агу (у 27 років). Композитор впав в депресію і у нього розвинулися містичні, релігійні почуття. Він вірив, що мистецтво – це інструмент боротьби зі злом і впливу на людей. Його називали засновником майстер-класів для музикантів. Удома він проводив безкоштовні майстер-класи для музикантів з інших країн.

Слід зазначити, що імператор Франц Йосиф в 1859 році звів Ференца Ліста в лицарі. Його повне ім'я відтепер звучало як Франц Ріттер фон Ліст.

Ференц Ліст міг майстерно відтворювати на роялі звучність повного оркестру, а в читанні нот з листа йому не було рівних.

У 1886 році після відвідування музичного фестивалю в Байройті композитор застудився. Застуда прогресувала в важке запалення легенів. З кожним днем йому ставало все гірше: почало боліти серце, набрякали ноги. Ліст не міг пересуватися самостійно. Помер великий композитор Ференц Ліст в місті Байрейт 31 липня 1886 року.

Дочка Ліста Казима була двічі одружена – за піаністом Гансом Бюловом і Ріхардом Вагнером. Померла в 93-річному віці.

Список використаних джерел

1. Джи Дж. «Френц Ліст біографія скорочено та цікаві факти». URL: <https://dovidka.biz.ua/ferents-list-biografiya-skorocheno-ta-tsikavi-fakti>
2. «Френц Ліст». 24 грудня 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86_%D0%9B%D1%96%D1%81%D1%82
3. Джи Дж. «Френц Ліст хронологічна таблиця». URL: <https://dovidka.biz.ua/ferents-list-hronologichna-tablitsya>

Яна Пастухова,
аспірантка кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка
АЛЕКСАНДР ШЕЛЛЕХОВ – БІЛОЕМІГРАТ,
ЯКИЙ ХОТІВ ПРАЦЮВАТИ НА РАЙХ

Після поразки в так званій громадянській війні на території колишньої Російської імперії опозиційні сили були змушені емігрувати за кордон. Погляди емігрантів на подальшу взаємодію з радянською владою розділилися: перша група пасивно очікувала розпаду СРСР, інша група – намагалася прискорити падіння влади більшовиків різними методами. Білоемігранти об'єднувалися в різноманітні групи для організованої діяльності – видавали періодичні видання,

створювали російські школи та співпрацювали з урядами інших країн як радники з питань російської дійсності [1, с. 40].

З приходом до влади Адольфа Гітлера та початком агресивної політики, німецькі спецслужби почали цікавитися російськими білоемігрантами, які перебували на території Райху. В 1937 році в Німеччині було створено Управління у справах російської еміграції, яке прагнуло залучати емігрантів для роботи перекладачами та як членів вербувальних команд серед полонених червоноармійців та на окупованих територіях [2, с. 184].

Після початку війни з Радянським Союзом Альфред Розенберг – очільник імперського міністерства окупованих східних територій – перешкоджав потраплянню російських емігрантів на окуповані території СРСР. Однак, після того, як блицкриг провалився німецькі спецслужби вирішили використовувати всі можливості [3, с. 87-88].

Найбільше з білоемігрантами взаємодіяла військова розвідка Вермахту – Абвер, яка вже після початку операції «Барбаросса» почала створювати спеціальні відділи, найбільшим з яких став «Штаб Валлі», що готував шпигунів-розвідників військового та економічного спрямування.

Саме в економічній сфері хотів співпрацювати Александр Шеллехов. Він народився 4 вересня 1893 р. в Рильську. Освіту здобував у Варшаві та Москві, а у 1916 р. отримав докторський ступінь з економіки. В роки Першої світової війни був мобілізований до лав російської армії. Під час окупації України німецькими військами був представником Українського хлібного центру та водночас займав посаду професора фінансів в Харківському комерційному технікумі, а пізніше був очільником Торгово-промислової палати в Белгороді. Після більшовицького перевороту А. Шеллехов визначив себе як прихильника монархії та воював з Білий рух в армії під керівництвом генерала Врангеля. Під час цієї кампанії займав посади начальника відділу кадрів, судового радника та працював керуючим армійської аптеки. Після розвалу організованого спротиву став людиною без громадянства та був евакуйований до Константинополя, де продовжив свою діяльність в російському посольстві аж до квітня 1921 р..

А. Шеллехов мав сімейні зв'язки в Німеччині – його швагер (чоловік сестри) Алекс Маузер, який був спадкоємцем відомих братів Маузерів та працював на збройному заводі в Оберндорфі на Неккарі куди і запросив пана Шеллехова. Маючи економічну освіту та будучи знайомим з радянською дійсністю, білоемігрант працював експертом з російської сировини. У 1930 році він вирішує змінити місце проживання та вид діяльності – з першого березня

1930 року працює викладачем математики, фізики та географії в місті Іккінг. Після приходу до влади нацистів Шеллехов стає симпатиком НСДАП і вже з 1 травня 1935 р. займає посаду позаштатного викладача російської мови в Райхсшколі НСДАВ у Фельдафінгу [4, арк. 8].

Перебування в нацистському оточенні ще більше посилює антибільшовицькі настрої Шеллехова, тому після 22 червня 1941 р. він вирішує боротися на боці Райху проти більшовиків. В архіві міститься лист від 12 серпня 1941 р. підписаний доктором Шеллеховим направлений в міністерство економіки Райху з 4 анкетами та паспортом для перевірки його політичної надійності [4, арк. 1 зв.]. Яку ж посаду хотів отримати пан Александр? Судячи з внутрішньої документації Міністерства економіки, в якій зазначено про передачу пакета документів від Шеллехова [4, арк. 3], він мав зайняти посаду експерта з мови (перекладача) в економічному управлінні на окупованих територіях. У власній анкеті він зазначив, що добре володіє і усною російською та українською мовами, а також має навички машинопису [4, арк. 5]. Також А. Шеллехов зазначив, що добре знає промислові райони Харківщини, Донеччини, Белгородщини.

Виправдовуючи свої дії професор Шеллехов зазначав, що він народився наполовину росіянином, наполовину українцем і має бажання розбудувати Вітчизну під егідою Райху, а не злочинного більшовицького режиму. Своім обов'язком він вважає те, що він, через своє знання країни, мови, людей та промисловості зможе зробити її зрозумілою та доступною для німецького керівництва.

На підтвердження політичної надійності Александра Шеллехова йому надав характеристику директор школи НСДАП в Фельдафінгу Г. Гьорліц – *«Шелехов політично здоровий і я знаю, що він запеклий ворог більшовизму. Його лекції про радянський лад і більшовицькі умови виявляли цю ворожість. Я думаю, що він підходить для роботи викладача на Сході»* [4, арк. 4].

Згідно датування документів, які збереглися в ЦДАВО ми знаємо, що Шеллехов майже рік чекав на рішення органів безпеки: його анкета датована 21 серпня 1941 р., однак рекомендація директора школи НСДАП була надана раніше – 29 липня 1941 р. з чого робимо висновок, що розпочав процедуру працевлаштування на посаду перекладача Шеллехов ще раніше. І лише 21 травня 1942 р. гестапо надало висновок про перевірку.

В короткому звіті йдеться про те, що за словами керівника осередку партії (очевидно НСДАП) в Іккінгу *«... не зважаючи на своє позитивне ставлення до*

націонал-соціалізму, в душі завжди залишався росіянином і ніколи не буде беззастережно служити інтересам Райху» [4, арк. 9]. Не додало позитивного враження і свідчення мера Іккінга, яка вказав, що претендент був часто брутально нахабним і не достойним позитивної оцінки. Також згадуються проблеми Шеллехова з алкоголем [4, арк. 8].

Очевидно, що перевірка та звіт Гестапо, які були направлені райхсміністру окупованих східних територій Альфреду Розенбергу, який, як ми зазначили вище, не був прихильником залучення емігрантів до роботи на окупованих територіях, вирішили долю участі Александра Шеллехова в роботі перекладачем російської мови – йому було відмовлено.

Таким чином можемо зробити висновок, що погляди, які сформувалися в представників Білого руху в еміграції, дозволяли і навіть заохочували їх до боротьби з більшовизмом шляхом співпраці з нацистською Німеччиною. Таланти таких людей могли стати в пригоді Райху, але на початковій стадії збройного протистояння Німеччини та СРСР Імперська служба безпеки Райху проводила дуже жорстку перевірку, щоб унеможливити залучення ненадійних осіб до роботи з ворогом.

Список використаних джерел

1. Ципкин Ю. Н. Участие российской белоэмиграции в Великой отечественной войне на стороне противников Советского союза. Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем востоке. 2012. № 1. С. 38–41.
2. Бейда О. И. Русские эмигранты-переводчики вермахта на Восточном фронте. 1941–1943 годы. Новая и новейшая история. 2014. № 4. С. 183–190.
3. Цуруганов Ю. Н. Белоэмигранты и Вторая мировая война. Попытка реванша 1939-1945. Москва : Центрполиграф, 2010. 287 с.
4. Дело белоэмигранта-деникина Шеллехова Александра с ходатайством о направлении его на работу в оккупированные Восточные области в качестве переводчика. ЦДАВО. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 165. Арк. 1-9. Оригінал.

*Інна Позднякова,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка*

ЛІТЕРНЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВОМ У 1940-Х РОКАХ

Позаяк функція контролю була однією з основних складників радянського режиму, систему розподілу продовольства слід розуміти як один зі способів контроль над суспільством.

Радянська система розподілу продовольства була дуже бюрократизованою. За нормами постачання продовольчими та промисловими товарами, згідно з коротким довідником затвердженим Наркомторгом СРСР 20 липня 1942 р., все населення ділилося на чотири групи: робітники та прирівняні до них особи, службовці та прирівняні до них особи, утриманці та діти віком до 12 років [1, с. 64].

Робітники та прирівняні до них особи забезпечувалися хлібом за двома категоріями. Ті, що працювали на фабриках, заводах, шахтах, рудниках, копальнях та будівлях за картками 1-ї категорії отримували 800 г хліба, а працівники підсобних підприємств за картками 2-ї категорії – 600 г хліба на день [2, с. 150–151].

Відповідно до постанови Державного комітету оборони СРСР від 16 січня 1944 р. за партійними, радянськими, комсомольськими та господарськими працівниками закріпили, так зване, літерне харчування. Його норми різнилися відповідно до зайнятих посад і позначалися літерами, а не цифрами, що й дало назву цьому виду додаткового постачання. Наприклад, харчування за нормою літер «А» передбачало триразове, а літер «Б» – дворазове харчування за особливими квотами [3, с. 127].

Таким чином, в окремих випадках робітникам або службовцям поряд з отриманням продуктових карток призначали додаткове понаднормове літерне харчування в державних їдальнях – обіди типу «А» (200 г хліба щодня, щомісячно – 6 кг м'яса або риби, 800 г жирів, 15 яєць, 1 л молока) й типу «Б» (200 г хліба щодня, щомісячно – 5 кг м'яса чи риби, 800 г жирів, 10 яєць, 1 л молока). Здебільшого це були представники партійної номенклатури та військового командування [4, с. 53].

Ще одним джерелом забезпечення містян продуктами стали заклади громадського харчування, частка яких у загальному обсязі роздрібного товарообігу збільшилася в УРСР з 13% довоєнного часу до 24% у 1944 р. Це було зумовлене тим, що робітникам та службовцям вигідніше було харчуватися у їдальні, ніж, за умов відсутності необхідного набору продуктів готувати, вдома. Мережа їдалень у визволених містах поступово відновлювалась. Якщо наприкінці 1943 р. на визволеній території УРСР функціонувало лише 1 753 заклади громадського харчування, то вже у лютому 1944 р. їх кількість досягла 2 192, що становило 38,1% від кількості наявних у 1941 р. [5, с. 261].

За таких умов можливість отримати покращене понаднормове (понадлімітне) харчування, набувала вкрай важливого значення. Саме тому

пільгове, літерне харчування представників номенклатури, а серед них й співробітників радянських цензурних органів зберігалося і після завершення війни. Начальники республіканських Головлітів та обллітів забезпечувалися продовольчими та промисловими картками за 1-ю категорією. Начальники окрлітів і міськлітів та завідувачі відділами – за 2-ю категорією [1, с. 69–70].

Начальник Головліту мав постійну літер «А», а рядові співробітники – літер «Б». Бухгалтери, завгосп, секретарі Головліту та обллітів забезпечувалися лише хлібними та продуктовими картками [6, с. 241].

У телефонограмі від 2 травня 1945 р. начальник Головліту УРСР Є. Барланицький наголошував, що начальники обллітів все ще входять до номенклатури ЦК ВКП(б) [7, арк. 19].

У серпні 1945 р. Кіровоградському облліту було збільшено кількість цензорів. Начальник Облліту мав терміново вжити заходів щодо доукомплектування штату відповідними одиницями, а також домогтися від обласних організацій літерного забезпечення новоприбулих працівників цензури апарату Облліту [7, арк. 29].

Втім рядові цензори, які були номенклатурниками нижчого рівня, могли розраховувати на продовольчу допомогу тільки після звернення до виконкому міської ради з відповідним проханням. Їх забезпечення не було стабільним. За необхідності його можна було обмежити. В Державному архіві Кіровоградської області збереглися матеріали листування начальника Кіровоградського облліту з керівництвом Головліту УРСР, що свідчать про деякі проблеми у сфері пільгового забезпечення продовольством працівників Облліту.

Наприклад, у телеграмі адресованій начальнику Облліту зазначено: «На В/№ 121 від 29.08.46 р., у питанні отримання карток на літерне харчування, Головліт допомогти вам не може, оскільки розв'язання цього питання цілком залежить від обласних організацій (обкому та облвиконкому). Область отримує енную кількість літерних карток і розподіляє їх виходячи зі своїх умов. З цього питання вам необхідно домовитися в обкомі КП(б)У чи виконкомі [8, арк. 59].

У звіт Кіровоградського облліту про роботу з кадрами за 1947 рік начальник Облліту констатує: «Станом на 20 грудня 1947 року забезпечення працівників цензури відбувається зі значними перебоями. В апараті Облліту не всі цензори отримують літерне харчування. Один цензор отримує 2-гу категорію. Один із цензорів та начальник спецчастини літерного харчування не отримують взагалі. Забезпечення штатних райуповноважених так само не завжди

задовільне. У деяких районах області їх не включають до складу радпартактиву мотивуючи це відсутністю лімітів» [9, арк. 7].

У цілому ж протягом війни та перших повоєнних років асортимент нормованого постачання продуктами був украй обмеженим. Зміст споживчого кошика, калорійність харчування залежали від кількості карток у родині та рівня заробітної плати. В рамках нормованої системи постачання деякі категорії населення мали преференції. До привілейованої групи належали представники партійної та державної номенклатури, зокрема й працівники цензурних органів на яких поширювалося понаднормове літерне харчування.

Список використаних джерел

1. Сборник важнейших приказов и инструкций по вопросам карточной системы и нормированного снабжения. Ленинград, 1945. 152 с.
2. Кринко Є.Ф. Карткова система і регламентація потреб радянських громадян у 1941–1945 рр. Сумський історико-архівний журнал. 2012. № XVI–XVII. С. 149–155.
3. Цебро О.В. Соціально-побутове забезпечення населення міста Києва (1943–1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 00.07.01. Київ, 2013. 209 с.
4. Генєга Р. Система громадського харчування повоєнного Львова: старі та нові практики. Український історичний журнал. 2019. № 3. С. 49–73.
5. Гальченко С.І. Джерела нормованого постачання міського населення на визволеній території Центральної України в 1943–1944 рр. Гуржіївські історичні читання. 2001. Вип. 4. С. 260–262.
6. Романенко Т. В. Організаційно-кадрове забезпечення цензурної діяльності в УРСР першої пол. 40-х рр. ХХ ст. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2010. Серія 06. Історичні науки. Випуск 7. С. 237–243.
7. Державний архів Кіровоградської області. Ф. Р-3056. Оп. 2. Спр. 4. 51 арк.
8. Державний архів Кіровоградської області. Ф. Р-3056. Оп. 2. Спр. 10. 75 арк.
9. Державний архів Кіровоградської області. Ф. Р-3056. Оп. 2. Спр. 15. 7 арк.

Зінаїда Священко,

*докторка історичних наук, професорка кафедри
всесвітньої історії та методик навчання,*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У Польській Республіці, яка постала в листопаді 1918 р. найбільш актуальним, з огляду на переважно аграрний характер країни, було питання швидкої та ефективної аграрної реформи, яка б задовольнила інтереси польського селянства, яке становило 64 % населення, й створила в країні підґрунтя для розбудови потужного сільського господарства.

Соціально-економічна та суспільно-політична значущість аграрного питання для відновленої польської державності зумовила те, що проведення аграрної реформи, розробка аграрного законодавства стали пріоритетом у внутрішній політиці уряду.

Польське аграрне законодавство було розроблено у відносно короткі терміни. Воно стосувалося орендних відносин, становлення і зміцнення індивідуальних селянських господарств, граничних розмірів приватного землеволодіння тощо. Так, Законом про здачу в оренду неосвоєних сільськогосподарських угідь від 8 березня 1919 р. у державі регламентувалися орендні відносини. 10 липня 1919 р. було прийнято ухвалу «Про основи земельної реформи» (законопроект подано 16 червня 1919 р.), у 1920 р. – Закон «Про земельну реформу».

Зупинимось детальніше на характеристиці вищеназваних законодавчих актів.

Отже, 8 березня 1919 р. Законодавчий сейм ухвалив Закон про здачу в оренду неосвоєних сільськогосподарських угідь, а 10 липня того ж року прийняв ухвалу «Про основи земельної реформи». Цей правовий акт польського сейму передбачав насамперед пришвидшення процесу становлення і зміцнення фермерського (селянського) господарства для створення у Польщі такого аграрного устрою, який «... повинен спиратися, в першу чергу, на сильних, здорових і здатних до інтенсивного виробництва селянських господарств, що ґрунтуються на приватній власності різного типу і величини» [1, с. 114].

Передбачалося створення нових господарств шляхом поселень, збільшення дрібних господарств до розмірів самостійних господарських одиниць, створення невеликих господарств для вирощування овочів, а також заснування баз відпочинку, садків робітників і службовців поблизу великих міст та промислових центрів. У фонд парцеляції і поселень, згідно з постановою, повинні були увійти землі, що були власністю держави (казенні й монастирські); взяті під державне управління: власність членів панівних династій чи їх родичів; землі, що були власністю Російського землеробського банку і Пруської колонізаційної комісії; володіння так званої мертвої руки (духовні, єпископські, каггітульні, монастирські, приходські) за узгодженням із Апостольською столицею (Ватиканом) та інших громадських організацій; землі, отримані під час війни шляхом лихварства і що стали власністю осіб, які спекулювали землею; землі, що становили власність чи її частину, котрі викупляли у приватних землевласників шляхом законодавчого примусу за цінами, визначеними

законом. При викупі, по мірі можливості, передбачали таку черговість, за якої спочатку повинні бути парцельовані маєтки, що погано господарювали чи зруйновані війною, та ті, сервітути котрих не були врегульовані [2, с. 300-301].

Ми бачимо, що урядова ухвала оберігала також інтереси поміщиків. Вона передбачала щорічне парцелювання державою 200 тис. га земель державних, військових спекулянтів, занедбаних маєтків і лише в останню чергу – поміщицьких господарств. Для поміщиків визначена вища норма землеволодіння – до 60 га в промислових та приміських районах, 180 га – в сільськогосподарських, до 400 га – на українських, білоруських землях та в західних воєводствах. За відчуження земель понад норму встановлювався високий викуп, який держава оплачувала їх власникам. З цих земель створювався державний земельний фонд, призначений для парцеляції і продажу ділянками (парцелями) відповідним категоріям бажаючих придбати землю. Від обов'язкового викупу звільнялися господарства промислово-підприємницького типу, а також маєтки, що спеціалізувались на насінництві, тваринництві і риболовстві, незалежно від їх площі. Відчужувані лісові масиви, що мали промислове значення, підлягали націоналізації і перетворювались в одне з важливих джерел доходу державної казни [3, с. 30].

З державного парцеляційного фонду понад 20% землі (згодом цю норму буде збільшено до 40%) призначалося на створення фермерських господарств. Усі інші землі з цього фонду мали бути розподілені між сільськогосподарськими робітниками і малоземельними селянами. Однак це право було реалізовано лише на папері. Згідно з «Основами земельної реформи», власником землі могла бути лише особа, спроможна організувати самостійне господарство. Тож, вважає В. Боечко, заможним селянам реформа відкривала великі можливості для зміцнення своїх господарств, тоді як становище незаможних верств, що потерпали від безземелля і малоземелля, суттєво не змінилося [4, с. 6].

До ухвалення у 1920 р. Закону «Про земельну реформу» державна парцеляція проводилась у незначних розмірах. Дослідники зазначають, що у фонд держави у 1919–1920 рр. перейшло 576,5 тис. га так званих «безгосподарних» та інших земель, а розпарцельовано і продано дрібним власникам Польщі лише 50 тис. га [5, с. 92]. Тобто аграрна реформа не вирішила проблеми малоземельних та безземельних селян.

Цілковито поділяємо думку Л. Алексієвець, що ухвалений Земельний закон Законодавчого сейму від 10 липня 1919 р. був, швидше, попередньою програмою майбутніх законодавчих робіт. Їх реалізація залежала від подальших

ухвал, передусім про виконання земельної реформи [2, с. 237].

Польський сейм в липні 1920 р. змушений був повернутися до вирішення аграрної проблеми через складну політичну і військову ситуацію, пов'язану із поразками польської армії у війні з Радянською Росією та наближенням Червоної армії до Варшави. Результатом цього став новий закон, в основу якого були покладені виконавчі правила до «Основ земельної реформи» 1919 р. За новим законом, збільшувалися розміри землі, що підлягала відчуженню і призначалася на парцеляцію й осадництво. Поміщицькі та церковні землі, що перевищували максимальну норму, повинні були викуповуватись за половину їхньої середньоринкової ціни, їх рухомий і нерухомий інвентар також підлягав примусовому викупу [6, с. 113].

Після тривалого обговорення і внесення багатьох змін до урядового проекту 20 серпня 1925 р. сейм ухвалив новий закон про парцеляцію і осадництво, який вступав у дію з 28 грудня 1925 р. Це був Закон «Про виконання земельної реформи». Він конкретизував положення двох попередніх законодавчих актів сейму з аграрного питання з більшою вигодою для великих землевласників і заможних селян. Уряд брав на себе зобов'язання обов'язкового викупу частини приватновласницької землі за ціною, встановленою спеціальними державними комісіями. Проте за поміщиками залишалася попередня норма землеволодіння з тією різницею, що у східних воєводствах вона зменшувалася з 400 до 300 га [7, с. 3]. В інтересах великих землевласників новий земельний закон включав до «обов'язкового викупу» і подальшого продажу дрібними ділянками лише землі, де велося нерентабельне господарство. Обов'язковій парцеляції не підлягали лісові масиви і землі у тих господарствах, які мали підприємства з промислової переробки сировини, вели інтенсивне виробництво, спеціалізувались на садівництві, насінництві або тваринництві. З метою заохочення капіталістичного підприємництва поміщикам було надано право збільшувати своє землеволодіння для культивування на промислову переробку картоплі - близько 350 га, цукрових буряків – близько 700 га [7, с. 3]. Це свідчить про те, що реформа повинна була створити економічні умови для перетворення поміщицьких маєтків у високорентабельні фермерські господарства.

Отже, вирішення аграрного питання було одним із найважливіших, що постали перед політичною елітою Польської республіки. Законодавство вирішувало великий комплекс проблем, пов'язаних із відбудовою сільського

господарства, а також інвестиційних планів, що мали сприяти розвитку економіки молодій державі.

Узагальнено зміст польського аграрного законодавства дослідники зводять до того, що земельний устрій держави ґрунтується на міцних селянських господарствах. Уряд зобов'язувався вирішувати це завдання шляхом розподілу земельних угідь між безземельними та малоземельними селянами. Земельний фонд, що підлягав розподілу, формувався за рахунок таких категорій: 1) державних маєтків та тих, якими у свій час царат наділив чиновників і генералів; 2) землі, що належали російським, австрійським та німецьким монархам і їхнім родинам; 3) які не були розподілені та належали Селянському Банку; 4) церковних угідь; 5) маєтків, придбаних під час Першої світової війни; 6) що будуть викуповуватися урядом [8, с. 46].

Відповідно до змісту польського аграрного законодавства, уряд планував купівлю землі у двох категоріях маєтностей: 1) що найбільше постраждали від війни; 2) в яких господарювання в силу тих чи інших причин не велося. Отже, у Польщі основним джерелом наділення землею селянських господарств виступало велике землеволодіння, викуплене державою у колишніх власників.

Список використаних джерел

1. Айненкель А. Крестьянство и крестьянские партии в политической системе II Речи Посполитой. Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период. М. : Наука, 1986. 248 с.
2. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. Тернопіль, 2006. 448 с.
3. Jaworowski W. Reforma rolna. Tekst ustaw i rozporzadzen. T. 3. Krakow, 1926. 346 s.
4. Боєчко В. Вирішення аграрного питання в Польщі (1918–1926 рр.) // Український селянин. 2018. Випуск 20. С. 5–9.
5. Боєчко В. Польська аграрна реформа (1919 – 1925 рр.) і європейський контекст. Український селянин. 2014. Випуск 14. С. 91–94.
6. Матвеев Г. «Третий путь?» Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. М. : Высшая школа, 1992. 239 с.
7. Ustawa z 28 XII 1925 г. o wykonaniu reformy rolnej. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1926. nr 1, poz. 1.
8. Корновенко С.В., Земзюліна Н.І. Революційні потрясіння початку ХХ ст.: аграрне законодавство країн Центральної та Південно-Східної Європи. Український селянин. 2018. Випуск 19. С. 45–49.

Олена Скрипник,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та методик навчання,*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ ГРУЗІЇ

Розпад Радянського Союзу в значній мірі актуалізував питання не тільки політичної і економічної самостійності пострадянських республік, а й їх зовнішньополітичного вибору, зовнішньополітичних орієнтирів. Позиціонуючи себе як європейська держава, Грузія з моменту здобуття незалежності декларувала в якості однієї з найважливіших цілей своєї зовнішньої політики європейську інтеграцію.

Поворотним моментом для зміни пріоритетів у визначенні Грузією своєї зовнішньої політики став 1989 р., коли там актуалізувався національний рух, який призвів до зростання напруженості відносин з Південною Осетією і Абхазією. Цей час багато в чому став визначальним для всієї майбутньої політики сучасної грузинської держави, яка, по суті, ще до моменту розпаду СРСР заявила про початок формування свого незалежного від Москви зовнішньополітичного курсу і створенні базових інститутів нової суверенної країни.

Такий зовнішньополітичний курс не був для Грузії якимось новим устремлінням, адже як свідчить історія, Грузія завжди спрямовувала свій погляд на Європу. Ідея європеїзму в Грузії стала особливо популярна у XVIII ст. В першому грузинському політичному трактаті «Мудрець Сходу», який був написаний А. Амілахварі, особливо підкреслюється великий вплив європейських просвітників, перш за все Монтеस्क'є, на грузинське суспільство.

У XIX ст. Грузія ще більше звертає увагу на Європу, І. Гогобашвілі писав тоді, що «починаючи з XVIII ст. вся нація відчуває потребу зближення з Європою» [1].

В період боротьби Грузії за автономію внаслідок революційних подій в Російській імперії, країна намагалась також заручитись підтримкою європейських держав. У 1907 р. національними силами Грузії була зроблена спроба винесення питання автономії Грузії на обговорення політичними колами Європи. З цією метою на Гаазьку мирну конференцію, яка відбулася в 1907 р., був представлений документ «Меморандум грузинського народу», в якому містилося прохання про надання Грузії національної автономії в складі Росії. На

жаль, європейські країни обмежилися тим, що висловили лише співчуття до проблеми Грузії, так як були зайняті питаннями роззброєння і нормалізації напружених відносин між угрупованнями великих держав [1, с. 118].

В 1918 р. прагнення Грузії, нібито, досягли успіхів: вона проголосила незалежність від Російської імперії і створення Республіки. Велике значення мало де-факто визнання незалежності Грузії Німеччиною. У травні 1918 р. в Поті представники урядів Грузії та Німеччини підписали військову, економічну і політичну угоду між двома країнами.

При розгляді питання про визнання незалежності Грузії де-факто Англія прямо вказувала, що якщо Грузія буде знаходитися у ворожих відносинах з Росією, вона не визнає Грузію. 7 травня 1920 р. був оформлений договір між Радянською Росією і Демократичною республікою Грузія. У договорі зазначалося, що Росія де-факто визнала незалежність Грузії, а також визнала її суб'єктом міжнародного права. Вона відмовилася від усіх своїх прав на Грузію. Росія зобов'язувалася не втручатися у зовнішню і внутрішню політику Республіки Грузія. Після укладення договору було встановлено дипломатичні відносин між двома країнами і обмін послами.

12 січня 1920 р. Верховна Рада Паризької мирної конференції ухвалила рішення про визнання де-факто незалежності Грузії. Це був великий успіх міжнародного значення. Незалежність Грузії де-факто визнали: Туреччина, Аргентина, Італія, Франція, Великобританія, Японія, Бельгія, Росія, Німеччина, Австрія, Чехословаччина та Польща.

Питання визнання де-юре незалежності Грузії в грудні 1920 р. першою поставила Франція. Англія та Італія вимагали відстрочки питання, а Сполучені Штати Америки практично відмовилися від його розгляду. У січні 1921 року Франція знову висунула це питання і не дивлячись на суперечливі думки і опір, пропозицію Франції про визнання де-юре незалежності Грузії було розглянуто 27 січня 1921 р. на засіданні глав урядів держав Антанти. 26 січня 1921 року відбулася міжнародне визнання де-юре незалежності Грузії.

Грузію де-юре визнали: Англія, Франція, Італія, Німеччина, Росія, Туреччина, Мексика та інші країни. Протягом 1918 – 1921 рр. грузинська дипломатія домоглася міжнародного визнання Грузії, але серйозного військово-політичного союзника придбати не змогла [1, с. 136]. Європа не надала Грузії допомогу у боротьбі з радянськими окупантами, в результаті європейський розвиток Грузії був насильно перерваний.

І лише наприкінці ХХ ст., коли Грузія знову намагається здобути незалежність, прагнення Грузії утвердитись на політичній карті Європи ще більше посилюється. 14 листопада 1990 р. Верховна Рада Грузії виступила із зверненням до учасників Парижської конференції, голів держав та урядів країн-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), у якому говорилося про те, що Грузія прагне повернутися в родину народів Європи, активніше співпрацювати з європейськими державами та сприяти процесу європейської інтеграції.

Після розпаду СРСР та краху двополярної системи міжнародних відносин у пострадянському просторі виник зовнішньополітичний вакуум, який активно наповнювався державами, які протистояли ССРСР в період холодної війни. Не стали виключенням і країни регіону Південного Кавказу, який в 1997 р. був оголошений США зоною своїх життєво важливих інтересів. Однак ще до цього моменту з кінця 80-х років ХХ століття Вашингтон та інші країни Заходу почали активно реалізувати свої зовнішньополітичні інтереси в цій галузі. Істотно їх головною метою було здійснення максимального тиску на Росію, для якої Кавказ у цілому, і Південний Кавказ зокрема, історично виявився одним з основних геополітичних опорних точок.

В цьому контексті одним з першочергових напрямків для країн Заходу стало встановлення відносин з Грузією, політичні сили якої прагнули максимальної переорієнтації своєї зовнішньополітичної стратегії [3, с. 120].

Спочатку значимість Грузії пояснюється її вигідним стратегічним положенням. Вона як складова частина Південного Кавказу є унікальною територією, оскільки має вихід на чотири найважливіших геополітичних простори: Росія на півночі; Середня Азія на сході; Близький Схід на півдні; Європа на заході. В даний час всі держави Південного Кавказу намагаються відновити значущість своєї території як важливого торгового маршруту між Китаєм, Близьким Сходом і Європою.

Другий фактор, що визначає можливості Грузії на зовнішньополітичній арені, стосується сучасної енергетичної кон'юнктури в світі, де постійно посилюється потреба в енергоносіях. При цьому некоректно говорити про величезний видобувний потенціал всього Південного Кавказу і сусідніх прикаспійських держав, оскільки в даний час, наприклад, видобуток нафти в таких країнах як Азербайджан, Казахстан, Туркменістан становить прядка 2 млн. барелів на добу або 2,6% від загального світового видобутку.

З цієї точки зору стратегічне значення Південного Кавказу полягає не стільки в обсягах запасів вуглеводів, скільки в його транзитний потенціал. Цей регіон розташований на сьогоднішній день між одними з основних споживачів енергетичних ресурсів у світі (Європою та Азією) і між головними постачальниками цих ресурсів – Росією, Близьким і Середнім Сходом. При цьому однією з головних транзитних точок Південного Кавказу є Грузія в силу свого вигідного геостратегічного розташування [3, с. 121].

Після того як Грузія була офіційно визнана незалежною країною, ще певний період Європейський Союз сприймав Грузію як частину регіону, який пов'язує Європу з Азією, і не намагався у своїй політиці визнати грузинську націю – нацією з європейською ідентичністю.

В 1992 р. міністр закордонних справ Німеччини Г. Д. Геншер здійснив візит в Грузію і навіть виступив на мітингу. Тоді він заявив, що віднині Європа ніколи не зрадить Грузію. Вона завжди була орієнтована на Європу, вона двічі розчарувалась, коли очікувала допомоги від Європи, третій раз цього не відбудеться [4, с. 5]

З того часу інтеграція Грузії в європейські структури була вельми послідовною. В березні 1992 р. Грузія стала членом організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); в травні 1992 р. вона приєдналася до договору про звичайні збройні сили в Європі, а у вересні 1992 р. – до акціонерів Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), найбільшого інвестора в регіоні, створеного для підтримки ринкової економіки та демократії.

Характерно було те, що в червні 1992 р. в Сочі було підписано угоду про принципи мирного врегулювання грузино-осетинського конфлікту, яка тимчасово припинила військовий конфлікт між Грузією і Південною Осетією, в той час як ситуація в Абхазії все більше загострювалася. Грузинські делегації в ході візитів в Європу (зокрема, візиту Е. Шеварднадзе в Бельгію в червні 1993 р.) прагнули показати світовій спільноті, і перш за все європейській громадськості, що Грузія бореться за суверенітет і цілісність своєї території.

Завдяки цим ініціативам і цілеспрямованій роботі посольства Грузії в Євросоюзі проблеми грузино-абхазького конфлікту систематично обговорювалися в структурах НАТО і ЄС. В березні 1994 р. Грузія приєдналася до програми військової співпраці НАТО з європейськими державами і колишніми радянськими республіками «Партнерство заради миру». В 1995 році. Грузія почала слідувати рекомендаціям Світового банку і Міжнародного

валютного фонду, спрямованим на забезпечення підтримки бюджету при реформуванні грузинської економіки.

За період правління Е. Шеварднадзе активно розвивалася опозиція і в країні почали діяти різні неурядові політичні організації (НУО), які безпосереднім чином брали участь у вихованні нових повністю прозахідних еліт Грузії. Крім цього за короткий період часу там стали появлятися політичні партії, багато з яких були носіями ліберально-демократичних ідей, заснованих на відсутності альтернативи прозахідного вектору грузинської зовнішньої політики і на скорішому вступі країни в НАТО. Поступове посилення цих сил і привело до «оксамитової» революції або «революції троянд» 2003 р., коли до влади прийшов М. Саакашвілі, який очолив партію «Національний рух». Саме зміну влади в 2003 р. можна назвати закінченням пострадянського періоду в історії Грузії і початком практично повної переорієнтації зовнішньої політики на західне направлення [1].

Отже, із проголошенням Грузією незалежності її зовнішньополітичний курс поступово формується у напрямку зближення із країнами Європейського Союзу. Зближення Грузії з Європою було багаторічним прагненням, яке наприкінці ХХ ст. починає поступово втілюватись в життя.

Список використаних джерел

1. Грузія отримує «безвіз» із ЄС: етапи шляху і відмінності від України. Радіо свобода. 27.03.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28394225.html>
2. ЄС і Грузія підписали угоду про 45 млн євро макрофінансової допомоги. ZIK. 31.08.2018. URL: https://zik.ua/news/2018/08/31/yes_i_gruziya_pidpysaly_ugodu_pro_45 mln_ievro_makrofinansovoi_dopomogy_1397517
3. Кирилко Д.С. політичний аспект відносин краї-членів ГУАМ із європейським Союзом. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки». 2016. Випуск 22. Частина II. С. 120-126.
4. Рудік Н. Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, Грузією та Молдовою: спільні риси та відмінності. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2016. Вип 2 (16). С. 1-13.

Наталія Скорнякова,

аспірантка кафедри історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

ФОРМУВАННЯ МОДНИХ ТРЕНДІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ КОСТЮМІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ XVI – XVIII СТ.:

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ

Франсуа Буше припускав, що на ранньомодерну моду впливали економічні та політичні фактори [1, с. 219]. Однак, працюючи з іншими дослідженнями [2, с. 35; 3, с. 81; 4, с. 162; 5, с. 20], присвяченими ранньомодерному костюму, стає помітно, що замість політичних на моду впливали радше соціальні фактори. Хоча деякі з них були настільки глобальними, що їх можна вважати політико-соціальними за суттю.

У нашій праці пропонуємо більш різнобічний підхід до вивчення українського історичного костюму та подальшу можливість використання авторської схеми класифікації при майбутніх дослідженнях проблеми.

Метою дослідження є систематизувати соціальні та економічні фактори, які могли впливати на модні тренди в українському жіночому костюмі Правобережної України протягом XVI – XVIII ст. (в загальноєвропейському контексті). Завданням було поставлено порівняти локальні фактори, які впливали на моду, з загальноєвропейськими та визначити специфічні фактори, які впливали на зміни в жіночому костюмі.

Отже, наша класифікація побудована на встановленні й порівнянні економічних і соціальних факторів, що впливали на ранньомодерну моду в Європі загалом, та на тогочасних українських землях.

Економічні фактори можна розділити на глобальні (макро) та середні. Основний макроекономічний чинник – це, безсумнівно, зміна торговельних шляхів у другій половині XV ст. та відкриття нових. З одного боку, це сприяло становленню деяких міст (наприклад, Львова) як центрів торгівлі зі Сходом [6, с. 75] з іншого – імпорту абсолютно нових товарів до Європи [1, с. 221].

Ще одним глобальним економічним фактором, на нашу думку, було втручання державної влади в економічні процеси. З одного боку, вона могла заборонити імпорт і навіть виробництво деяких тканин [7, с. 109], з іншого – сприяти виробництву інших текстильних товарів [8, с. 20]. Також глобальний економічний вплив був помітний від великих торгових корпорацій [1, с. 283].

Економічними факторами середнього рівня вважаємо такі, що залежали від приватних ініціатив, а не від влади чи торгових корпорацій. Для Європи загалом це був друк книг, що приносив великі прибутки з XVI ст.. Щодо костюму, це були книги зі схемами вишивки та кроями одягу [9, с. 6], друк численних колекцій гравюр з модними строями з другої половини XVI ст. [1, с. 270], та врешті-решт поява модної преси в 1670-х рр. [8, с. 12].

Соціальні фактори в нашому аналізі розділено на глобальні, середні та мікрофактори.

Соціальними глобальними факторами вважаємо королівські шлюби [10, с. 424], офіційні події [5, с. 20] та релігійні переконання [11, с. 29].

До соціальних факторів середнього рівня впливу можна віднести закони про розкіш, які зазвичай приймала місцева влада [12, с. 12], та систему фахового навчання кравецькій справі [13, с. 11] (у цьому випадку до уваги бралися критерії відбору до кравців і особливості набування професійного досвіду).

Фактори мікро-впливу - це явища, які спочатку були унікальними, але згодом масштабувалися, не втративши унікальності. До них відносимо створення пробників вишивки [14, с. 174], модних ляльок [15, с. 36] і приватне навчання певним специфічним навичкам [9, с. 14].

Висновки. Фактори, що впливали на модні тренди в українському жіночому костюмі правобережної України протягом XVI – XVIII ст. на всіх рівнях проявляли різноманітність. Уся система варіативна й корелюється з загальноєвропейськими тенденціями ранньомодерного часу на кожному рівні, але зі своїми специфічними рисами.

Подальші перспективи дослідження - виявити додаткові фактори впливу на модні тренди ранньомодерного часу, що корелюються з реаліями Правобережної України в XVI – XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Boucher, F. A History of Costume in the West. London: Thames&Hudson. 1996.
2. Mikhaila, N. & Malcolm-Davies J. The Tudor Tailor. Reconstructing 16th-century dress. London: Batsford. 2006.
3. Goodman, R. How to be a Tudor. London: Penguin Books Ltd. 2015.
4. Turnau, I. European occupational dress from the 14th to the 18th century. Warsaw: Institute of the Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences. 1994.
5. Lynn, E. Tudor Fashion. New Haven and London: Yale University press. 2017.
6. Паславська, Н. Вплив міжнародної торгівлі на модні тенденції в ранньомодерному Львові. XVI Міжнародна наукова конференція “Історія торгівлі, податків та мита”. 2022. С. 74-76

7. Beckert S. Empire of Cotton: A global history. New York: Penguin Random House. 2014.
8. Miller, L. E. Selling Silks. A Merchant's Sample book 1764. London: V&A Publishing. 2014.
9. Arnold, J. Patterns of Fashion 4. The cut and construction of linen shirt, smocks, neckwear, headwear and accessories for men and women. 2008. С. 1540-1660. London: Macmillan Publishers Ltd.
10. Gutkowska-Rychlewska, M. Historia ubiorów. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1968.
11. Barich, K. & McNealy M. Drei Schnittbucher. Three Austrian Master Tailor Books of the 16th century. Nadel und Faden Press. 2015.
12. Головацкий Я. О народной одежде и убранстве русинов или русских, в Галичине и северо-восточной Венгрии. СПб. 1877.
13. Simsa, M. Tailor's Pattern Books in the Czech Lands in the 16th-18th centuries. Straznice: The National Institute of Folk Culture. 2014.
14. Orlińska-Mianowska, E. Koszule i 'chusty białe, czyli o siedemnastowiecznej bieliznie. Ubiorы na dworze króla Jana III Sobieskiego. Museum palacu w Wilanowie. 2016.
15. Bender, A. (2020). Bona Sforza d'Aragona i rola mody w kształtowaniu jej wizerunku. Fabrica Litterarum, nr 1 (2), с. 33–52.

Галина Стефанюк,

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри історії Центральної та Східної Європи

і спеціальних галузей історичної науки,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МЕМУАРНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Діяльність Володимира Кубійовича як історика, географа, громадсько-політичного діяча є багатоаспектною і потребує об'єктивного вивчення джерельної бази. Підвищений інтерес до вказаної проблематики зумовлений не лише значним науковим зацікавленням його особистості. Опрацювання мемуарної спадщини є актуальним і з метою використання інформаційного потенціалу цих досліджень у сучасному вивченні історичного минулого.

Мемуарна спадщина Володимира Кубійовича представлена його працями «Мені 70» [1] та «Мені 85» [2]. У спогадах «Мені 70» автор подає дві частини. Зокрема, в першій описано його особисте життя, а в другій подана інформація про наукові праці. Відмітимо, що, описуючи головні аспекти свого життя, автор акцентує на фактах, які мали для нього важливе значення. Однак, він мало подає інформації про своє внутрішнє становище: «Можливо, я колись напишу працю, де розповім про ці фрагменти життя» [1, с. 5]. У автобіографії Кубійович

пояснює, що стало причиною його становлення як справжнього українця. Опрацьовуючи інформаційний потенціал праці, бачимо, що він відмічає з особливою гордістю факт його становлення як українського географа. Також у праці частину інформації присвячено діяльності в Українському Центральному Комітеті. «Цей період зайняв шість років мого життя, що є надзвичайно важливим» [1, с. 5]. Автор акцентує на тому, що УЦК мав таке обличчя, яким його хотів він бачити. Він вказує на певні досягнення в українському видавництві, говорить про зусилля у відновленні Автокефальної православної церкви, що характеризує його справжнім патріотом України.

Інформаційний потенціал мемуарів дає можливість побачити місце В. Кубійовича в НТШ. «Я зумів відновити діяльність НТШ в еміграції, а також я повпливав на організацію її діяльності і зміст роботи» [1, с. 6]. Однак, бачимо, що справжньою його гордістю була робота над Енциклопедією українознавства. Автор згадує про реалізацію своїх задумів та вказує на труднощі, з якими стикався. Тут є інформація про видання англійської «Енциклопедії українознавства». Часто Кубійович згадує, що це дуже була важка робота: «Ми взяли за надто велику і сміливу справу» [1, с. 122]. Зазначимо, що його цілеспрямований підхід до роботи давав дуже позитивні результати.

В другій частині вказаних спогадів описано Кубійовича як великого науковця, що характеризується кількістю його змістовних праць, а саме є дані про географію Карпат, загалом про географію України, демографію, а також карти.

Іншою працею мемуарного характеру є «Мені 85» [2]. Всі факти, які не потребували змін, науковець просто переписав з «Мені 70», при цьому дещо додавши. У спогадах описані «останні монотонні п'ятнадцять літ» [2, с. 5], які професор присвятив «Енциклопедії українознавства» (україномовній і англійській версіям). Дослідникам його діяльності важливо «зсередини» ознайомитись, щоб зрозуміти, наскільки це була клопітка і відповідальна робота. З спогадів бачимо, через які перешкоди пройшов В. Кубійович, його ставлення до них, внутрішні переживання.

У праці «Мені 85» автором згадується багато прізвищ, які мали те чи інше відношення до Кубійовича чи зробили свій вклад в «Енциклопедію українознавства». Аналізуючи інформаційний потенціал спогадів, бачимо, яким було його особисте життя.

В іншій частині відомостей про нього як ученого, який не був «кабінетним працівником» – це розділ «Мої подорожі» [2, с. 274]. Автор описує, що це були

подорожі до Риму, Лондона, США, Канади та багато інших і зазначає, що майже всі вони були пов'язані з роботою над Енциклопедією українознавства.

Про особисте життя В. Кубійовича знаходимо інформацію у розділі «Товаришка мого життя», де описуються його стосунки з Дариною. Професор познайомився з нею в сорок шість років, однак вважаємо, що вони для нього були важливими, бо в своїй праці він присвятив їм цілий розділ. Автор зазначає, що Дарина була не тільки його коханою людиною, а й вірним товаришем, яка допомагала йому при написанні Енциклопедії українознавства.

Про діяльність Кубійовича в УЦК є інформація в праці «Українці в Генеральній Губернії. Історія Українського Центрального Комітету в 1939–1941 роках» [3]. Саме в ній можемо побачити лідерські здібності Кубійовича, оскільки під його керівництвом працював невеликий колектив, проте їхня праця була очевидною й результативною. «Першу частину своєї праці я присвятив національному відродженню західних окраїн» [3, с. 12] – згадує науковець у доробку. Це свідчить про те, що Кубійович був дійсно патріотом, який навіть під окупаційним режимом не боявся боротися за майбутнє України. Проте, автор наголошує, що «не всі проблеми в повній мірі описані в праці» [3, с. 13].

Жанровою формою сучасної мемуаристики є листи. Тому відзначимо, що епістолярій В. Кубійовича є також важливим при вивченні його діяльності. Зокрема, у листі до В. Мудрого, Володимир Михайлович вказує на роль української науки в еміграції і наголошує, що «у першу чергу, досліджуються проблеми, які є актуальні і потрібні» [4, с. 714]. У листі до Миколи Лапки В. Кубійович подає статистику того, що в Торонто жило біля п'ятидесяти п'яти тисяч українців, але «немає де виховувати молоде покоління», тобто вказується на відсутність українських шкіл. Такі ж статистичні дані наводить про життя українців в Німеччині та Англії [4, с. 890]. У листі до П. Саварина Кубійович зазначає, що «в Україні більшовики роблять жахливі речі з української культури, спотворюють її» [1, с. 905]. Отже, з епістолярію констатуємо, що В. Кубійовича надзвичайно хвилювало питання освіти та виховання молодого покоління закордоном. Це ще раз доводить, що професор був патріотом, який думав про майбутнє України.

В листі до Маноля Лупула науковець акцентує на надзвичайно важливе значення «Енциклопедії українознавства» для України, бо англійська версія дає світу можливість глибше познайомитись з Батьківщиною головного редактора. Також ці видання «змусили совітів також випустити свою енциклопедію» [4, с. 915]. У листі до отця Решетила В. Кубійович вказує на труднощі: «Важко мати

уяву, скільки з цим мороки. Потрібно розпитати дослідників, проблема в тому, що є мало бібліотек, непевна загальна ситуація, труднощі, пов'язані друкуванням, а також фінансові проблеми» [4, с. 742].

У листі до Андрія Лівницького В. Кубійович наголошує на важливій ролі НТШ: «НТШ є найстарішою науковою організацією українців...» [4, с. 764]. Автор називає її «Українською академією наук». Також він пише, що «після припинення НТШ у 1940 році совітською владою воно відроджується у 1947 році за межами України» [4, с. 764].

Будучи очільником УЦК, В. Кубійович завжди думав про добробут українського народу. Це видно в листі до керівництва безпеки в дистрикті Любляни, в якому зроблено акцент на «тяжку ситуацію наших людей в тій Генеральній Губернії» [5]. Також він вказує на власне бачення вирішення даної проблеми.

Отже, мемуарна спадщина В. Кубійовича дає нам важливі свідчення про нього як відомого громадсько-політичного діяча, історика, географа та просто людину. Їхня цінність полягає в тому, що вони належать конкретному автору, а тому відображають безпосереднє сприйняття ним історичних фактів. В них бачимо емоційне сприйняття автором подій, яке є відсутнім в інших видах джерел. Незважаючи на суб'єктивізм, відмітимо, що мемуари є тим видом джерел, які розкривають усі сторони життя і діяльності В. Кубійовича.

Список використаних джерел

1. Кубійович В. Мені 70. Париж-Мюнхен, 1970. 135 с.
2. Кубійович В. Мені 85. Мюнхен; Париж, 1985. 308 с.
3. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії 1939–1941: Історія Українського центрального комітету. Чікаго, 1975. 664 с.
4. Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / Упоряд. проф. О. Шаблія. Париж ; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 2000. Т. II. 1024 с.
5. Лист голови УЦК В. Кубійовича до влад безпеки в Дистрикті Люблін в справі подій на Грубешівщині весною 1944 року. URL: <https://www.apokryfruski.org/wp-content/uploads/2011/01/1944-berezen-22-1.pdf>

Сергій Тицький,

кандидат історичних наук, доцент,

професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДОБИ ВІДБУДОВНОГО ПЕРІОДУ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921 – 1925 РР.)

Актуальність досліджуваної проблеми. Розпочата 24 лютого 2022 р. широкомасштабна відкрита агресія Російської Федерації третій рік супроводжується систематичним перманентним руйнуванням міст і сіл України, важливих об'єктів галузей виробництва речових і неречових товарів, енергетичної і транспортної інфраструктури, житлового фонду країни, знищенням цивільного населення. Усе очевиднішими стають величезні обсяги майбутньої повоєнної відбудови народного господарства України. З огляду на сучасні вітчизняні реалії вбачається безумовно необхідним врахування багатого історичного досвіду відбудови української економіки, зруйнованої за доби Української революції 1917 – 1921 рр. та у роки Другої світової війни. З врахуванням специфічних особливостей відбудовного періоду нової економічної політики, викликаних економічним протистоянням буржуазного та бюрократичного секторів української економіки, особливо корисним може стати досвід відновлення виробництва і обміну суспільних благ в Україні в цілому та її окремих регіонах, накопичений протягом 1921 – 1925 рр.

Тим більше, що українська історіографія нової економічної політики в Україні має давню і сталу дослідницьку традицію [1, 2, 3].

Виклад основного матеріалу. Після закінчення громадянської війни політика воєнного комунізму не тільки не послабилася, а навпаки, запроваджувалися нові утопічні форми.

Внаслідок політики воєнного комунізму катастрофічно занепало землеробство й тваринництво – основні галузі сільського господарства. Виробництво зерна в 1920 р. становило лише близько половини того, що давала країна до першої світової війни. У кілька разів зменшилося виробництво технічних культур: цукрових буряків, льону, конопель, тютюну.

Настільки значне скорочення посівних площ, доповнене умисним обмеженням селянами посівів пшениці та жита на користь, переважно, технічних культур, при суттєвому зменшенні врожайності створювало надзвичайно небезпечні загрози для забезпечення населення необхідним мінімумом

продовольства. Скотарство постраждало менше за землеробство [4, с. 685].

У зв'язку з цим у глибокому занепаді перебували провідні галузі легкої і харчової промисловості України. Особливо критичним було становище в цукроварінні. У 1920 р. діяли лише 76 із загальним обсягом продукції близько 4 млн. пудів, а 13 заводів лежали в руїнах. Чимало уцілілих підприємств було законсервовано катастрофічну нестачу сировини.

Протягом березня – червня 1921 р. відповідними декретами ВУЦВК і РНК УСРР поступово було запровадженого натуральний продподаток на зернові культури, на іншу сільськогосподарську продукцію, при суворій забороні заміняти зерно іншими продуктами. У квітні 1922 р. задекларовано перехід до єдиного натурального податку на базі оцінки вартості зерна, а в розпал проведення грошової реформи розпочався процес конвертації натурального єдиного сільськогосподарського податку у грошову форму.

Нова форма взаємовідносин держави диктатури компартійної бюрократії з української дрібною буржуазією неоднозначно відбилася на економіці Полтавщини протягом 1921 – 1925 рр.

Сільське господарство у Полтавській губернії відновлювалося швидкими темпами, незважаючи на голод 1921 – 1923 рр. У 1917 р. під оранкою було 2,1 млн. дес., то у 1923 р. – 2,26 млн. дес. Успішно відновлювалися, навіть з певним перевищенням розмірів, посівні площі всіх основних сільськогосподарських культур губернії, окрім озимої пшениці та вівса. При цьому структура посівів за культурами у 1923 р. практично повністю відповідала структурі з часів 1916 р. [4, с. 727 - 729]. Відносне аграрне перенаселення губернії та подрібнення селянських господарств через спадщину супроводжувалося обезземеленням селянства незважаючи на зусилля органів радянської влади протидіяти цьому процесові, і погіршенням забезпеченості основними сільськогосподарськими знаряддями для обробки землі (плугами, букерами, сохами, боровами, сіялками) та, деякою мірою, робочою худобою, що проявилось вже у 1923 р. [4, с. 728, 730 - 732]. У 1924 р. Полтавщина і Кременчуччина зазнали часткового неврожаю через несприятливу зиму. Однак вже наступного року негативні наслідки недороду були подолані.

Союзний та український уряди протягом всього відбудовного періоду намагалися протиставити одноосібному селянському господарству сільськогосподарські підприємства, повністю підпорядковані владі, а саме різноманітні виробничі сільськогосподарські кооперативи та колективні господарства (колгоспи, комуни, артілі тощо). Однак колгоспний рух поширювався повільно, постійно переживаючи періоди внутрішньої деструкції.

Специфічним було становище бюрократичних господарств радгоспного типу. У 1924 р. на Полтавщині налічувалося 2844 радгоспи [5, с. 283]. З 1921 р. діяла практика передачі радгоспів усім бажаючим державним, профспілковим та робітничим інституціям в безумовне користування на засадах суворого дотримання користувачами спеціально розробленої урядової інструкції. Така практика не сприяла здоровому розвитку радгоспної форми організації сільськогосподарського виробництва, фактично позбавляла радгоспи можливості вести ринкового орієнтоване виробництво.

У цілому селянське господарство Полтавщини цілком пристосувалося до існування в умовах постійно обмежуваних і деформованих партійно-державною бюрократією товарно-грошових відносин. Селяни, в більшості своїй, чутливо і оперативно реагували на коливання попиту на місцевих, регіональних та поза республіканських ринках збуту, чим постійно тримали в напрузі вищі державні інституції СРСР і УСРР.

Промисловість Полтавщини на початку НЕПу переживала ту ж сукупність позитивних і негативних процесів, котрі визначали загальний рух промислового виробництва в УСРР.

Протягом НЕПу основними галузями промисловості Полтавщини залишалися харчова і легка промисловість. За тютюновим виробництвом губернія була першою в Україні. Держпідприємства виробили тютюнових виробів на 2172,9 тис. руб., кооперативні – на 7,1 тис. руб., приватні – на 206,2 тис. [4, с. 733]. Протягом кінця 1921 р. – 1922 р. відбувалася масова роздача в оренду раніше одержавлених дрібних і, частково, середніх промислових підприємств. [6, с. 5; 7, с. 2]. Тим же часом в Україні завершився процес мобілізації найбільших і економічно перспективних промислових підприємств у державні трести. Для полтавського регіону найбільше значення мали Тютюнотрест і Махор трест. До складу Махортресту входили 6 працюючих фабрик з 1250 робітниками і 218 службовцями (Кременчук, Прилуки, Київ, Ніжин, Ромни). Ще на одній фабриці (у Кременчуку) готувалася до відкриття після капітального ремонту [8, с. 3]. У 1922 р. продуктивність 1 робітника промисловості Полтавщини була у 3,75 рази меншою за продуктивність 1912 р. Державні (бюрократичні) і кооперативні підприємства виробили продукції на 13,9 млн. руб., а підприємства буржуазного і дрібнобуржуазного сектору – на 5,5 млн. руб. При мукомельні підприємства бюрократичної власності виробили продукції на 8,08 млн руб., а їх приватні конкуренти – на 5,1 млн.).

Структура власності в промисловості губернії змінювалася наступним

чином. Паротягом 1923/24 р. - першому півріччі 1924/25 р. кількість державних підприємств спочатку зросла у 3,5 рази, кооперативних – у 2 рази, а кількість промислових підприємств буржуазної і дрібнобуржуазної власності зменшилася на 14%, але згодом перші два промислові сектори зменшилися на 20% і в 2,4 рази, а останній сектор зріс більш ніж на 40% [4, с. 734].

Внутрішня і зовнішня торгівля у губерніях та округах Середнього Подніпров'я відновлювалася та функціонувала за доби НЕПу на загальних юридичних засадах, встановлених та змінюваних вищими державними органами влади СРСР, дубльованими та уточнюваними органами вищої державної влади УСРР у відповідності до місцевих умов.

Внутрішня (місцева, регіональна та міжрегіональна) торгівля функціонувала на основі комерційної діяльності спеціальних державних (загальносоюзних та загальноукраїнських) торговельних організацій, змішаних акціонерних товариств, різних видів кооперації та приватних торговців і приватно-торгівельних товариств.

Роздрібна та дрібнооптова торгівля концентрувалася на ринках і базарах, у крамницях на території міст, містечок і великих сіл. Крім цього такими видами торгівлі займалися також торговці-комівояжери та агенти кооперації, промислових трестів і синдикатів та державних банків. На території Полтавської губернії на початку 1923 р. діяли 7295 торговельних підприємств (137 державних, 182 кооперативних, 6976 буржуазних і дрібнобуржуазних).

Для протистояння бюрократичного (державного, кооперативного) і буржуазно-дрібнобуржуазного секторів торгівлі на Полтавщині була характерна своєрідна хвилеподібність. Протягом 1923/24 госп. р. суттєво зростала кількість державно-бюрократичних, кооперативних і приватновласницьких торговельних підприємств, а в першому півріччі 1924/25 р. суттєво скоротилась присутність на товарному ринку кооперації і та індивідуальних торговців при сталому зростанні державного сектору, котрий поступово монополізовував торгівлю промисловими товарами для населення міст [4, с. 736].

Середньооптову торгівлю намагалися зосередити на спеціально відкритих товарних біржах. У період розквіту біржової справи (1924 р. – перша половина 1925 р.) на Полтавщині діяли 3 товарних біржі: у Полтава, у Кременчуку та Ромнах. Вже з кінця 1925 р. біржова торгівля починає занепадати, спочатку через витиснення з торговельної справи приватних підприємців, а потім через поступову відмову новостворених синдикатів і підпорядкованих ним трестів користуватися послугами біржовиків.

Загалом протягом відбудовного періоду НЕПу внутрішня і зовнішня торгівля України залишалися найвразливішою галуззю народного господарства через її зростаючу монополізацію загальносоюзною державною бюрократією.

Висновки. Відновлення економіки Полтавщини в умовах утвердження диктатури бюрократії радянського типу відбувалося в умовах перманентного протиборства в економічному просторі Полтавщини носіїв індивідуальної приватновласницької ініціативи (буржуазії і дрібної буржуазії) та носіїв корпоративно-власницьких відносин бюрократичного типу (державної, господарської і кооперативної бюрократії).

Економічний простір Полтавської губернії досліджуваного періоду поступово еволюціонував у напрямку утвердження панування державно-бюрократичного сектору народного господарства, базованого на застарілих малопродуктивних індустріальних технологіях механічному устаткуванню, суттєво обмежуючи при цьому процес накопичення таким чином матеріально-фінансові ресурси селянського повстанського руху.

Реалізація НЕПу в регіоні супроводжувалася перманентними кризовими явищами, які були наслідком як системних недоліків економічної політики політичного режиму в цілому, так і неефективним, некваліфікованим втручанням центральних і місцевих державних установ в господарську практику.

Відбудова господарства відбувалася не стільки на засадах створення нових, більш продуктивних підприємств державної форми власності й витиснення ними з місцевих ринків приватновласницьких підприємців завдяки більшій ефективності та більш якійсній товарній пропозиції, а на засадах створення адміністративних і податкових перепон діяльності середнього і дрібного приватного бізнесу, що вело перманентних труднощів у задоволенні споживного попиту і суттєво погіршувало якість життя населення при одночасному поліпшенні формальних кількісних економічних показників. Першочерговою метою уряду в Полтавському регіоні Подніпров'ї було не якісне відновлення функціонування всіх елементів економіки регіону, а максимальне одержавлення господарства, як пряме, так і опосередковане кооперацією.

На кінець досліджуваного періоду ця мета була практично повністю досягнута в галузі промисловості, торгівлі, транспорту, кредиту, комунального господарства, культури та освіти. Поза сферою прямого державного контролю залишалася сільське господарство регіону. Однак господарство своє селянство вело на належній державі землі, з відповідними з цього наслідками для дрібнобуржуазного товарного сектору виробництва.

Відновлення промислового і сільськогосподарського виробництва Полтавщини на засадах постійно зростаючого втручання державно-партійної бюрократії у функціонування губерньського економічного простору в поєднанні з фактично деструктивною, агресивно-люмпенізаторською соціальною політикою органів радянської влади вели до глибокої економічної кризи, початкові ознаки якої проявилися вже наприкінці нової економічної політики, у 1927 – 1928 рр.

Список використаних джерел

1. Колесник В.Ф., Коцур В.П., Коцур Г.Г. Історіографія нової економічної політики в Українській РСР. К., 2002. 176 с.
2. Коцур Г.Г. Історіографія нової економічної політики в Українській СРР: монографія. К.: Хрещатик, 2002. 176 с.; Історіографія нової економічної політики в Україні: стан наукової розробки та періодизація з позицій сьогодення. Часопис української історії. 2009. Вип. 14. С. 110-119.
3. Шаповал Л. І. Сучасна українська та російська історіографія нової економічної політики (1921-1929 рр.): бібліографічно-довідковий покажчик. Полтава, 2011. 332 с.
4. Весь СССР. Экономический, финансовый, политический и административный справочник. М.-Л, 1926. XXIV с., 1269 с.
5. Народное хозяйство Союза ССР в цифрах с приложением данных по мировому хозяйству. Стат. справочник. М., 1925. XX с., 786 с.
6. Промышленность и торговля Украины. № 6. 25 січня 1923.
7. Промышленность и торговля Украины. №37(38). 30 квітня 1923 р.
8. Промышленность и торговля Украины. №11(12). 12 лютого 1923 р.

Ігор Фицик,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальних та правових дисциплін

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СТАН ХУДОЖНЬОГО РИНКУ ПОЛЬЩІ

В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVIII – 30-Х РР. XIX СТ.

Друга половина XVIII –30-ті рр. XIX ст. стали періодом принципових змін структури, форми та змісту польського художнього життя. У цей час почав формуватися новий тип художньої діяльності, який відповідав буржуазному суспільству. Цей процес був складовою глибоких соціально-політичних, ідеологічних та філософсько-естетичних зрушень, які відбувалися за доби формування польської нації. У зазначений період польське мистецтво за історично короткий термін часу пройшло величезний шлях, під час якого йому вдалося подолати провінціалізм, активніше включитися у загальний європейський художній процес, часто у найбільш актуальних на той час проявах.

У 20-ті роки XIX ст. продаж творів мистецтва був новим для Польщі явищем. Про початок антикварної торгівлі тут було відомо давно. Майже сто років до цього, у 1729 р., одна з перших пересувних виставок-продажів у Польщі, була організована художником князя Вишневецького Петром Парисом. З колекцією в кілька сотень полотен зарубіжних майстрів він об'їздив ряд міст (Люблін, Замостя, Львів, Варшава), де торгував картинами та влаштовував лотереї [24, с. 326].

Більш систематичний характер торгівля картинами та гравюрами набула в епоху Просвітництва, що відображало зростання інтересу до творів мистецтва та їх колекціонування. Інформацію про реалізацію гравюр регулярно розміщували в оголошеннях варшавський видавець М. Грелл, купець Флорентіні, французи брати Ге, книготорговці – італійці В. Буссано та А.Мурано. У період Чотирирічного сейму постійно свої послуги рекламував Романо, який відкрив у Варшаві «магазин кращих паризьких, англійських та італійських гравюр, а також різних атласів та карт, неаполітанських струн, латинських церковних книг» [55, с. 8].

Твори мистецтва, що продавалися у 90-ті рр., відповідали найрізноманітнішим смакам та політичним настроям. Купці, які приїзджали ненадовго, як правило, влаштовували продаж картин у чиємусь будинку. Про великі колекції картин, виставлених у палаці знаменитого варшавського банкіра П. Теппера, повідомляв І. Бернуллі, який відвідав Польщу у 1778 р. Там покупцям пропонувалося 180 полотен різних майстрів, у тому числі роботи, які приписувалися художникам Веронезе, Воуверману, а також копії з Рембрандта, Гольбейна, натюрморти та пейзажі голландської школи [29, с. 130].

Найбільш солідними центрами з продажу картин в епоху Просвітництва Т. Манковський називає магазин художніх товарів Бормана у Варшаві, а також магазин Карла Хампельна (що мав відділення і в Петербурзі), послугами якого користувався Станіслав Август [72, с. 44]. Король, як і деякі магнати, мав і своїх персональних агентів, які спеціально підбирали за кордоном іноді цілі колекції.

У першій третині XIX ст. продаж творів мистецтва стає стабільним елементом міського життя. І в цей час поєднання його з торгівлею різними товарами залишається звичайним явищем. Так, купець із Відня М. Ніпп у 1823р. повідомляв через «Кур'єр Варшавський», що він привіз «вино святого Георгія... картини... у позолочених рамах авторства найвідоміших художників, і дуже багато інших галантерейних товарів» [66, с. 9].

Однак у цей час виникають і особливі підприємства, які займаються лише антикварною справою, – так звані «бюро» або «склади» творів витончених мистецтв. Перший з них у 1819 р. відкрив художник Луї Летронн, який приїхав з Франції. В «Газеті Варшавській», де він раніше давав оголошення про уроки, з'явилося його повідомлення про бюро.

У 1830 р. в «Кур'єрі Варшавському» була надрукована нотатка про необхідність створити постійний антикварний магазин, де можна було б продавати картини відповідно до їх дійсної вартості», а через три дні на його сторінках повідомлялося про відкриття в будинку Л. Дмушевського антикварного салону, який приймає твори мистецтва на комісію, а також в депозит [68, с. 9].

Однак, у період, який розглядається, торгівля творами мистецтва (насамперед картинами) була зосереджена переважно в руках іноземців. Наповнивши достатньою мірою західноєвропейський ринок численними копіями та підробками творів відомих майстрів та не зустрічаючи протидії влади.

Для епохи Просвітництва була характерна купівля творів мистецтва цілими колекціями. У першій третині XIX ст. вона відбувається, в основному, вроздріб, набувають поширення аукціони. Саме там було розпродано зібрання Огінського, Красицького, Ходкевича.

Поряд із спеціальними аукціонами мистецьких зібрань, картини та гравюри йшли з молотка на розпродажах майна. У 1821 р. «Кур'єр Варшавський» повідомляв про такий аукціон, де мальовничі полотна та офорти пропонувалися одночасно із предметами жіночого туалету [65, с. 8].

Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. єдиним видом продукції польських майстрів, що вийшов на художній ринок, була графіка. Картини художників у період, що розглядається, практично не потрапляли на художній ринок. Численні спроби, які здійснювалися деякими художниками, загальну ситуацію помітно не змінили. Тоді у 1806 р., щоб знайти покупців своїх робіт, по допомогу до преси звернувся художник Я. Плерш, який давав оголошення про продаж своїх історичних полотен. Такі розпродажі свідчили як про скрутне матеріальне становище митців, так і про те, що за життя продаж картин не став скільки-небудь значним чинником творчої біографії художників. Не змінили ситуацію, як уже зазначалося, і художні виставки. Художники намагалися вдаватися і до допомоги лотерей [6, с. 300].

Відомості про ціни на твори старого мистецтва в першій третині XIX ст. можна зустріти в багатьох оголошеннях, що містилися в газетах, де

наголошувалося, що роботи майстрів різних європейських шкіл продаються за помірною ціною. Звісно, ціни були дуже різними. При розпродажі вони коливалися від 8 до 1701 злотих [65, с. 7]. Однак попри різницю в цінах, навіть найдешевші твори живопису були доступні лише вузькому колу заможних людей. Більш доступною була графіка.

Слабкість польського художнього ринку пояснювалася не стільки суб'єктивними обставинами – небажанням придбання робіт вітчизняних майстрів, скільки більш серйозними причинами, – зокрема особливостями історичного становища країни. Водночас, вона була зумовлена специфікою польської традиції у цій галузі. Але при всіх труднощах у сфері розповсюдження творів мистецтва, при всій слабкості польського художнього ринку, продаж творів мистецтва все ж – таки сприяв демократизації художнього побуту, формуванню його публічних форм, розвитку більш масових видів мистецтва, зокрема, таких, як гравюра та літографія.

Список використаних джерел

1. Польська художня культура в історичному та сучасному контексті. URL: <https://www.gnosisbooks.ru/books/tirazh/>
2. Gazeta Warszawska. 1811. №14.
3. Gazeta Warszawska. 1817. №24.
4. Kurier Warszawski. 1821. №30.
5. Kurier Warszawski. 1823. №23.
6. Mankowski T. Mecenat artystyczny Stanisława Augusta. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1976. 384 s.

Лариса Фицик,

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри всесвітньої історії та методик навчання,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПРИВАТНИЙ САЛОН ЯК ФАКТОР ХУДОЖНЬОГО ЖИТТЯ ПОЛЬЩІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – 30-X РР. XIX СТ.

Дослідження культурного життя східно-європейських країн у період Нового часу пов'язане з інтересом сучасних істориків та культурологів до соціальної, політичної та економічної історії Європи, зокрема до соціально-культурних проблем становлення націй. У цьому контексті важливим є об'єктивний аналіз процесів, які відбувалися в художньому житті країн східно-європейського регіону у безпосередньому взаємозв'язку з національними процесами, що є особливо важливим для такої культури, як польська, розвиток якої був невіддільний від національно-визвольного руху.

З другої половини XVIII ст. важливою формою польського художнього життя стали салони. У 60-ті роки XVIII ст. двері свого варшавського палацу для літераторів та вчених відкрив Адам Казімеж Чарторийський. Передові уми того часу приваблювали будинок «князя поетів» Ігнація Красицького. Як зазначає В. Смоленський, «...особливо знамениті стали «четвергові обіди» в Станіслава Августа (1771-1782), де збиралися багато найввдоміших письменників і вчених» [7, с. 63]. Там народжувалися важливі ідеї та починання, серед яких - задум про написання історії польського народу, частково реалізована згодом Адамом Нарушевичем. Обговорювалися також плани створення Комісії національної освіти. Художників король приймав по середах [7, с. 68].

В епоху Просвітництва салони функціонували в будинках магнатської верхівки суспільства – Ігнація Потоцького, Станіслава Малаховського, Августа Чарториського у Варшаві, Тадеуша Чацького в Кременці, Антонія Тизенгауза у Гродно. За свідченням іноземного мандрівника, «кожний, хто був пристойно одягнений, сміливо міг туди увійти» [6, с. 84].

Почесні жінки Чарториська, Огінська, Сангушко, Яблонівська прагнули запросити до своїх палаців найбільш видатних людей того часу. Загалом, як характерну рису тієї епохи, принагідно можна відзначити зростання ролі жінки у художньому житті. Як зазначає З. Батовський, це знаходило відображення, зокрема, і в меценатській діяльності, і безпосередньо у творчості [1, с. 161].

На рубежі століть у зв'язку з нестійкістю військово-політичної ситуації представники багатьох відомих сімей лише періодично бували у Варшаві чи Кракові, проводячи значну частину часу у своїх маєтках чи за кордоном. До середини 10-х рр. XIX ст. становище стабілізувалося. Світське та міське життя входить у спокійніше русло і палаци знаті ширше відчиняють свої двері. Багато залів заповнює публіка, яка шукає лише розваг та задоволень, однак в деяких будинках збирається коло людей, які прагнуть заповнити своє дозвілля більш інтелектуальними заняттями, дискусіями про літературу та мистецтво.

Характер літературно-мистецького салону набув варшавський будинок колекціонерів В. та Ф. Тарновських, у яких бували представники творчої еліти-Ю. Немцевич, К. Козьмян, Л. Осінський, з художників – М. Баччареллі, З.Фогель, В. Лессер. Там проводилися бесіди про мистецтво, розглядалися і обговорювалися твори з їх колекцій, які користувалися популярністю [4, с. 202].

Місцем зустрічей варшавської творчої інтелігенції став будинок графа Генріка Забелло, який сам був талановитим художником-аматором. Залишивши військову та політичну кар'єру, він присвячував свій час та засоби на підтримку

молодих художників. Його гостями були О. Бродовський, Я. Суходольський, увагою Забелло користувалися і студенти художньої школи при Варшавському університеті.

У салоні Тадеуша Мостовського можна було зустріти і театральних критиків, які виступали під псевдонімом «Ікси». Художників та любителів мистецтва приваблював варшавський будинок Олександра Ходкевича.

У Кракові серед численних салонів знаті, які пожвавили свою діяльність після утворення Краківської республіки, виділялися салони єпископа Воронича, Уршулі Дембінської, Велеглівської – матері майбутнього президента сенату, Потоцьких. Власник знаменитих колекцій Г.Любомирський приймав узимку у палаці «під Кшиштофорами». У Воронича та О. Потоцького, зокрема, бували художники В. Штаттлер, М.Стахович, К. Прек. У Львові був відомий салон Поніньської – господині багатих зборів. А. Гюнтер (художниця-аматорка, яка брала уроки у Норблена) у своєму палаці в Добровлянах, прикрашеному багатими колекціями, приймала художників, пов'язаних із Віленським університетом (Дамеля, Рустема, Бахматовича) [2, с. 9].

Однак лише деякі з численних магнатських салонів, що групувалися навколо людей не просто знатних, але і тих, хто володів відповідним інтелектуальним рівнем, змогли стати центрами суспільно-культурного життя, хоча й з обмеженим колом діяльності.

У першій третині ХІХ ст. з'являються літературні салони в будинках інтелігенції. Спільність духовних інтересів, а не знатного походження, дедалі більше ставала основою регулярних зустрічей. У цей час спостерігається подальше зміцнення внутрішніх зв'язків серед інтелігенції, відбувається розвиток дружніх контактів. Характерною формою спілкування стають обіди, у яких вшановуються досягнення окремих діячів. Так, професори Варшавського університету дали обід у зв'язку з прибуттям у Варшаву Торвальдсена, про що писала «Газета Варшавська» 22 вересня 1820 р. Однак згодом преса відзначає і події, що мали локальніший характер. «Кур'єр Варшавський» повідомляв у 1830 р.: «Значна кількість художників у близькому від столиці селі влаштували дружній бенкет на честь Марціна Залеського, художника, який... нещодавно повернувся на батьківщину» [5, с. 9].

Наведені приклади при всій їх різнохарактерності та незначимості, свідчили про формування у період, який аналізується, на противагу аристократичним салонам, нових центрів суспільно-художнього життя, пов'язаних з професійною інтелігенцією.

У першій третині XIX ст. будинки інтелігенції все частіше ставали місцем зустрічей інтелектуальної еліти. театралів, літераторів та художників збирав актор, драматург та режисер Л. Дмушевський. Відкритим тримала будинок і письменниця Клементіна Таньська. У певні години туди сходилися письменники, літератори, поети, вчені, художники [3, с. 8].

Таким чином, на рубежі XVIII - XIX ст. відбулося розширення структури польського мистецького життя. Новою організаційною формою стають поряд з мистецькими навчальними закладами, виставками, приватними та публічними колекціями, музеями, також приватні мистецько-літературні салони, які стали середовищем формування та поширення художньо-естетичної свідомості, і це ставало принципово новим явищем у польському художньому житті.

Список використаних джерел

1. Batowski Z. Malarki Stanislaw Augusta. Wroclaw, 1951. 152 s.
2. Gazeta Krakowska. 1819. № 25.
3. Gazeta Warszawska. 1817. №24.
4. Kozakiewicz S. Malarstwo warszawskie w latach 1815-1850. Podloze rozwoju. Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. T.VI, Warszawa, 1962. s.189-357.
5. Kurier Warszawski. 1830. №17.
6. Mankowski T. Mecenat artystyczny Stanislaw Augusta. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1976. 384 s.
7. Smolenski V. Przewrot umyslowy w Polsce wieku XVIII. Krakow, 1891. 301 s.

Ганна Ходарченко,

магістрантка V курсу, 524 групи,

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ НА КУБАНІ

«Кубанський період» у житті і діяльності Симона Петлюри може здатися не таким вражаючим і плодотворним, як усі його подальші починання, але саме в цей період він продовжує формуватися як особистість і робить значний внесок в дослідження української історії та її популяризацію. Час перебування на Кубані для Петлюри завжди виокремлюється і згадується в усіх біографічних творах, проте часто доволі побіжно.

Пригадаємо, як і чому юний Симон опинився у цьому місці. Після виключення з Полтавської семінарії, з «політичних міркувань», молодим Симоном зацікавилися відповідні державні органи, отож він разом із своїм товаришем вирішив покинути свою малу батьківщину і на час сховатися від переслідувань на Кубані. Прибувши сюди у 1902 році, він спочатку зупиняється у невеличкій столиці Смоленській, а потім вже переїздить до міста

Катеринодара, де починає працювати вчителем початкових класів у 5-му міському початковому училищі [7]. Зрозуміло, що вчителювання було не єдиним заняттям для Симона Петлюра. Паралельно із цим, він продовжує ту саму заборонену революційну діяльність через яку довелося покинути Полтаву.

Симон Петлюра приєднується до одного з осередків Револуційної Української Партії, які, за цікавим збігом обставин, знаходяться саме у Катеринодарі. Починає розповсюджувати листівки, писати статті в підпільні та закордонні газети (наприклад, «Добра новина», «Праця», «Гасло», тощо), налагоджував зв'язки із такими відомими на той час українськими журналами як «Записки Наукового товариства імені Шевченка» і «Літературно-науковий вісник» [7]; окрім того Петлюра активно включається в залучення нових учасників і пропаганду серед простого населення, таким чином стаючи важливою ланкою у системі РУП. Проте лише цим не обмежується юний Симон — він береться за архівну справу.

Спочатку це було самостійне дослідження пісенної спадщини Кубані. Важливо зазначити, що кубанська народна творчість дуже вразила хлопця, адже тісно перепліталася із загальноукраїнською культурою: співалися розмовною українською мовою, мали виразні козацькі мотиви (згадували Байду, Сагайдачного тощо) і розповідали про події з історії України [7]. Існує переконання, що Петлюра навіть казав своєму товаришеві Кузьмі Безкровному: «Ми не пропадемо, коли на Кубані, до якої Петербург вживає найбільших русифікаторських заходів, панує українська пісня!» [8].

Однак найбільшим досягненням Петлюри можна вважати роботу над козацькими архівами. По-перше, необхідно згадати про такого відомого історика, вченого та етнографа як Федіра Щербину, якому доручили зайнятися розбиранням архіву Чорноморського козачого війська, що налічував тоді до 200 тис. папок [8]. Зрозуміло, що самотужки опрацювати такий масив інформації неможливо, тому після укладання договору із владою, Щербина зайнявся пошуком відповідних кадрів.

Одним із найперших співробітників був Симон Петлюра, який був одним із наймолодших помічників Щербини [2, с. 21]. Зарекомендувавши себе працюючою і старанною людиною, С. Петлюра підійшов відповідально до дорученого завдання. Сам Ф. Щербина згадував: «Я добре пам'ятаю, з якою енергією та захопленням накинувся він на пакунок матеріалів про так званий «персидський бунт Чорноморців»...» та «...Всі «діла» в справі цього бунту Петлюра брав до себе на помешкання і перечитував од кришки до кришки, сам

обмірковував діяльність Дикун та його однодумців, балакав про це з співробітниками і не раз висловлювався про те, що «Дикун був зразковий козачий діяч» і що не дурно за ним ішли усі козаки...» [2, с. 21]. Саме в цей період починається робота над такими роботами, як «Секретні циркуляри правительства на Кубані» та «Причинок до історії переселення «турецьких запорожців» на Кубань». Вони містили в собі важливу інформацію про життя і діяльність козаків після зруйнування Запорозької Січі і переселення на Кубань, висвітлювали ставлення офіційної російської влади до прибувших і заходи стосовно цензури інакомислення всередині Російської імперії [4].

У «Причинках» чітко демонструвалося, що українські козаки стикалися з забороною та перешкодами з боку офіційної російської влади щодо еміграції до Туреччини; окрім, власне, збільшення кількості застав і приграничної кількості охоронців, царська влада робила спроби повернути вже виїхавших запорожців. Робилося це як і у вигляді закликів-маніфестів до турецького керівництва, так і прихованою пропагандою серед самих козаків, де обіцяють ті самі права і вольності, що і за часів Запорізької Січі [4, 5].

Як підсумовує сам С. Петлюра: «...Та будь що будь поданий нами зразок заходів Російського уряду в справі повернення з Туреччини назад в Росію «безумцевъ», «легкомысленныхъ» и «закоренѣлыхъ въ грубости» Запорожців являєть ся досить характерним для державної політики названого уряду, тої прехвальної політики «ласк» і «обіцянок» і «милостей», що тільки має їх на папері, а наколи щось і реального дає з них, то лише з огляду на мотиви досить неморального порядку» [4]. Зрештою, ці твори стали в нагоді науковцям, надавши нові свідчення та доповнення до історії «української» Кубані (наприклад, «Боротьба Кубані за незалежність» Василя Іваниса [1]). Окрім цих двох статей, була ще одна – «З переписки Хведора Квітки з Антоном Головатим», яка висвітлювала не тільки відносини між двома постатями, а й зачіпала тему статусу колишніх запорізьких козаків на Кубані [6].

Тим не менш, дедалі активніша участь Симона у справах РУП, агітація серед населення і відстоювання окремої української історії, призвели до посиленої цікавості з боку каральних органів, а як наслідок, до ув'язнення. Пробувши в ув'язненні приблизно місяць, Петлюру випускають на поруки (поручився за нього, той самий Федір Щербина) і за грошову заставу [2, с. 25]. Загалом, після цього робота з архівом остаточно завершилася. Залишитися у Кубані С. Петлюрі так і не судилося. З 1904-1905 рр. він уже покидає Кубань та

переїздить з одного міста до іншого, втікаючи від каральних органів царату, але боротьби за ідею української незалежності не полишає.

Таким чином, Кубань посідає важливе місце у житті Петлюри, адже саме у цей період він остаточно формується у ролі революціонера, визначається із своїм життєвим шляхом, починає співпрацю з більшістю відомих на той час українських політичних і наукових діячів, а ще робить помітний внесок у дослідження козацької історії після зруйнування Запорізької Січі.

Список використаних джерел

1. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1968. 137 с.
2. Кульчицький С. Симон Петлюра «Я вірю і певний, що Україна як держава буде!». Київ : Парлам. вид-во, 2021. 335 с.
3. Кучерук О. Симон Петлюра. Київ : Задруга, 2009. 18 с.
4. Петлюра С. Причинок до історії переселення «турецьких Запорожців» на Кубань. Записки Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка. 1905. № 65.
5. Петлюра С. Секретні циркуляри правительства на Кубані. Киевская старина. 1907.
6. Петлюра С. 3 переписки Хведора Квітки з Антоном Головатим. Киевская старина.
7. Пустовгар О. Петлюра і кубанський професор Щербина. Полтавщина і Кубань: історичні зв'язки. Зміст. URL: <https://zmist.pl.ua/blogs/petlyura-i-kubanskyj-profesor-shherbyna-poltavshhyna-i-kuban-istorychni-zvyazky>.
8. ФРОНТ-МАН УНР. До 140-річчя від дня народження Симона Петлюри. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/viyskovym/front-man-unr-do-140-richchya-vid-dnya-narodzhennya-symona-petlyury>.

*Edyta Chomentowska,
adiunkt Ośrodek Ośrodka Badań nad Geografią
Historyczną Kościoła w Polsce
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

SCHEMATYZMY JAKO ŹRÓDŁO W BADANIACH GEOGRAFICZNO- PRZESTRZENNYCH ORAZ PRZYKŁAD ICH WYKORZYSTANIA W OŚRODKU BADAŃ NAD GEOGRAFIĄ HISTORYCZNĄ KOŚCIOŁA W POLSCIE

Dla badań historycznych obejmujących szerszą przestrzeń terytorialną istotne znaczenie mają źródła, które zawierając podobny zasób wiadomości, wydawane są stosunkowo systematycznie w dłuższej perspektywie czasowej. Warunek taki dla części kwestii związanych z historią kościelną (choć nie jedynie) spełniają schematyzmy kościelne (zawierające strukturę osobową i administracyjną jednostki,

dla których powstały), zarówno diecezjalne jak i zakonne. Celem niniejszego wystąpienia jest wskazanie zakresu informacji przydatnych w badaniach geograficzno-przestrzennych, które przy tworzeniu map ułatwiają identyfikację danego miejsca w przestrzeni. Zaprezentowanie ich praktycznego wykorzystania odnośnie kartografowania diecezjalnego i zakonnego zakresu terytorialnego, jak i kilku wyznań na tym samym obszarze, możliwe jest na przykładzie prac prowadzonych w Ośrodku Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce (dalej OBnGHKwP).

Schematyzy, szematyzmy (występujące w nomenklaturze polskiej również pod łacińskimi nazwami *schematismus*, *elenchus*, oraz katalog, rocznik). Te osobowe wykazy duchowieństwa określonej jednostki administracji kościelnej (diecezji, prowincji zakonnej, jednego lub kilku domów zakonnych) mają charakter użytkowy, gdyż ułatwiają dostęp do informacji o strukturze organizacyjnej i administracyjnej jednostki kościelnej. Ich adresatami są głównie duchowni diecezjalni lub zakonni, jednak coraz częściej korzystają z nich dla różnych celów również osoby świeckie. Schematyzy będąc wydanymi za wiedzą i pozwoleniem przełożonego, są drukami urzędowymi i dlatego mogą cieszyć się wysokim stopniem zaufania co do ich treści tak istotnymi dla badaczy przeszłości [1].

W Polsce, schematyzy od wielu lat są przedmiotem rozważań naukowych, ale w ostatnich dwóch dziesięcioleciach w historiografii polskiej zauważa się wzmożenie ich popularności. Efektem jest szereg prac źródłoznawczych analizujących druki poszczególnych diecezji czy zakonów, ale też są jedną z podstaw dostarczającą dane podstawowe lub uzupełniające do badań (w zależności od tematyki i dostępności innych archiwaliów) w zakresie m.in. prozopografii, historii administracji kościelnej, historii książki, a nawet demografii czy historii poszczególnych miejscowości lub obiektów sakralnych. Ich dodatkowym atutem jest fakt, iż znane są w różnych Kościołach katolickich, dzięki czemu możliwe jest nie tylko wzajemne uzupełnianie danych lecz, także porównanie wartości w nich zawartych i wykorzystanie ich w badaniach komparatystycznych [2].

Jak wspomniano, katalogi są przede wszystkim wykazem osób wchodzących w skład danej jednostki administracji kościelnej, ale też ukazują jej strukturę organizacyjną, w tym terytorialną. Pomijając w tym miejscu informacje o władzach, hierarchii urzędów, zmarłych, wiadomości dodatkowe o placówkach (jak lokalizacja najbliższej stacji kolejowej itp.), dla potrzeb omawianego zagadnienia skupić należy się na właśnie wykazach personalnych. Ażeby informacja była jak najpełniejsza, najczęściej wykazy te sporządzane są według miejsca przebywania duchownych – na terenie jednostki nadrzędnej (najczęściej diecezji lub prowincji zakonnej), ale i poza

jej granicami, na przykład na studiach zagranicą lub w innej diecezji. W przypadku schematyzmów diecezjalnych podstawowymi jednostkami są parafie, zaś zakonnych – domy zakonne. W ten sposób łączone są z sobą oba zakresy informacyjne schematyzmów: personalny i strukturalny. W tym miejscu, obok danych osobowych jak rok i miejsce urodzenia, przyjęcia święceń kapłańskich czy złożenia ślubów zakonnych oraz danych szczegółowych (o różnym zakresie) dotyczących placówki istotne są szeroko pojęte dane adresowe. Są one zasadnicze, choć do prac nad identyfikacją miejsca w przestrzeni geograficznej pomocny jest szereg dodatkowych informacji niekoniecznie. W zależności od inicjatywy autora oraz okresu sporządzania schematyzmów różna jest ich szczegółowość: od jedynie nazwy miejscowości po dokładny adres i dane kontaktowe (telegraf, telefon czy e-mail).

W projekcie „Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową” obejmującego struktury terytorialne Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej około 1938 r. [3] odtworzono w nim łacińską sieć parafialną składającą się na wszystkie istniejące wówczas archidiecezje i diecezje. I tak, do podstawowych danych użytych w tym celu należały: nazwa miejscowości parafialnej, jej przynależność dekanalna oraz diecezjalna. Elementem, który znacząco ułatwiał lokalizację świątyni parafialnej, była wiadomość o wezwaniu (*patrocinium*) świątyni, co nabiera szczególnego znaczenia, gdy w badanej miejscowości znajdowała/znajduje się ich więcej niż jedna lub, gdy erygowanych było więcej parafii niż jedna (miasta). Wartością dodaną jest ponadto wskazywanie w schematyzmach materiału budowlanego – czasami jako elementu historii, innym razem jedynie wymienionego rodzaju stosowanego materiału budowlanego. Informacja na ten temat jest istotna, gdy okazuje się, że znany z późniejszych źródeł kościół lub kaplica nosi to samo wezwanie, stoi na tym samym miejscu (lub jego najbliższej okolicy – kilku metrów), a jedynie właśnie materiał budowlany wskazuje, iż jest to zupełnie inny budynek niż opisany w schematyzmie. Kolejną wiadomością wykorzystaną przy kartografowaniu sieci parafialnej stała się wymieniana w drukach tego rodzaju kategoria świątyni (kościół parafialny, katedralny, filialny, kaplica, klasztor itd.). Wskazuje na pełnione w danym momencie historycznym funkcje, a które mogły ulec zmianie na przestrzeni lat.

Dane te przy wykorzystaniu dedykowanego oprogramowania kartograficznego pozwalają najczęściej bardzo precyzyjnie ustalić lokalizację, która w tym właśnie projekcie stała się tożsama jest ze świątynią parafialną. Oprócz wykorzystania ich do naniesienia punktu na mapę, część danych zgromadzonych w wyniku prac dokumentacyjnych została zaprezentowana jako opis danego punktu w aplikacji

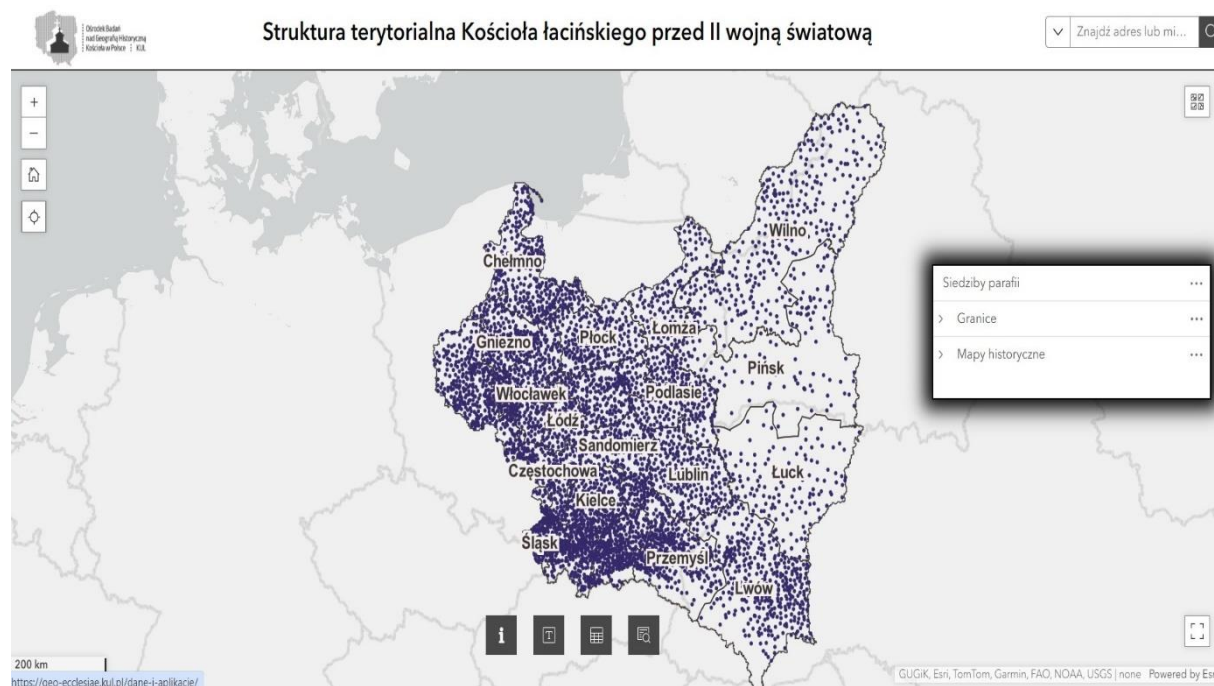
dostępnej

w

Internecie:

<https://experience.arcgis.com/experience/c6f12e7edbb34c4d887407c3fd5966fe>

Fot. 1. *Przykładowa strona aplikacji „Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową”*

Obecnie prowadzona jest kontynuacja tych prac w ramach projektu „Podziały terytorialne Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej (X-XXI w.). Od harmonizacji danych do syntezy” zaplanowanego na lata 2022-2027 i mającego objąć ten sam zakres prac w kilku, wyznaczonych przekrojach geograficznych (w tym m.in. 1772, 1870, 1938) [4].

Kolejną inicjatywą nowi tytuł „Atlas klasztorów w Polsce X-XXI w.” [5] i ma na celu zlokalizowanie miejsc, gdzie znajdowały się placówki zakonów i zgromadzeń zakonnych na ziemiach związanych kiedykolwiek historycznie z Rzeczpospolitą Polską. W tym przypadku prace obejmują przede wszystkim męskie i żeńskie zakony rzymskokatolickie jako dominujące na jej terenach, ale też grekokatolickie, ormiańskokatolickie i prawosławne (obecnie naniesiono ponad 10.000 punktów). W tym przypadku schematyzmy stanowią źródło o charakterze pomocniczym, ale jako publikowane regularnie, pozwalają prześledzić ciągłość istnienia danej placówki, gdy brak jest innej podstawy historycznej. W rocznikach zakonnych zasób danych jest uboższy niż w drukach diecezjalnych, gdyż dotyczy przede wszystkim wykazu członków wchodzących w skład danej jednostki (najczęściej prowincji) oraz obsady personalnej domów zakonnych. Optymalną sytuacją jest pełny adres domu zakonnego oraz wymienienie funkcji dla ustalenia jego miejsca w strukturze zakonu. Jednak

podanie nawet tylko nazwy miejscowości jest wystarczające dla potwierdzenia jego istnienia w danym okresie oraz ustalenia jego lokalizacji przy użyciu odpowiednich narzędzi geoinformacyjnych. W tym projekcie odnotowuje się bowiem, jaka jest dokładność tejże lokalizacji, a ta zależna jest od m.in. od szczegółowości danych adresowych. W takim przypadku może to być ona dokładna – adres, bądź przybliżona (dzielnica, miejscowość lub okolica, gdy miejscowość już nie istnieje).

W OBnGKwP zainicjowano również próbę przestrzennego zaprezentowania sieci parafialnych dwóch wyznań – katolickiego w dwóch obrządkach: rzymsko- i greckokatolickim oraz prawosławnego około 1938 r. Z uwagi na fakt, że każda z nich obejmuje różny obszar, zdecydowano się zakreślić go do terytorium Apostolskiej Administratury Łemkowszczyzny. Wpływ na taki wybór miał fakt, iż dla tej jednostki kościelnej, działającej stosunkowo krótko (archiwalia uległy w wyniku drugiej wojny światowej rozproszeniu i zaginięciu), szematyzm na 1936 r. jest jedynym, jaki dla niej powstał.[6] Pisany jest po ukraińsku, ale nazwy geograficzne podane są również w języku polskim, dlatego łatwo jest zidentyfikować poszczególne miejsca. Jest to druk bogaty w wiadomości; oprócz podstawowych danych, które znaleźć można w tego rodzaju informatorach (obsada personalna parafii, obszar terytorialny parafii wraz z odległością miejscowości do świątyni parafialnej, niekiedy dane ułatwiające identyfikację miejsca: wezwanie, przynależność dekanalna czy poczta), zawiera szereg dodatkowych wiadomości. Są to m.in.: szczegółowa, jak na ten rodzaj wydawnictwa, historia parafii wraz z przedstawieniem zaplecza oświatowo-kulturalnego, liczebność wyznawców poszczególnych religii na terenie konkretnej parafii, nazwisko i miejsce rezydowania proboszcza parafii rzymskokatolickiej, nazwisko patrona parafii. Ponadto autor zamieścił w nim szereg danych poza religijnych, takich jak stan zabudowań parafialnych (w tym gospodarczych wraz z podaniem rodzajów budynków tj. plebania, stajnie, stodoły) oraz wielkości areału pól, łąk lasów czy nieużytków. W tym przypadku do próby odtworzenia sieci parafialnej wykorzystywane będą informacje o treści odpowiadającej tym, które wykorzystane zostały przy projekcie „Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową”, gdyż dane właśnie przygotowane w jego ramach posłużą za podstawę ukazania z kolei siedzib parafialnych kościoła rzymskokatolickiego. Odnośnie parafii prawosławnych konieczne będzie wykorzystanie innych źródeł z powodu braku adekwatnego druku dla tego wyznania. Podobnie, jak w zakończonym już projekcie na 1938 r., ze względu na brak dokładności odpowiadającej okręgom parafialnym, a więc każdej miejscowości wchodzącej w skład parafii, granice zostaną interpolowane do poziomu właśnie parafialnego.

Z racji, iż geografia historyczna przychodzi z pomocą naukowcom w różnym zakresie. Dla przykładu z danych osobowych takich jak miejsce urodzenia możliwe jest ukazanie geograficznego pochodzenia duchownych, miejsc przebywania poza rodzimą jednostką administracyjną (praca misjonarska, studia, zastępstwo); liczebność wiernych nie wyznania, dla którego sporządzono wykaz, innych chrześcijańskich, żydowskiego czy ateistów pozwala przyjrzeć się strukturze wyznaniowej w poszczególnych miejscowościach, więc również z uwzględnieniem granic administracji państwowej. Może mieć to szczególne znaczenie dla małych ośrodków, takich jak wsie czy małe miasteczka, dla których tego rodzaju dane mogą być zachowane w innych źródłach sporadycznie.

Powyższa prezentacja wskazuje jak szerokie może być wykorzystanie zakresu informacji zawartych w schematyzmach kościelnych, dla których ograniczeniem jest jedynie tematyka podejmowanych badań.

Bibliografia

1. Chomentowska E. *Katalog schematyzmów i rubrycel zakonnych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Schematyzmy generalne oraz druki jednostek administracji zakonnej poza Polską. Catalogue of religious schematisms and rubrycles in the collection of the University Library of the Catholic University of Lublin. General schematisms and prints of religious administration units outside Poland.* Lublin, 2023.
2. Bogate zestawienie literatury dotyczącej schematyzmów z ziem polskich, zob. Ł. Krucki, *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej (1532-2019)*, „Roczniki Teologiczne”, t. 67, z. 4 (2020), s. 5-8. Na temat schematyzmów zakonnych i bibliografii zob. m.in.: E. Chomentowska, *Katalog schematyzmów i rubrycel zakonnych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Schematyzmy generalne oraz druki jednostek administracji zakonnej poza Polską. Catalogue of religious schematisms and rubrycles in the collection of the University Library of the Catholic University of Lublin. General schematisms and prints of religious administration units outside Poland, Lublin 2023; taż, Bibliografia schematyzmów zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718-1918. Bibliography of schematisms of male religious orders in the former Poland between 1718-1918*, Lublin, 2016.
3. Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego przed II wojną światową, https://wiki.kul.pl/lhdb/Struktura_terytorialna_Ko%C5%9Bcio%C5%82a_%C5%82a_ci%C5%84skiego_przed_II_woj%C4%85_%C5%9Bwiatow%C4%85, <https://experience.arcgis.com/experience/c6f12e7edbb34c4d887407c3fd5966fe> [dostęp 20.04.2024 r.].
4. Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, https://wiki.kul.pl/lhdb/O%C5%9Brodek_Bada%C5%84_nad_Geografi%C4%85_Hi_storyczn%C4%85_Ko%C5%9Bcio%C5%82a_w_Polsce, [dostęp 20.04.2024 r.].

5. Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, https://wiki.kul.pl/lhdb/O%C5%9Brodek_Bada%C5%84_nad_Geografi%C4%85_Historyczn%C4%85_Ko%C5%9Bcio%C5%82a_w_Polsce, [dostęp 20.04.2024 r.].

6. Šematizm Greko-Katolickogo Duhovenstva Apostol'skoї Administracii Lemkovšini, L'viv 1936, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/16437/edition/15186#description> [dostęp 20.04.2024 r.].

Анастасія Чмихова,

студентка III курсу історичного факультету,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Погляд на внутрішню політику Богдана Хмельницького у контексті сучасності відкриває нові перспективи розуміння подій того часу. Дивлячись крізь призму боротьби нашого народу проти зовнішньої агресії Росії, ми повинні переосмислити історію та подивитися на неї з точки зору нового часу. Період гетьманування Богдана Хмельницького вимагав вирішення стратегічних питань майбутнього України. Все, що стосувалося боротьби за національну державність, залишалося на першому плані, включаючи активну участь війська Запорозького в збройних сутичках. Таким чином, перегляд подій з минулого у новому контексті дозволяє краще зрозуміти складність та актуальність політичних реалій того часу для сучасного українського суспільства.

Історіографія зовнішньої політики Б. Хмельницького досить обширна. Нові погляди дають можливість краще зрозуміти його діяльність та значення для становлення Української козацької держави. Учасником дискурсу з питань політики Б. Хмельницького, є Т. Яковлева-Таїрова. Серед досліджень, які започаткували розв'язання цієї проблеми, також можна виділити роботи таких сучасних істориків, Н. Яковенко, В. Сергійчук, О. Субтельний, Т. Чухліб [4]. Ці дослідники проаналізували основні напрямки зовнішньої політики Б. Хмельницького, його дипломатичні відносини з сусідніми державами.

Середина XVII століття стала періодом в історії України, коли на політичному горизонті визначилася постать – Б. Хмельницького. Його гетьманування, насичене інтригами військових подій, відображало не лише внутрішні турбуленції українського суспільства, але й зовнішні виклики, які визначали місце України в європейському світі.

Б. Хмельницький активно працював над забезпеченням міжнародного визнання свого гетьманського уряду. Він підтримував дипломатичні зв'язки з

іншими європейськими державами та намагався створити альянси для підтримки української незалежності. Зовнішня політика Хмельницького спрямовувалася на збереження цілісності України та забезпечення її безпеки. Він уклав союзи з Кримським та Московським царствами, але намагався не потрапляти в залежність від жодної з цих держав.

Гетьманування Б. Хмельницького можна розділити на декілька ключових етапів, враховуючи важливі історичні події та зміни в розвитку Запорозького козацтва. Починаючи з періоду визвольних війн 1648 – 1653 рр. Б. Хмельницький зумів об'єднати козацькі сили, для звільнення України і здобуття незалежності від Речі Посполитої.

Щоб на цьому етапі протистояти викликам війни, захистити тил та створити ефективний антипольський союз, уряд Хмельницького мусив брати участь у встановленні міцних дипломатичних відносин з іншими країнами. Гетьман вирішує підтримати гарні відносини з Кримом та Туреччиною, підписавши вигідний договір. Таким чином, було вирішено питання не тільки з кіннотою, а й з підтримання гарних стосунків, не допустивши війни з Кримом та Туреччиною – в чому і полягала суть турецької і татарської політики Б. Хмельницького. Татари в свою чергу, мали можливість здобувати військову здобич [2]. Хмельницький спрямовував свою зовнішню політику на встановлення тісних зв'язків з Московією. Розуміючи важливість співпраці, він активно шукав союзництво з нею. Українсько-російські відносини в контексті зовнішньополітичної діяльності гетьмана Богдана Хмельницького з Московією, розпочалися листом гетьмана до московського царя Олексія Михайловича 1648 року. У цьому документі гетьман писав царю, що він бажав би для своєї землі такого господаря як цар і що, якби на те була воля Бога, то він зі всім своїм Військом Запорозьким готовий служити йому. Цар не поспішав з відповіддю [3]. Розуміючи, що Московія утримується від прямого втручання в конфлікт, через власні стратегічні інтереси, гетьман почав шукати нових союзників.

Під час першого етапу гетьманування Богдана Хмельницького українсько-московські відносини 1648 – 1653 рр. пройшли динамічний і неоднозначний шлях розвитку, позначений неодноразовими переходами від зближення до відчуження та навпаки. Хмельницький, прагнучи залучити московського царя до антипольського союзу, вдавався до різних тактичних прийомів, щедрих обіцянок, дипломатичного тиску і навіть, можливо, не зовсім етичних дій у своїй справі, але це і було однією з особливостей гетьманування Богдана Хмельницького.

На другому етапі 1653 – 1656 рр. поразка козацького війська під Берестечком спричиняє загострення соціальних суперечностей у суспільстві. Незважаючи на перемогу під Батогом, внутріполітичне становище України та геополітична ситуація в регіоні ускладнилися. Перед Хмельницьким постало питання відмовившись від усіх здобутків, визнати владу польського короля, або ж шукати військову допомогу у чужоземних правителів, ціною певної поступки власним суверенітетом. Так 1653 року Московія відмовляє українським послам в допомозі. Згодом Виговський повідомляє про наміри Порту прийняти під свій протекторат Україну. Московії така ситуація не сподобалась, і Олексій Михайлович звертається до Хмельницького з грамотою в якій описано рішення прийняти військо Запорозьке під підданство. На етапі встановлення стратегічного партнерства з Московією, Хмельницький реалізував складну геополітичну стратегію. Визнання автономії України та її статусу в межах Московії встановили новий політичний порядок у регіоні.

Московський уряд, як й уряд Богдана Хмельницького, не повною мірою уявляли характер союзницьких стосунків. Дипломатичного досвіду у відносинах з іншими державами було замало при вирішенні принципово нових завдань. На переговорах у Переяславі 1654 р. гетьман і старшина порушили чимало питань, які не відповідали потребам часу, створивши досить небезпечні прецеденти для майбутніх відносин з царем. В цілому Переяславсько-московський договір 1654 р. не перекреслював досягнень української нації в царині державотворення. Було встановлено своєрідний конфедеративний зв'язок двох держав, скріплений залежністю України від Москви.

У ході своєї політичної кар'єри Богдан Хмельницький виявив високий рівень дипломатичної майстерності та гнучкості у веденні зовнішньої політики. Він ефективно використовував різноманітні стратегії та тактики для досягнення своїх цілей, шукаючи підтримки у різних країн. На першому етапі свого гетьманування привів своє військо до низки перемог, правильно проаналізувавши свої дії та можливості. Зробив вірний крок і підписав на вигідних умовах угоду з Кримом та Туреччиною, не допустивши розгортання війни на два фронти. На другому етапі Хмельницькому було важко утримати досягнуті позиції на міжнародній арені, але підписавши договір з Московським царством, йому це частково вдалося.

Список використаної літератури

1. Горобець В. Московська політика Богдана Хмельницького: дипломатична риторика та політична практика. Український історичний журнал. 1995. №4. С. 45-56.
2. Крип'якевич І. Турецька політика Б. Хмельницького (Матеріали). Український археографічний щорічник. 2006. Вип. 10/11. С. 111-160.
3. Лист до Олексія Михайловича від 8 (18) червня 1648 року. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). Київ., 1961. С. 48-49.
4. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
5. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1717 рр. Нью-Йорк, 2003.

*Олександр Чорний,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка*

БИТВА ЗА ДНІПРО У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Битва за Дніпро у роки Другої світової війни стала однією з найтриваліших кампаній у німецько-радянському протистоянні на Східному фронті та найменш вивченою в радянській та вітчизняній історичній науці. Перше відкрите комплексне дослідження її ходу і наслідків з'явилося в СРСР лише 1967 року. Його автор Г. М. Уткін ототожнював кампанію з наступальними боями Червоної армії на Дніпровському Лівобережжі та подоланням німецької оборонної лінії на Дніпрі відомої під назвою «Східний вал». Дослідник датував битву в межах 12 серпня – 31 грудня 1943 року [4, с. 457–462]. До того, у перші повоєнні десятиріччя, радянські історики-мілітаристи уявляли битву за Дніпро як літньо-осінню кампанію у протистоянні РСЧА і Вермахту, яка стала продовженням радянського успіху на Курському виступі та увінчалася встановленням контролю Червоної армії над Лівобережною Україною і захопленням двох стратегічних плацдармів на західному березі ріки – в районі Кременчука і Києва [3, с. 20–24].

У 1970-х – 1980-х роках у радянській воєнно-історичній науці завдяки дослідженням М. І. Шеховцова було окреслено та закріплено нове датування битви за Дніпро – 24 серпня – 23 грудня 1943 року [5; 6, с. 481], що було успадковане українською історичною наукою після 1991 року [1].

Останнім часом вітчизняними істориками активно розробляється нове концептуальне бачення битви у значно ширших хронологічних та просторових межах [2; 7]. Зокрема, нами запропоновано розглядати її як безперервний наступ Червоної армії, який розпочався з прориву добре укріплених німецьких позицій 4–13 серпня 1943 року в районі Сум, Белгорода і Харкова, вздовж річок Сіверський Донець і Міус та закінчився 17 квітня 1944 року встановленням контролю над Правобережною Україною та фактичним виходом радянських з'єднань у межах УРСР на довоєнні кордони СРСР з Румунією і Польщею. Саме у межах цього часового проміжку з 22 вересня 1943 року по 13 березня 1944 року був повністю подоланий Дніпро в межах України – від Лоева до Херсона.

Оновлена хронологія, а з тим і географія битви за Дніпро, обумовлює необхідність напрацювання нового бачення воєнно-політичного і економічного аспектів кампанії. Переосмислення її воєнно-політичної складової має виходити з наступного:

По-перше, битва за Дніпро стала битвою за Україну, в якій ключову роль відігравали мобілізовані чоловіки з деокупованих територій УРСР. Цією тезою можна заперечити твердження радянської та сучасної російської пропагандистської машини про те, що «великий російський народ» протягнув дружню руку допомоги «знедоленій та сплюндрованій фашистами Україні».

Здобувши перемогу на Дніпрі, Червона армія позбавила супротивника можливості використання стратегічно важливих воєнних об'єктів по обидві сторони дніпровського рубежу. Маємо на увазі потужний вузол з ремонту танків і самохідних установок, що базувався на Харківському заводі транспортного машинобудування; добре облаштовані аеродроми в районі Миргорода, Полтави, Запоріжжя, Кіровограда, Первомайська (на Південному Бузі), Умані, Одеси; оборонні лінії противника на Дніпровському Лівобережжі, а також сам Дніпро з добре укріпленими передмостовими плацдармами в районі Києва, Черкас, Кременчука, Запоріжжя, Нікополя і Херсона.

Успішне розгортання і завершення битви за Дніпро в межах України сприяло поразці восени 1943 року німецьких військ на Кубані та блокуванню потужного угруповання Вермахту в Криму, яке німецьке командування не могло оперативно використати на будь-якій іншій ділянці, насамперед Східного фронту, а також стало запорукою успішного радянського наступу на території Білорусії влітку 1944 року.

По-друге, успіхи Червоної армії на Дніпрі значною мірою стали можливими завдяки економічній та військовій допомозі союзників СРСР по

антигітлерівській коаліції та масовим авіаційним ударам США і Великої Британії по військово-промисловій інфраструктурі Німеччини та її спільників. Саме в ході битви за Дніпро союзникам вдалося домогтися капітуляції Італії (8 вересня 1943 року), що безумовно позначилося на боєздатності італійських і румунських частин на фронті та стало додатковою проблемою для Вермахту. Це дозволяє аргументовано розвінчати радянський і сучасний російський наратив про те, що Радянський Союз військові кампанії на Східному фронті до червня 1944 року витягнув самотужки.

По-третє, здобутки Червоної армії на Дніпрі восени 1943 – навесні 1944 року були широко використані радянською дипломатією у переговорах з союзниками по антигітлерівській коаліції щодо відкриття т. зв. другого фронту в Європі – на півночі Франції. Маємо на увазі Московську конференцію глав закордонних відомств СРСР, США і Великої Британії, що відбулася 19–30 жовтня 1943 року та зустріч Й. Сталіна, Ф. Рузвельта і У. Черчілля у Тегерані 28 листопада – 1 грудня того ж року, у ході яких радянській стороні фактично вдалося закріпити за собою претензії щодо впливу на Балканах.

Торкаючись економічного аспекту проблеми, варто пам'ятати, що і радянська, і пострадянська історична наука тримали цю складову битви за Дніпро на контролі, але подавали виключно з ідеологічно-пропагандистським нашаруванням, наводячи цифри щодо зруйнованих або дуже пошкоджених промислових об'єктів. Як правило, це озвучувалося на тлі характеристики т.зв. «тактики випаленої землі», яку Вермахт нібито вперше застосував у ході війни. У цьому контексті не варто забувати, що вперше подібну практику протистояння ворогу застосувала саме Червона армія влітку та восени 1941 року. З огляду на це, осмислення економічної складової битви за Дніпро є важливим, воно вимагає підбору й узагальнення матеріалів, пов'язаних із життєдіяльністю економік воюючих країн та може розглядатися в межах окресленої проблеми як така собі битва за ресурси. Відтак виділимо кілька важливих моментів: по-перше, для Німеччини та СРСР надважливе значення мав Донецький басейн, природні багатства якого відігравали ключову роль у роботі металургійних підприємств, орієнтованих на забезпечення потреб військово-промислового комплексу. Не менш знаковим для обох сторін було і криворізько-нікопольське родовище залізної та марганцевої руди. І залізо, і марганець були критично важливими для танкобудування і в СРСР, і в Німеччині; по-друге, колосальне значення для воюючих сторін мали заводи-гіганти Азовсталь та Криворіжсталь, Дніпровська ГЕС, порти Маріуполя, Бердянська, Генічеська, Миколаєва, Одеси, а також

сільськогосподарські регіони по обидва береги Дніпра; по-третє, контроль над Україною гарантував супротивникам продуктову стабільність та усі можливі вигоди трудових мобілізацій.

Підводячи підсумок зазначимо, що окреслена проблема потребує глибокого аналітичного вивчення та розставлення нових акцентів. Виокремлення та чітка кваліфікація воєнно-політичних та економічних аспектів битви за Дніпро дозволить аргументовано говорити про її місце та значення в історії німецько-радянського протистояння на Східному фронті в роки Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Бережинский В. Г. Битва за Днепр (25 августа – 23 декабря 1943 г.). Киев: УИВИ, 2002. 32 с.
2. Лисенко О. Є, Пилявець Р. І. Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 88–117.
3. Таленский Н. Летняя кампания 1943 года (Краткий обзор). М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1944. 32 с.
4. Уткин Г. М. Штурм «Восточного вала». Освобождение Левобережной Украины и форсирование Днепра. М.: Военное издательство МО СССР, 1967. 464 с.
5. Шеховцов Н. И. Битва за Днепр (К 40-летию). Москва: Знание, 1983. 64 с.
6. Шеховцов Н. И., Колтунов Г. А. Битва за Днепр 1943 / Советская военная энциклопедия: в 8 т. / Председ. Гл. ред. комиссии А. А. Гречко. Москва: Военное изд-во МО СССР, 1976. Т. 1: А – Бюро военных комиссаров. С. 481–484.
7. Чорний О. В. Битва за Дніпро: нові підходи до проблеми хронології та періодизації / Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theretical Conference (Vol. 1), October 15, 2021. Chicago, USA: European Scientific Platform. P. 36–37.

*Валентина Шандра,
докторка історичних наук,
професорка, старша наукова співробітниця,
Інститут історії України НАН України*

СТАНОВЛЕННЯ КИСВА РЕГІОНАЛЬНИМ ЦЕНТРОМ

ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ В 1796 – 1835 РР.

Адміністративно-територіальний поділ в Російській імперії відігравав важливу роль як засіб інтегрування у складі держави набутих нею історичних регіонів. Для ефективного управління і найперше з фіскальною метою здійснювався поділ територій на певні одиниці. Однак не тільки. У випадку з

Києвом імперія вдалася і до цільових політичних завдань. У пошуках нового геополітичного центру для південно-західного регіону Павло I зупинився на створенні Київської губернії, сподіваючись, що об'єднання в одну адміністративну одиницю різних територій з призначенням Києва губернським містом зменшить притягальну здатність старих столиць. Київ, котрий історично належав Гетьманщині, виводився з Малої Росії і ставав 1796 р. центральним містом ще недавно річпосполитського краю. Йому відводилася консолідуюча роль, бо він як більш інтегрований у складі імперії ставав для ще недавнього польського Правобережжя транзитом форм її державного життя.

До новостворюваної губернії від Волинської відходив Радомишльський повіт, від Брацлавської – Сквирський, П'ятигорський, Липовецький, Махновський, від Вознесенської – Черкаський, Чигиринський, Катеринопольський і Уманський [1, с.708; 2, с.38]. Павло I доручив губернатору самостійно визначитися з повітовими містами і той почав призначати ті з них, що були економічно розвинуті, з чисельним населенням та мали будівлі для російської адміністрації. Однак, п'ять визначених містечок були приватновласницькими і не мали коштів для її утримання. Врешті повітовими містами 1797 р. стають Київ, Черкаси, Чигирин, Єкатеринополь, Умань, Липовець, П'ятигори, Сквир, Махнівка, Радомишль, Богуслав, Васильків [1, с.706-709]. Певно що, державну службу мали відбувати дворяни, але оскільки їх бракувало, то у Васильківському, Черкаському і Уманському повітах підкоморські і повітові суди були ліквідовані і переведені до Богуслава, Чигирин, Звенигородки, Сквири і Таращі. Проте вже 1804 р. місцеві дворяни звернулися до центральної влади з проханням повернути суди у кожний повіт. Апелювали вони до незручності населенню, яке потребує судових послуг, мало їздити з повіту у повіт, і достатнім числом дворянства аби посісти судові посади [3, с.500-504]. Міністерства внутрішніх справ пішло їм назустріч. З початком ХІХ ст. для державних установ Київської губернії запроваджується такий же штатний розпис як і для внутрішніх губерній імперії, за винятком перекладачів [4, с.168]. Тож, відтепер урядовий контроль за людністю губернії здійснювався з Києва на загальних підставах.

На відміну від адміністративної і судової влади київська поліція, очолювана поліцмейстером, відразу формувалася за російським зразком [5, с.542-543]. Її повноваження поширювалися і на передмістя Києва: Плоске, Куренівка, Сирець, Пріорка і Звіринець. Щодо політичної поліції, то Київ з 1827 р. стає одним із п'яти жандармських округів імперії, чиновники якого

відстежували настрої еліти. Щодо самого Києва, то його громаді, на звернення міського голови Рибальського підтверджувалися 1797 р. попередні «права, вольности і вигоди [6, с.736]. Однак, ні Павло I, ні Олександр I не називали їх магдебурзькими. Натомість київські купці (281 особа) і міщани (християни 4 490 і юдеї 94 особи), тільки-но отримали підтвердження своїх прав, звернулися до казенної палати звільнити перших від сплати рекрутських коштів, а міщан – від відбування рекрутчини. Для переконливості їх прохання супроводжували копії давніх височайших грамот на привілеї місту. Своєю бюрократичною чергою київський губернатор Василь Красно-Милашевич звернувся до Сенату за підтвердженням, на що отримав позитивну відповідь [7, с.43-45]. Проте залишками магдебурзького права кияни користувалися недовго, до 1834 р.

Листопадове повстання 1830 р. змусило верховну владу різко змінити керівництво краєм. Київ стає центром новостворюваного генерал-губернаторства у складі однойменної, Подільської і Волинської губерній. Генерал-губернатор наділявся самодержавною владою надзвичайними повноваженнями з правом відтермінування чинності загального російського законодавства та запровадження регіонального. Сюди ж з Могилева перемістилася головна квартира Першої російської армії з інтендантською частиною, тож Київ стає ще й крупним військовим містом.

Аби забезпечити імперську стійкість Києва, були задіяні господарські важелі, із яких важливим було перенесення сюди контрактної ярмарки з Дубно. За оцінкою сучасників, зокрема Вігеля, цим імператор прагнув зблизити поляків з росіянами [8, с. 81]. Проте на час контрактів, місто скоріше набувало польських рис [9, с. 5-6].

Київ почав ставати і релігійним центром краю. 1799 р. було засновано духовну декастерію, яка з 1832 р. стає консисторією. Тут було дозволено звести католицьку церкву з переміщенням сюди василіанів і домініканців [10, с. 622]. Утворюється й Київська єпархія. Російські імператори виділяють з казни суттєві кошти на Києво-Печерську лавру. Не в останню чергу, підготовка еліти для православної церкви спричинила реформування Києво-Могилянської академії з переведенням її у статус духовної. Помітно зростає роль Києва завдяки діяльності Євгена Болховітінова, який став 1822 р. митрополитом Київським і Галицьким.

Зростає роль Києва і як освітнього центру. За його зразком розбудовується державна мережа шкільної освіти на противагу польській. 1832 р. засновується Київська шкільна округа, попечитель якої опікується освітою в трьох правобережних і двох лівобережних губерніях. Київ переміг у боротьбі за

заснування тут університету і стає потужним осередком для перевиховання польської шляхти аби вона вливалася до категорії чиновництва і розбудовувала тут російські державні інституції.

За Олександра I розпочинається сакралізація Києва як місця прийняття християнства. 1802 р. ним було схвалено спорудження пам'ятника великому князю Володимиру [11, с. 342]. Про те, що Київ мусить зіграти нову роль в історії російської держави представники російської і малоросійської еліти зрозуміли відразу. Зацікавлення Києвом, його давньою історією спричинили численні археологічні розкопки, як от Золотих воріт, Десятинної церкви, інших храмів. З'явилась навіть мода приїздити до Києва аби побачити залишки історичних пам'яток. Подорожувальники-літератори шукали спорідненого зв'язку російської історії з Києвом, формували для імперії його образ як праматері Росії, її духовного центру. Олексій Льовшин доводив, що саме звідси імперія отримала вигляд благооблаштованої держави та осяялась світлом християнства [12, с. 1]. Однак, ті ж мандрівники зазначали, що Київ не поспішав ставати російським містом, постійно зазнавав польського впливу. Михайло Максимович був вдячний верхній владі, яка, нарешті, звернула увагу на Київ, зробивши його пам'ятником російського православ'я, тоді як Петербург символізував російське самодержавство, а Москва – народну самобутність [13, с.1].

Лівобережний Київ за три десятиліття стан адміністративним і геополітичним центром, виконуючи імперське завдання русифікувати Південно-Західний край.

Список використаних джерел

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). 1-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. № 18117.
2. Черепанов А.І. Київська губернія в першій половині XIX ст.: історико-правові, соціокультурні виміри: дис. ... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2016.
3. ПСЗРИ. 1-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т. 28. № 21440.
4. ПСЗРИ. 1-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т. 27. № 20302.
5. ПСЗРИ. 1-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т.25. №18829.
6. ПСЗРИ. 1-е собр. Т. 24. № 18142.
7. ПСЗРИ.1-е собр. Санкт-Петербург, 1830.Т. 25. № 18336.
8. Записки Филиппа Филипповича Вигеля. Москва, 1891.
9. Ернст Ф. Контракты і контрактный будинок у Києві. Київ: ВУАН, 1923.
10. ПСЗРИ. Т. 25. № 18940.
11. ПСЗРИ. Т. 27. № 20499.
12. Лёвшин А.И. Письма из Малороссии. Харьков, 1816.

13. Максимович М. Об участии и значении Киева в общей жизни России. Киев, 1837.

*Олександра Шорсткіна,
провідна наукова співробітниця
відділу довідкового апарату та обліку документів,
Державний архів Київської області*

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НА КИЇВЩИНІ У 1911 РОЦІ

(ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Однією з ознак модерної нації є усталена традиція вшанування нею своїх пророків. Для українців по обидва боки австрійсько-російського кордону на межі ХІХ–ХХ століть місце такого пророка заслужено і безапеляційно посів видатний поет, художник, громадський діяч, лідер українського національного відродження Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861), культ якого почав формуватися ще за його життя. Протягом останньої третини ХІХ – у перші роки ХХ сторіччя сформувалася ціла низка практик, спрямованих на увічнення імені знакової для України постаті. Як у губернських і повітових центрах, містечках і селах Наддніпрянщини у складі Російської імперії, так і скрізь по Галичині та Буковині під владою Австро-Угорської монархії стало традиційним влаштування урочистих культурних заходів, присвячених пам'яті Т. Шевченка: літературно-мистецькі вечори, концерти, художні виставки, лекції, екскурсії до місця поховання поета, панахиди та ін.

Важливою подією в контексті вшанування пам'яті Т. Шевченка мали стати 50-ті роковини смерті Кобзаря, які припали на 26 лютого 1911 року *[тут і далі по тексту всі дати наведено так, як їх зазначено у документах, тобто за старим стилем]*. Відзначення півстоліття від дня Шевченкової смерті перетворилося на справжнє випробування для української інтелігенції, адже після нетривалого періоду демократизації громадського та культурного життя внаслідок революційних подій 1905–1907 років настала доба реакції. Спираючись на архівні документи з фондів Державного архіву Київської області (далі – ДАКО), наведемо лише два приклади, які промовисто ілюструють суспільно-політичну атмосферу, створену у переддень Першої світової війни російським імперським режимом на теренах тогочасної Київської губернії (як і в усій Наддніпрянській Україні в цілому).

Першим прикладом є невдала спроба групи відомих київських громадсько-культурних діячів – В. Науменка, І. Нечуя-Левицького та К. Михальчука –

заснувати Товариство благоустрою та охорони могили українського поета Т. Шевченка. Як і належало, проєкт статуту організації разом із заявою було надіслано на розгляд Київського губернського у справах про товариства присутствія. Однак вердикт останнього виявився невтішним для ініціаторів: на засіданні було ухвалено відмовити у заснуванні товариства [1, арк. 8 зв.]. Відмову урядовці пояснили тим, що «ім'я поета Тараса Шевченка стало за останні роки політичним гаслом українофілів», тому створення поблизу могили Кобзаря музею та своєрідного культурного осередку для відвідувачів місця поховання Т. Шевченка (що передбачалося другим параграфом запропонованого статуту) видається «одним із дуже зручних засобів до згуртування діячів і adeptів українофільської партії», окрім того, це надасть їм можливість збиратися у відособленій локації, малодоступній для поліцейського нагляду. Більше того, автори відмови були переконані, що діяльність правління товариства буде спрямована на посилення пропаганди культурно-політичної автономії України [1, арк. 8]. Не зайвою буде заувага, що на зламі XIX–XX століть місце поховання Т. Шевченка на Чернечій горі перетворилося на національну святиню, стало символом єднання українців, і влада чудово усвідомлювала значення, яке вкладалося українською інтелігенцією у візити до могили видатного поета.

Другим прикладом є заборона діяльності Київського товариства «Просвіта», яке було створене 1906 року та розгорнуло плідну діяльність на ниві популяризації української мови, культури та науки на Київщині. До закриття організації (названої, до речі, іменем Т. Шевченка) була причетна і творчість Кобзаря. Так, одним із приводів до припинення існування осередку став політично небезпечний зміст низки науково-популярних брошур, яка побачила світ у серії «Видання товариства «Просвіта» протягом 1906–1908 років. Однією з них був нарис під назвою «Тарас Шевченко: життя його та діла», написаний для народу відомим публіцистом і літературознавцем С. Єфремовим. Проаналізувавши ці видання, Київське губернське у справах про товариства присутствіє повідомляло Київського губернатора О. Гірса, що у присвяченій Т. Шевченкові брошурі викладено «інтерпретацію завдань таємного Київського товариства під назвою Кирило-Мефодіївського братства», зокрема йдеться про намір створення федерації слов'янських народів; окрім того, тут згадується русифікаторська та в цілому руйнівна політика царського уряду щодо українців та інші моменти в цьому дусі [2, арк. 37 зв.–38].

Обидві події відбулися у квітні 1910 р., що яскраво засвідчує ті непрості історичні обставини, в яких опинився український національний провід Наддніпрянщини напередодні відзначення 50-х роковин смерті Т. Шевченка.

Найбільшого розмаху урочистості мали набрати у м. Києві, який слугував центром Наддніпрянської України. Ключовою постаттю, яка виступила організатором подій, став видатний український композитор і громадський діяч, блискучий і невтомний популяризатор творчої спадщини Кобзаря М. Лисенко (1842–1912). У 1910 р. він очолив Комітет з відзначення 50-річчя від дня смерті поета, чим відразу привернув пильну увагу поліційних органів. 22 листопада 1910 року начальник Київського охоронного відділення у своєму таємному донесенні Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору Ф. Трепову звітував, що підготовка до вшанування 50-ї річниці смерті Т. Шевченка у м. Києві вже розпочалася; причому українська національно свідомо еліта прагне відзначити цю пам'ятну дату максимально урочисто, залучивши впливових мешканців міста та влаштувавши закладини пам'ятника Т. Шевченку [3, арк. 1].

У цьому та наступних донесеннях викладалися інші відомості, які негласно вдалося отримати поліціантам. Зокрема, повідомлялося про те, що кияни мають намір запросити членів українських студентських громад з Петербурга, Москви, Саратова та інших російських університетських міст, очікують на делегацію українських діячів з австрійської Галичини та розраховують на співпрацю з українськими установами у різних населених пунктах Наддніпрянщини. Київській губернській адміністрації вдалося встановити і склад очолюваного М. Лисенком Комітету [3, арк. 1 зв.– 2, 9]. Реакція Ф. Трепова не забарилася: 28 січня 1911 р. він пише О. Гірсу про запрошення на урочистості «видатних представників українців з Австрії та інших місць», які, прибувши до м. Києва, використають вшанування пам'яті Т. Шевченка для організації антиросійських демонстрацій; тому варто докласти всіх зусиль, щоб «ювілей у жодному разі не набув характеру пропаганди українських учень», аж до заборони приїзду окремих осіб або цілковитої заборони урочистостей [3, арк. 18].

Ситуацію не врятував той факт, що владним структурам була відома детальна програма запланованих заходів. 27 лютого 1911 р. у приміщенні Київського купецького зібрання (нині – будівля Національної філармонії України) мав відбутися науково-літературний вечір під егідою Українського наукового товариства; промовцями були заявлені історики М. Грушевський, О. Левицький, Д. Багалій, М. Сумцов (останні двоє мали приїхати з м. Харкова),

письменник і педагог І. Стешенко. Спікерами від галичан виступали депутати австрійського парламенту Ю. Романчук, Є. Олесницький, О. Колесса, Л. Цегельський. Наступного дня у приміщенні міського оперного театру планувалося влаштувати великий концерт, який складався із сольних і хорових виступів на слова поезій Т. Шевченка, з оркестровим супроводом [3, арк. 4, 20 зв.]. Втім, цим заходам так і не судилося відбутися (як також і встановленню монумента Кобзареві): після того, як М. Лисенку «запропонували» скасувати запрошення гостей з Галичини, а також після низки інших обмежень композитор зрештою вирішив взагалі відмовитися від урочистостей [3, арк. 29–34 зв., 39]. Сучасник тих подій М. Гехтер у своєму огляді зауважив: «Для всіх було ясно ще задовго перед святами, що ворожі до українства елементи змобілізують усі свої сили, аби не попустити, щоб свята пройшли а атмосфері волі й спокою» [4, с. 104], що на жаль, і сталося. За спогадами іншого очевидця, Є. Чикаленка, в атмосфері очікування великої війни в Європі та відповідних підбурюючих статей у пресі влада боялася, що галичани неодмінно налаштують українське громадянство «до помочі австрійському війську, як воно вступить на Україну» [5, с. 149].

З-поміж реалізованих проєктів до 50-х роковин смерті Т. Шевченка вагоме місце належить виставці художніх творів, яку ініціював відомий київський підприємець і меценат В. Кульженко (1865 – 1934). Експозицію було відкрито у Київському художньо-промисловому та науковому музеї (тепер – Національний художній музей України). У ДАКО зберігається надісланий В. Кульженком до канцелярії Київського губернатора каталог виставки, яка загалом нараховувала 87 експонатів (Шевченкових малюнків і рукописів, а також портретів Кобзаря авторства інших митців) [6, арк. 14–17]. Значна частина з них була надана – а згодом і подарована музею – приватними колекціонерами).

З нагоди відзначення пам'ятної дати низка заходів відбулася і в повітових центрах Київської губернії. Так, у м. Чигирині за ініціативою мешканця міста, інженера А. Деріженка відбувся літературно-вокальний вечір, присвячений пам'яті Т. Шевченка, весь прибуток від якого був перерахований на пам'ятник Кобзареві у м. Києві [7, арк. 154–155]. Проте так пощастило не всім: на прохання почесного громадянина м. Радомисля А. Шемеранського дозволити провести «Український літературно-вокально-драматичний Шевченківський вечір» влада зволікала з відповіддю майже два тижні [7, арк. 188–189]. Коли ж, урешті-решт, дозвіл надійшов, думку про свято довелось залишити; про це згадує, зокрема, М. Гехтер [4, с. 108]. Ще більша невдача спіткала Бердичівське музично-

драматичне товариство: клопотання осередку про дозвіл на влаштування Шевченківського вечора зацікавило місцевого поліцмейстера. Останньому не сподобалося, що в рефераті, запланованому для прочитання на заході інженером І. Тобілевичем, замість порушення літературно-мистецького аспекту діяльності Т. Шевченка, викладено його біографію. Окрім того, на думку поліціанта, організація вечора пам'яті поета, навколо імені якого згруповані опозиційні елементи, небажана, оскільки збаламутить навіть тих діячів, які не є українофілами, але налаштовані проти уряду [7, арк. 223–223 зв].

Ще один маловідомий сюжет вшанування 50-х роковин Т. Шевченка пов'язаний із відвідинами могили Кобзаря у м. Каневі. Як уже зазначалося, традиція паломництва української інтелектуальної еліти до місця поховання великого поета, що склалася станом на початок ХХ сторіччя, відверто (і небезпідставно) непокоїла російських можновладців. У контексті заборон, ініційованих Київською губернською адміністрацією в 1911 році, цілком природньою виглядає телеграма О. Гірса від 24 лютого, адресована Канівському повітовому справнику. Документ містив вказівки керівникам навчальних закладів м. Канева, які мали проконтролювати, аби 26 лютого, в день відзначення 50-ї річниці смерті Т. Шевченка, не було жодних прогулянок на Чернечу гору місцевої учнівської молоді, а також щоб ані гості міста, ані його мешканці не влаштовували виступів та інших акцій, присвячених Кобзареві [3, арк. 66].

Архівні документи засвідчують, що ця заборона не була повністю дотримана. Кілька днів потому, 27 лютого, очільник поліцейного управління повіту рапортував губернаторові про відправлену на могилі Т. Шевченка панахиду, на якій були присутні канівчани та жителі передмість Канева. Автор донесення намагався применшити значення події, зауваживши, що її відвідала невелика група людей; жодних промов при цьому виголошено не було; панахида відбулася за відсутності учнів і гімназистів. Найцікавішими, проте, в цій історії є її головні дійові особи: організатором панахиди виступив, за повідомленням посадовця, присяжний повірений Андрій Миколайович Лівицький, який для реалізації свого задуму запросив священника Канівської Преображенської церкви Оппокова [3, арк. 73]. А. Лівицький (1879 – 1954) – видатний український громадсько-політичний діяч, уродженець Золотоніщини, який здобув юридичну освіту у Київському університеті, брав активну участь у студентському русі, а в 1910 році перебрався до м. Канева, де відкрив адвокатську практику; за доби Української революції 1917 – 1921 рр. став членом Української Центральної Ради і Полтавським губернським комісаром, згодом – міністром юстиції періоду

Директорії Української Народної Республіки; після поразки національно-визвольних змагань очолював УНР в екзилі.

Щодо другого героя, то, проаналізувавши наукові дослідження, констатуємо, що ним став Леонід Володимирович Оппоков (1878 – 1942) – троюрідний брат М. Грушевського (зі сторони матері історика Глафіри Захарівни Грушевської, в дівочтві Оппокової), який протягом 1903 – 1921 рр був священником Спасо-Преображенського храму в м. Каневі, окрім того обіймав посаду вчителя Канівського однокласного парафіяльного училища, був депутатом Київського єпархіального з'їзду від Канівського повіту, пізніше – членом благочинної ради та сумлінним виконанням пастирських обов'язків заслужив авторитет серед мирян та духовенства; у 1921 рр. був заарештований радянською владою [8, с. 556]. Можемо припустити, що зустріч на цій акції двох непересічних постатей української історії була невипадковою.

Таким чином, незважаючи на серйозні обмеження та перешкоди з боку владних структур, національно свідомому українству вдалося все ж таки урочисто відзначити важливу дату пам'яті Кобзаря. На жаль, не всі задуми були втілені в життя, однак реалізовані проєкти переконливо засвідчують впевнене зростання українського національного руху, його трансформацію з культурної фази у політичну. На розкритих у цій доповіді сюжетах вшанування пам'яті Т. Шевченка архівна Шевченкіана далеко не вичерпується. Безперечно, подальші наукові пошуки відкриють нові невідомі сторінки цієї теми.

Список використаних джерел

1. ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 274.
2. ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 21.
3. ДАКО, ф. 2, оп. 226, спр. 408.
4. Гехтер М. З українського життя. Шевченківські дні. Літературно-науковий вісник. 1911. Річник XIV. Том LIV. Книжка IV за квітень. С. 104–119.
5. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.
6. ДАКО, ф. 2, оп. 227, спр. 20.
7. ДАКО, ф. 2, оп. 227, спр. 16.
8. Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / наук. ред. Л. Винар; Музей історії міста Києва, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Київ: Кий, 2006. 664 с.

Владислав Яшин,

аспірант історичного факультету,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**АРХІЄПИСКОП ВАСИЛЬ (БОГДАШЕВСЬКИЙ): ШЛЯХ ВІД
ВИКЛАДАЧА ДО РЕКТОРА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ**

Постать архієпископа Василя (Богдашевського) займає чільне місце в історії Київської духовної академії. Перед сучасними істориками та релігієзнавцями стоїть завдання науково переосмислити внесок архієпископа Василя (Богдашевського) у теологічну науку, педагогічну роботу, благодійницьку та місіонерську діяльність.

Актуальність проблеми підкреслюється її малодослідженістю та наявністю різних оцінок діяльності архієпископа починаючи з початку викладання в Київській духовній академії.

Історіографія здебільшого позитивно трактує життя і діяльність архієпископа Василя (Богдашевського) в контексті тих явищ та процесів, що супроводжували початок ХХ ст.

Архієпископ Василь (Богдашевський) походив із с. Завидове Волинської губернії із сім'ї православного священника Волинської єпархії. До чернечого постригу його було звати Дмитро Іванович Богдашевський [1, с. 30]. Свій науково-педагогічний шлях він розпочав у 1886 р. закінчивши Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я, після чого його було залишено для приготування до професорського звання.

Протягом 1887 – 1890 рр. виконував обов'язки доцента кафедри історії давньої та новітньої філософії Київської духовної академії, а з 1890 по 1897 рр. він був доцентом цієї ж кафедри. У 1890 р. за працю «Лжевчення, викриті в першому посланні св. ап. Іоанна» він був удостоєний Радою Академії ступеня магістра богослов'я [1, с. 33]. У 1897 р. його за власним бажанням було переведено на кафедру Святого Письма Нового Завіту, на якій він працював до 1902 р.. В 1902 – 1905 рр. він працював на кафедрі екстраординарним професором. У 1904 р. отримав ступінь доктора богослов'я за працю «Послання Апостола Павла до Ефесян. Ісагогіко-екзегетичне дослідження» [1, с. 36-37]. З 1905 по 1907 рр. був позаштатним ординарним професором, а у 1907-1912 рр. – штатним ординарним професором. В 1909 р. його було призначено інспектором Київської духовної академії. В 1910 р. він, перебуваючи в целібатному стані, був висвячений на диякона, згодом на ієрея і в тому ж році був возведений в сан протоієрея.

У 1912 р.у зв'язку із 25-річчям наукової діяльності він був удостоєний звання заслуженого ординарного професора Київської духовної академії [1, с. 37]. 24 вересня 1913 р. в Києво-Печерській лаврі митрополитом Київським і Галицьким Флавіаном (Городецьким) він був пострижений в чернецтво з ім'ям Василь. Того ж року возведений у сан архімандрита. В липні 1914 р. він був призначений ректором Київської духовної академії. Таким чином, він став останнім ректором дореволюційної Академії і одночасно, як це передбачалося давньою традицією, настоятелем Києво-Братського Богоявленського монастиря, в якому і розміщувалася Академія [2, с. 161]. В серпні цього ж року в київському Софійському соборі він був висвячений на єпископа Канівського [1, с. 46].

Досліджуваний нами архієрей залишив за собою велику науково-богословську спадщину. Перебуваючи на посаді ректора Київської духовної академії у своїй науково-педагогічній діяльності він приділяв увагу релігійному вихованню, з'ясуванню співвідношення світського і релігійного у суспільному житті, взаємостосунків церкви і держави тощо. Його творча спадщина складається зі 131 публікації. Це статті, промови, критико-бібліографічні та екзегетичні нотатки, поміщені переважно в академічному виданні «Труди КДА», 4 статті у Православній Енциклопедії, а також 32 неопублікованих матеріали. Слід зазначити, що він є одним із значних представників дореволюційної богословської науки. Характеризуючи творчий доробок, варто зауважити, що його основну частину становлять праці з вивчення Святого Письма Нового Завіту. Значна кількість творів присвячена проблемам філософії (грецької, філософії І. Канта), патрології, актуальним релігійним проблемам (теософія, вчення Л. М. Толстого) та соціальним (благодійність, виховання).

В його діяльності окрім науково-богословської і педагогічної діяльності чільне місце належало підтримці суспільно-корисних ініціатив, про що свідчить його співпраця із Всеросійською Трудовою Спілкою Християн-Тверезників [ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 29. Арк. 1]. Також велика увага приділялася благодійництву. Зокрема, відомо про його благодійну підтримку таких установ, як: Всеросійське товариство пам'яті воїнів російської армії, що загинули у війні 1914-1915 рр. з Німеччиною, Австрією і Туреччиною [ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 23. Арк. 1-2], історичний журнал «Руська старовина» [ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 24. Арк. 1-2], Київське 3-тє жіноче вище початкове міське Олександрівське училище [ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 32. Арк. 1], «Братство Преподобного Сергія для допомоги нужденним студентам і вихованцям Московської Духовної Академії» [ІР НБУВ.

Ф. 191. Спр. 133. Арк. 1], «Книговидання Християнської Співдружності» [ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 125. Арк. 1].

В умовах соціальних та політичних турбулентностей початку ХХ століття, що були пов'язані із Першою світовою війною та революційними подіями, архієрей докладав усіх зусиль задля збереження функціонування Академії, налагоджуючи контакти та шукаючи компроміси із Українською Центральною Радою, більшовицькою владою, гетьманом Павлом Скоропадським, Директорією УНР. Одним із найбільш яскравих компромісів було обрання ним вектору на «українізацію» Київської духовної академії. Особливо це проявилось під час розробки нового Статуту, який передбачав відкриття трьох нових навчальних кафедр: історії України, української мови та української літератури.

Через відмову підтримати Українську автокефальну православну церкву та обновленський рух його було заарештовано радянською владою 4 квітня 1923 р. В ув'язненні він перебував у Бутирській в'язниці Москви, а потім був засуджений до заслання, яке відбував у с. Іжма в Зирянському краї (нині республіка Комі) з травня 1923 р. до серпня 1924 р. [1, с. 55]. Після закінчення заслання він був призначений на Прилуцьку кафедру, згодом знову на Канівську кафедру і підвищений до сану архієпископа. Слід сказати, що відомостей про життя і діяльність архієпископа Василя наприкінці 1920-х - на початку 1930-х рр. досить мало. Архієпископ Василій (Богдашевський) помер 10 березня 1933 року в Києві, найімовірніше через виснаження і голод. Смерть архієрея, за спогадами його сучасників, набула великого суспільного резонансу серед вірян та духовенства.

Таким чином, підсумовуючи сказане вище варто зазначити, що архієпископ Василь (Богдашевський) відіграв значну роль у розвитку науково-педагогічної та церковної сфер життя на початку ХХ століття. Його великий внесок у розвиток Київської духовної академії і роль у контексті політичної ситуації, вплив на теологічну науку, участь в місіонерських і благодійницьких заходах є важливими аспектами для розуміння тогочасних подій.

Список використаних джерел

1. Ткачук М. Л. «Академію бесконечно люблю...»: архієпископ Василій (Богдашевський) как студент, профессор и ректор Киевской духовной академии. Труды Київської духовної академії. 2012. № 16. 384 с.
2. Пастушенко Л. А. Архієпископ Канівський Василій (Дмитро Іванович Богдашевський): матеріали до життєпису. Труды Київської духовної академії. 2011. № 15. 364 с.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського (далі – ІР НБУВ) Ф. 191. Спр. 23. 3 арк.
4. ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 24. 2 арк.
5. ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 32. 2 арк.
6. ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 133. 1 арк.
7. ІР НБУВ. Ф. 191. Спр. 125. 2 арк.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК
КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(XVI – XXI СТ.)**

Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю

9 травня 2024 року

Електронне видання